
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Guoda Azguridienė

Panašu, kad šiemet laiškas yra pats geriausias žanras. Rimtus veikalus rašyti ir iki šiol buvo ekonomiškai nenaudinga, o pasikeitus laisvųjų profesijų mokesčiams, tampa tiesiog kenksminga. Satyros posmus dėlioti mažai kas geba. Kurpti raštus valdžios institucijoms yra išskirtinio žanro veikla ir konkurencija joje labai didelė. Kadangi rūpimų dalykų visuomenėje gyvenančiam žmogui, neaiškių ir gluminančių klausimų tik daugėja, belieka rašyti laiškus... Laiškus vienas kitam – juk Redaktorių visiems neužteks.

Juokas juokais, o laiškų rašymo atgimimas „krizės Lietuvoje“ būtų tikras gelbėjimosi plaustas: atitrauktų dėmesį nuo TV ir populiariosios žiniasklaidos, sumažintų emocinę įtampą ir gal išsaugotų bent kiek rusenantį žmonių kūrybingumą. Apie jį ir noriu šiame laiške pakalbėti.

Kūrybiškumą plačiaja prasme – kaip ekonominę veiklą. Žinia, ne vienas mano, kad tik menininkai, na, gal dar mokslininkai, yra kūrėjai. Nieko panašaus – kiekvienas, ne prie konvejerio stovintis ar sraigteliu didelėje organizacijoje dirbantis, kuria: kas materialius daiktus, kas nematerialius dalykus, kas vadinamuosius projektus – planuoja įvykius, renginius arba juos vykdo. Ekonomikoje prasmingai (ne tuščiai) veikiantis žmogus kuria ir tai jam yra gyvybiškai svarbu. Derlių auginantis ūkininkas yra kūrėjas, nes iš plikos žemės pagamina vaisių. Jo darbe yra ir rūpestis, ir meilė, ir įkvėpimas, ir estetika, ir visa kita, kas būdinga kūrybai. Verslininkas, auginantis savo verslą, taip pat iš plikos minties pagamina prekę ar paslaugą bei pačią įmonę, kaip veikiantį mechanizmą. Šioje veikloje jam reikalingas įkvėpimas, tikėjimas, atsakomybė, meilė ir visa kita, kas žmogiška. Šventės organizatorius, lektorius, informacinių technologijų specialistas, produkto vadybininkas, reklamos specialistas, žurnalistas, rašytojas – visi jie kuria. Tiesa, kai kalbame apie kolūkį, fabriką, didelį dienraštį, tarptautinę korporaciją, kūrybą paprastai pakeičia paklusnumas ir kitoks gebėjimas išlikti. Tačiau juo žmogus veikia savarankiškiau, asmeniškiau, turėdamas galimybę priimti sprendimus (kad ir dėl smulkmenų), juo labiau jis jaučiasi vyksmo dalimi ir patiria kūrybos džiaugsmą.

Iš to, ką šie žmonės sukuria, statistika suskaičiuoja, ką gali suskaičiuoti ir pavadina bendruoju vidaus produktu (BVP). Tai, kas lieka nesuskaičiuota ir lieka žmogui – yra kūrybos džiaugsmas. Kūrybos džiaugsmas yra ne kokia vienam psychologams įdomi emocija. Jis, kartu su materialia graža, yra galingas užtaisas tęsti veiklą, ją puoselėti ir tobulinti. Ekonomistai tai vadina motyvacija. Taigi vieną rašom (sukurtas daiktas), du mintyje (pati kūryba).

Tačiau statistams tas negalioja. Jie vieną rašo, ir nieko mintyje. Anot jų, jeigu daikto negali suskaičiuoti statistiniais metodais, tai ekonomikai jis nesvarbus ar apskritai neegzistuoja. Gal žmonėms asmeniškai ir svarbu, bet tai ne ekonominės politikos objektas. Čia ir priėjome liepto galą. Jei bent kiek pasigilintume į statistinius ekonomikos „skaičiavimo“ metodus, pamatytume, kad jie skaičiuoja labai grubiai. Statistine prasme tai gali būti visiškai teisinga, bet ekonomiškai mažai prasminga. Statistika gerai „apčiuopia“ stambius vienerūšius objektus, tolygiai ar kitaip žinoma tvarka pasikartojančius reiškinius,

tačiau yra bejėgė išmatuoti šiandienės ekonomikos esmę – nuolat kintančią, į klasifikatorių nepapuolančią smulkių įmonių veiklą, juo labiau jų ateities potencialą.

Kodėl aš čia kalbu apie statistiką? Todėl, kad ekonominės politikos architektai remiasi būtent ja. Dėl šios priežasties ekonominę veiklą reglamentuojantys įstatymai parašyti turint omenyje didelės įmonės sraigtelį, o ne kuriantį žmogų. Būtent dėl to skaičius analizuojantiems politikams problemos atrodo vienai, o žmonėms kitaip. Žmonėms, o ne žmones neva atstovaujančioms profesinėms bei šakinėms organizacijoms, kurios lygiai taip pat turi reikalų su vienu ar keliais, pasikartojančiais reiškiniais ir operuoja vidurkiais. O vidurkiai ekonomikoje yra panašiai prasmingi kaip vidutinė ligonių palatos temperatūra.

Toks tikrovės pavidalų prasilenkimas glumina žmones ir verčia manyti, kad politikai juos ignoruoja dėl to, kad yra arogantiški arba žiūri tik savų interesų. Neneigiu šių dviejų priežasčių, bet ir jos nėra būtinos – užtenka netinkamo požiūrio į ekonomiką ir neadekvatūs, nors formaliai pagrįsti ekonominės politikos sprendimai – garantuoti. Šiuos sprendimus gali kuo rimčiausiai palaikyti tarptautinės organizacijos, tokios kaip Europos Komisija, Tarptautinis valiutos fondas ir pan. (reikia turėti omenyje, kad jos operuoja daugybe skaičių, bet visi jie tik (!) vidurkiai). Skaičius politikai mėgsta, nes žvelgiant į skaičiais išreikštą gyvenimą, jis atrodo paprastesnis, todėl ir sprendimus priimti yra lengviau. Iš tiesų skaičiai gyvenimą tik komplikuoja.

Kitas veiksnys, niekais paverčiantis įvairius valdžios sugalvotus gelbėjimo(si), skatinimo(si) ir panašius planus, yra laikas. Kaip šiandien tenka pastebėti visiems, netgi tiems, kurie anksčiau apie tai nemastė, ekonomika nesivysto tolygiai ar pagal iš anksto žinomą planą. Premjeras Gediminas Kirkilas žadėjo, kad 2009 m. biudžetą bus vienas juokas subalansuoti, palyginti su 2007-ųjų ar 2008-ųjų. Kiekvienas, pirkęs butą, tikėjosi jį parduoti brangiau, o vos ne kiekvienas dirbantysis galvojo tik kada ir kiek didės jo atlyginimas. Statistika skaičiavimo momentu stabdo laiką, o ekonomika kinta nuolat: kas vakar atrodė teisingas sprendimas, šiandien, paaiškėjus vienai vienintelei naujai aplinkybei (kurios statistika net nefiksuoja), tampa aiškiu akligatviu. Ir svarbiausia, kitaip negu mato marksistai, keinsistai, statistai, beveik visi vyraujančios krypties ekonomistai – ekonomika yra ne apie prekes, paslaugas ir pinigus, o apie žmones. Apie veikiančius žmones, kurie, jei nori – veikia, jei nori – neveikia. Jei nori – dirba daug ir gerai (tada valdžia giriasi gražiais statistiniais rodikliais ir savo geru darbu), jei nenori – atbūna valandas, naudojasi tarnybine padėtimi, pašalpomis ar kitaip mažina BVP. Tas noras, kaip minėjau, priklauso nuo dviejų dalykų – materialios gražos ir kūrybos džiaugsmo.

Materiali graža reikalinga ne tik mūsų laikiniams kūnams palaikyti (kurie statistikai visi yra tiksliai užfiksuoti ir suklasifikuoti), bet ir pačiai veiklai plėtoti. Be materialios gražos ir kūrybos džiaugsmas mažėja. Mažėja jis ne tik dėl to, kad krizės įbauginti žmonės mažiau perka, o labiausiai dėl to, kad valdžia, pasinaudodama jėgos privilegija, krizės naštą dalija neproporcingai, atimdama mokesčiais ir prievolėmis dalį uždirbto. Šį kartą nusitaikė labiausiai į tuos, kurie kuria patys. Patys užmeta ir ataudžia, sugalvoja ką darys ir padaro: užaugina, parašo, pagamina, parduoda.

Paradoksalu. Dabartiniai valdantieji visuomet deklaravo prioritetą smulkiam verslui ir inovacijoms, premjeras žinių ekonomikos arkliuku kurį laiką net į rinkimus bandė joti. O savarankiškai dirbančio verslas visada yra smulkus (pagal šios kategorijos apibrėžimą) ir visada inovatyvus – visomis prasmėmis: technologijų, vadybos, rinkodaros ir kt. Kitaip jis neišliktų, nes pralaimėtų stambesniems dėl masto ekonomijos. Būtent šiai, potencialiausiai inovacijų prasme, visuomenės daliai staiga surišamos rankos. Gali pagaltoti, kad Lietuva tiesiog tvinksta nuo užsienio investicijų, ir jei dar neturi, tai tuoj turės garsių užsienio koncernų fabriku, kur saugiau įsidarbins bent pusė Lietuvos ir tvarkingai kurs BVP pagal statistams patinkančią scenarijų. Fantazijos. Konkurencija tarp šalių dėl tokių investicijų pritraukimo pasiekė tokį papirkinėjimo mastą, kad ir konkurencija to nebepavadinsi, ir ekonominė nauda šaliai abejotina.

Kyla visokių minčių – gal kažkas nenori, kad žmonės būtų inovatyvūs ir kūrybingi? Juk valdyti lengviau socialinėmis garantijomis papirktus bei profsajungų atstovavimu patenkintus sraigtelius. Itin bjaurus sutapimas, kad šią „prispausk kuriantį“ sunkios ekonomikos laikų politiką vykdo konservatoriai, kurie tradiciškai pasikliovė privačia iniciatyva ir ja remdamiesi pasiekė išskirtinių ekonomikos laimėjimų (labiausiai minėčiau Margaret Thatcher valdomą Didžiąją Britaniją).

Sakoma, kad visa tai mūsų labai, nes kitaip būtų dar blogiau, mat teksią devaluoti litą arba nemokėti atlyginimų mokytojams. Abu argumentai yra spekuliatyvūs ir neko- rektiški. Valiutos devalvacija niekaip tiesiogiai nesisieja su tokiu kvailu mokesčių padidinimu – kai didinama atskiroms grupėms ar veiklų rūšims neproporcingai daug, staiga ir dar keičiant pačias administravimo procedūras taip, kad patys mokesčių rinkėjai nesu- pranta (ar nenori žmonėms paaiškinti) kaip (!) tuos mokesčius reikės sumokėti jau sausi. Toks mokesčių padidinimas vargiai teatneš planuotų pajamų biudžetui, nes bloginamos sąlygos pirminiam mokesčių šaltiniui – verslui. Verslui – tai reiškia ne verslininkui, bet visų pirma jo samdomiems žmonėms. Juk kiti dirbantieji (mokytojai, gydytojai, polici- ninkai, teisėjai, Seimo nariai, kontrolieriai, statistai ir kt.) gauna atlyginimą ir sumoka savus mokesčius jau iš verslo sumokėtų mokesčių. Čia klausimas yra ne emocinis (ar mėgstu verslininkus, ar labiau mėgstu teisėjus), o loginis – kitų šaltinių biudžetui nor- maliai papildyti tiesiog nėra. Išskyrus paskolas – bet jų taip pat niekas lengvai nedalija. Verslui ir taip krizė dėl staiga ir drastiškai dingusių kreditų bei sumažėjusios paklausos, o čia dar sava valdžia sumano apgenėti šaką, ant kurios sėdi.

Kodėl, ištuštėjus biudžetui, pinigų kiekviena valdžia pritrūks būtent mokytojams, o ne šimtais skaičiuojamų valstybės ir savivaldos institucijų tarnautojams, paties Seimo ar Vyriausybės nariams, Lietuvos banko specialistams? Kodėl verslas turi nepirkti darbui (ir mokesčių generavimui) būtinų priemonių – automobilių, kompiuterių, benzino, o ne valdžios institucijos atideda naujų kompiuterių pirkimą, sumažina tarnybinių automobi- lių, kanceliarines išlaidas ir pan.? Juk žiūrint finansiškai, būtent pastarieji yra ne paja- mų, bet išlaidų pusėje.

Kerta per ambiciją? Būtų puiku, jei bent kartą kirstų. Kaip pastebėjo mano pažįstama (ne verslininkė, o samdoma vadovė), kiek iš politikų sugebėtų šiandien rinkoje uždirbti bent minimalų atlyginimą, o ne gauti jį iš mokesčių mokėtojų pinigų garantuotai, nepri- klausomai nuo ekonominės situacijos? Tikiu, kad tokių būtų, bet jų tikrai mažuma, jeigu tokios antikrizinės programos priimamos.

Tiesa, tai kodėl pinigų pritrūks būtent mokytojams? Kodėl jie atsidūrė eilės gale: už visų lygių ir sričių valdininkų, socialinės reklamos plakatų mieste, žvyrkelių asfaltavi- mo? Todėl, kad juos politikai ten pastatė. Jei visuomenė dėliotų biudžeto išlaidų priorite- tus, mokytojai paskutiniai tikrai neatsidurtų.

Sakysite, nėra alternatyvų? Be abejo, kad yra. Visų pirma panaikinti šį chaosą su nau- ju neapmokestinamo minimumo skaičiavimu, naujais mokesčiais savarankiškai dirban- tiems. Jis netgi aritmetiškai skaičiuojant biudžeto įplaukų nepadidins. Kiti padidinti mokesčiai verslui sumažins jo galimybes išgyventi krizės sąlygomis, kas irgi reiškia biu- džeto išlaidas, o ne pajamas.

Esant ekonominei krizei, mokesčius bei kitą našta verslui (pvz., apribojimus atleisti darbuotojus, vadinamuosius kokybės standartus) reikia tik mažinti. Nes visiems geriau gauti 100 Lt biudžeto įplaukų iš įmonės kas mėnesį, nei pareikalavus 200 Lt priversti ją bankrutuoti ir vietoje įplaukų mokėti bedarbio pašalpas jos darbuotojams. Analogiškai, biudžetui geriau leisti įmonei atleisti pusę darbuotojų (be papildomų kaštų), o ne priversti atleisti visus ir mokėti dvigubai daugiau bedarbio pašalpų. Lietuva visai neseniai pati patyrė, kad mokesčių įplaukos ne tiesiškai priklauso nuo tarifo – kai 2002 m. buvo suma- žintas pelno mokesčio tarifas. Kodėl nebeatsimena? Mat vieną rašo, o nulis minty. Taip skaičiuojant greitai ir iš vieno liks tik pusė.

Tas vienas, kuris turėtų būti mintyje, bet nebėra – dar skaudesnis nei negautos biu-

džeto pajamos. Nes jis yra neatsitikusi kūryba. Apsunkinus laisvai samdomų žmonių galimybes užsidirbti, leidykla rinksis leisti prastesnę knygą, samdys prastesnį vertėją bei redaktorių, savininkas rinksis mažiau patyrusį (pigesnį) architektą, sporto klubas – pigesnį žaidėją, laikraštis – mažiau talentingą analitiką ir t. t. Autoriniai honorarai „į rankas“ sumažės – bus daugiau tvarkos ir teisingumo, bet, kaip sakė Juozas Erlickas, džiaugsmo – mažiau. Ir laimės nebent tie, kurių anksčiau niekas nesamdė, nes jų darbas nebuvo to vertas.

Čia kalbėjau apie motyvacijos mokesčių mokėtojams alternatyvas, kurios didina įplaukas. Paprastų – taupymo – alternatyvų pilna biudžeto išlaidų pusė. Vien verslą kontroliuojančių institucijų – virš 150! Ar kam nors, jose nedirbančiam, gali atrodyti, kad visos jos reikalingos? O kur dar centrinės valdžios ir savivaldybių institucijos? Pastaraisiais metais jų išlaidos nuolat augo – galima pamanyti, kad kiekvienais metais viešųjų funkcijų daugėja. Jų nedaugėja, tiesiog biurokratija jas prisiima ir joms atlikti gauna mokesčių mokėtojų pinigų. Vienas pavyzdys: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija su pasididžiavimu praneša, kad šiais metais „nedarbui suvaldyti“ iš biudžeto bus skiriama 200 mln. litų. Jie bus skirti bedarbiams bei tuoj darbą prarasiantiems perkvalifikuoti. Įdomu, ko mokys tuos žmones? Juk darbą jie prarado ne dėl kvalifikacijos trūkumo, o dėl verslo, kuriame jie dirbo, problemų (viena iš jų – padidinti mokesčiai...). Tokių nepagrįstų ir neprasmingų išlaidų pilnas biudžetas, tik reikia pradėti matyti, ne vien žiūrėti į knygą.

Lakštingala negali nečiulbėti, bet žmogus – ne lakštingala. Jei čiulbėti savo giesmę jam nėra kaip, jis gali kurį laiką ir patylėti. Arba pakeisti giesmelę į ką nors paprastesnio, mažiau kūrybiškai sekinančio.

Vilnius, 2009-01-30

DIENORAŠTIS

Išpūdžiai iš Maskvos

Lina Kaminskaitė

2009 m. sausio 19 d. Vilnius. Tik pabudusi pajuntu išdžiūvusias, suskeldėjusias lūpas – jau trečią savaitę kamuojanti sloga vargina nosį, priversdama alsuoti pro burną. Vaistai ir vėl nepadėjo. Velniava, jei nesuskubsiu, pavėluosiu į susitikimą. Po 40 min. atsiduriu jau Gedimino prospekte, vis dar nepatenkinta ir nelaiminga dėl savo įsisenėjusios slogos. Savigailą nutraukia Nerijaus skambutis: „Labas! Kur tekstas?“ „Koks tekstas?“ „Ka, nepameni?! Žadėjai!“ Nieko nežadėjau, na taip, kalbėjom, bet juk nieko konkrečiau... Na gerai, gerai – atsiųsiu. Reikia tik pašlifuoti ir užbaigti. Ir staiga mintimis persikeliu į Maskvą, – fuiii, – nevalingai tarsteliu. Kuo gi aš baigiau tuos savo išpūdžius iš Maskvos... A! Atrodo, Volkovu. O ar paminėjau susitikimą su Miša? Vaje, bet kaip aš nenoriu ir vėl atsiminti tų nelaimingų veidų, to nerimo. Reikia būtinai paminėti, kokia aš buvau nelaiminga! Staiga rusiški mirazai sklaidosi, ir prieš save matau perkreipta mina į mane dėbsanti budinčiojo veidą. Vos tespėjusi pagalvoti „ko jis į mane taip dėbso?!", nosyje pajuntu begalinį skausmą... Budinčiojo burna atvėpsta, o greta praeinanti moteris guodžia: „Mergaite, reikia žiūrėti, kur eini“. „Ka, – kur einu?“ O siaube, – suvokiau, kad ką tik mėginiau prasiškerbti kiaurai pro nevarstomas stiklines duris ir jas tikraja to žodžio prasme *pabučiavau*. Nepasimečiau – apglėbusi skaudančią nosį ėmiau teisintis budinčiajam: „Aš jų nemačiau! Aš jų nemačiau!“ Padėkojusi šūkaliojančiai moteriškei („Sniego, reik sniego!“) lipu į antrą aukštą, apsiverkusi ir šnypščianti skaudamą nosį mintyse keikiu: „Čia ta Rusija, ta Maskva kalta!“

2008 m. lapkričio 12–25 d. Maskva. Pirmas (draugams išsiųstas) laiškas.

Sveiki, mielosios ir mielieji! Jau ly-

giai dvi savaites gyvenu Maskva. Na, tiesą pasakius, tikrai kol kas ja nesibaisėju, bet... Ji glumina mane, svajinančiai vargina, kelia pašiepiamą šypsni viskam, kas susiję su šiuolaikine rusų kultūra. Aišku viena: tai vienas tų miestų, kuriame tikrai nenorėčiau gyventi. Na, žinot, ne tas, į kurį atvykusi atsidūsti: „Kaip gera...“ Pradėsiu viską nuo pradžių...

Pirma diena. Išėjusi iš Vnukovo oro uosto, sėdu į *elektriką*, važiuoju iki stoties Kijevskaia, iš kur mane turėtų paimti Visvaldas. Pirmas išpūdis išlipus stotyje: prekeiviai su gėlėmis (tik vėliau pastebėjau, kad greta yra turgus, ir prekiaujama ne tik gėlėmis. Dar pačiame metro tave pasitinka vėžiai, krapai, plastikiniai žaislai ir t. t.). Milicijai pasirodžius jie dingsta, milicijai pradingus jie vėl bangomis užplūsta praeivius. Ilgai laukti neteko, Visvaldui susiradus mane važiuojame į Senąją Arbatą, kur gyvensiu dvi savaites. Dar tą pačią dieną namų šeimnininko dėka spėjau pamatyti, švelniai tariant, vietines išmybes: „Čia Puškinas su Gončiarova tuokėsi, čia Gorkio namai, ten Kremlius, čia Anuš-

Maskva. Pakeliui į Gosfilmofondą. 2008. Autorės nuotr.

ka alyvą išpylė ir t. t.“ Jooo, – galvoju, – kada aš viską spėsiu išsivinti? Tą patį vakarą Viktorija (iš Lietuvos ambasados, globojusi mane visą buvimo Maskvoje laiką) išsiuntė mane „pasižmonėti“ į vieną festivalio „Rozmarin“ renginių – į žymaus vokiečių režisieriaus Volkerio Schlöndorffo paskaitą ir filmo „Ulzhan“ peržiūrą. Schlöndorffas – smagus dėdžiokas, dalijosi savo tapatybės labirintais (nuo tada ir tada aš buvau vokiečių, nuo tada ir tada – amerikietis vaikas, nuo tada ir tada... na, jis bandė papasakoti, kodėl filmas apie Kazachstaną, bet į sceną įsivare „fyfa“, aiškindama, kad jo laikas baigėsi. Na taip, jis baigėsi, bet ar daug pasitaiko progų pasiklausyti kino meistro patirties?). Kad ir kaip ten būtų, garbusis režisierius baigė lakoniškai – „todėl filmas apie Kazachstaną“. Taigi filmas buvo šiaip sau. Minėtas festivalis (skirtas Tolimųjų Rytų, Kaukazo tautoms, jų kultūriniam dialogui su Rusija, apėmė viską: menininkų parodas, performansus, koncertus, kino peržiūras ir pan.) Maskvoje žinomas dėl vienos priežasties: jį organizuoja „kiečiausia“ renginių organizavimo agentūra.

Bet grįžkime prie pirmos dienos, sumišusios su bendruoju miesto pažinimu, paskaita, filmo peržiūra, pačia prasčiausia kava, kokią tik teko ragauti per visą savo gyvenimą, vynu ir alumi. Įveikusi nuovargį ir apdūjimą, trečiąją buvimo Maskvoje dieną ėmiausi darbo:

skambinėjau į archyvus, tariausi dėl susitikimų. Savaitgalį praleidau šmirinėdama po miestą: Kremlius, Raudonoji aikštė (kurios pirmą dieną neradau), tad visi mano savaitgaliai/laisvadieniai susminga į Maskvos gauruotą kailį.

Archyvai. Pirmadienį apėjau du archyvus. Pirmasis buvo Socialinės ir politinės istorijos. Priėjau, sustojau susikaupti, nes galimybė negauti leidimo dirbti jamė juntamai kybojo virš galvos. Staiga fone balsas kažką nerišliai rusiškai veblena, kaip supratau, iš antro karto manęs klausia: „Vy v archiv?“ „Da.“ „Po kakoj teme?“ „Pišu pro sovietsoje litovsoje kino...“ Žodžiu: susipažinome, jis australas, mano metų, čia jau nuo rugpjūčio pabaigos, rašo disertaciją apie Stalino užsienio politiką. Po Maskvos važiuos į Kijevą, po to grįš, o vėliau gal į Lietuvą... Po pažindinimosi tuojau pat mane instruktuoja (kalbame angliškai, nes rusiškai jam sunkiai sekasi): „Pigūs blynai už kampo...“ (Reikėtų plačiau aprašyti „greitojo maisto“ specifiką. Šiaip blynai ir barščiai prieinami visur, kiekviename kioske. Bet aš nerizikuoju ir naudojuosi rusiško greitojo maisto – blyninių tinklų – paslaugomis. Dažniausiai aptinkami tinklai *Teremok*, *Jolki-palki*, *Mu-mu*, *Kartoška-točka* ir pan. Man arčiausiai prie širdies *Teremok*, kur pavalgai labai pigiai, t. y. už 16 Lt. Na, vis dar ieškau akimis kavinių pavadinimų, nes jos labai jau iškalbingos.) Tai-

gi grįžkime prie australo, sakančio: „Pigūs blynai už kampo“. Tuoj pat užbėga man už akių, pridurdamas: „Patikėk, geri, nenusinuodysi, – patikrinau“. Toliau pasakoja, kaip elgtis archyve: „Kai įeisi, užsiregistruok, tada lauk Mišos“. Primygtinai paklausė, ar aš nepažįstu Mišos. Sakau, ne. O jis: „Miša, pasitikęs tave rėks, labai rėks, bet tu nekreipk dėmesio. Ir dar: buvo čia viena tokia mergina, vietinė, kuri magistro darbą rašė kino tema. Tai Miša ją aprėkė, įbruko dokumentų publikacijų knygą ir pasakė: „Čia viskas yra, kol neperskaitysi, nieko neduosiu“. „Tad, – australas tęsia, – tu pasakyk, kad ją skaitei. O geriausia, kad apskritai ją turėtumei, čia viduje yra knygynas, manau, geriausias akademinės literatūros knygynas Maskvoje.“ O aš jam: „Klausyk, neturiu laiko, gal einu į patį archyvą“. Australas: „Tai kad atsidaro nuo 12 val.“ „Kodėl?“ „Aaa... Tu klausai kodėl – nežinau, tiesiog taip yra. Trečiadienį nuo 10 val., penktadienį nuo 9.30

Maskva. Socialinės ir politinės istorijos archyvas. 2008. Autorės nuotr.

val. Ir dar įdomiau: antradieniais ir ketvirtadieniais visai nedirba“. „Kodėl?“ Ir vėl jis mišlingai nutęsia: „Aaa-aaaa... Todėl, kad tada eina išrinktieji“.

Žodžiu, kaip supratote, dėka Apvaizdos ir australo geranoriškumo, giliau įkvėpusi peržengiau archyvo slenkstį. Mielosios tyrinėtojos ir tyrinėtojai, tikriausiai pirmas dalykas, kurį padarytumėte išengę į archyvą – pultumėte prie jus pasitinkančių stalų, nukrautų liemenėlėmis, apatinėmis kelnaitėmis, kojiniųėmis, šlepetėmis ir t. t. Taigi tik išengus į archyvą mano pasiryžimas laikinai buvo nustelbtas klausimo: „Kuriems galams archyve prekiaujama apatiniais drabužiais?“ Atsakymo iki šiol neradau... Nugalėjusi archyvo prievaizdus, užkilau į skaityklą: deja/mano laimei, Miša manęs nepasitiko. Peržiūrėjusi raštus, man leidimą išrašė skaityklos vedėja, o Miša lūkuriavo, imdamasis manęs jau sutvarčius formalumus. Paklausęs, kokia tema, apyrašų raktininkas ištraukė iš lentynėlės knygą (tiesa, jos pirkti knygyne nebuvo)... Dėka Nerijaus aš ją žinojau ir, nepasimetusi (ispėta australo) pasakiau, kad ji apima per siaurus chronologinius rėmus, be to, mane domina respublikinis kinematografas, ypač Lietuvos SSR. Miša nuliūdo, padėjo knygą į šalį, tarsteldamas, kad tai sudėtinga užduotis, ir ištraukė keletą apyrašų. Jie man pasirodė naudingi ir jau prie jų intensyviai triūsiu, rasdama įdomios medžiagos.

Tą pačią dieną nukeliavau į kitą archyvą: Literatūros ir meno. Čia buvo viskas paprasčiau (archyve toks jaunas vyrukas, žiauriai piktas, tik vėliau supratau, kad jo nuotaika priklauso nuo lankytojų kiekio, – juo vėlesnis metas, juo jis piktesnis), tik va pirmąsyk teko nugaleti baimę važiuoti metro. A!.. Kur aš?! Tiek žmonių, kaip Vilniuje po kokio masinio renginio, o kvapai, garsai! Žodžiu, grįžau namo į Arbatą su skaudančia ir trenkta galva.

Toliau prieš akis – *Gosfilmofond* Belyje Stolby. Anksti atsikėlus, pasiryžau būti vietoje kuo anksčiau. Deja, pasiklydau metro (nubloškė žmonių minia), bet ilgai netrukusi išsikapanojau iš labirinto ir štai aš jau stoty, laukiu *električkos* iki „stulpų“ (mat taip vadinamas rajonas yra už 50 km). Įsėdu į traukinį ir... prasideda: „Brangios keleivės ir brangūs keleiviai, tikriausiai jūs nekantraudami laukėt manęs. Ir štai aš – su nuostabiausiomis knygomis... Viskas tik po 10 rub.“ Arba: „Pieštukai! Trintukai! Servetėlės! Alus!“ Arba: „Mes siūlume jums patį nuostabiausią produktą – vaistą nuo rachito, galvos skausmo, peršalimo ir pan. Jį galite vartoti ir gerdami, ir išoriškai. Nors neįtikėtina, bet jums šiandien labai pasisekė – jūs šį preparatą galite įsigyti tik už 100 rb.“ Ir t. t. ir pan. Žinia, prekeivių iškalba priklauso nuo išmonės. Juo iškalbingesnis (paprastai – labiau apdriskęs), juo didesnis susidomėjimas jo preke. Ir, įsivaizduokite: žmonės perka. Teko stebėti situaciją, kai moteriškai pasiūlius nusipirkti

akinius (ne nuo saulės, o skaitymo), jos siūlymu susidomėjo vyrukas, tarsteldamas: „O man reikia. Duokite dvi poras“. Ir šiaip tokių prekeivių pilna ne tik traukiniuose (kiekviena stotelė papildo naujos prekės siūlytojus), bet ir Maskvos gatvėse. Tik pastarieji kviečia į barus, prekybos centrus ir pan. Daugiausia tokie siūlytojai reklamuoja vieno juvelyrinio centro gaminius, jų iškalba ypatinga, priklausanti nuo „aukos“. Jei pro šalį eina vaikinai, tuoj pat prasideda tirada: „Nepamirški savosios pelenės, kuri geidžia auksinio žiedelio“. Ir įsivaizduokite, kad tai vyksta didžiuliam minios sraute. Šiaip tokių uždarbiautojų, šalančių gatvėse, man labai gaila (į vakarą sustirusios moteriškės šildosi metro, lydėdamos minią liūdnu žvilgsniu. Nė kvapo apsimestinio guvumo).

Pirmą kartą man bekeliaujant (kelio daugiau nei valanda) stebino ir liksmينو viskas: prekeivių šūkavimai, žmonių čiaušėjimas, gitaros ar armonikos akordai, nejučia pasipildantys jausmingu balsu, – muzikantams nepagailiu rublio. Taigi pirmą kartą buvo smagu, o antrą, trečią – jau liūdna... Grįžtant atgalios ne vienas prekeivis jau pratrūksta: „Žmonės mielieji, pirkit...“, arba: „Pirksit? Ne? Na, ir nereikia. *Za... menja vsio*“. Dabar važiuodama tiesiog skaitau, abejinga viskam, kas vyksta, nes po truputį tapo įprasta. Baisu, ar ne?

Išlipu Belyje Stolby. Nyku, nejauku... Tikra dykra su sukūžusiomis trobom. Kėblinu iki Gosfilmofondo pusvalandį. Na ir ką, kadaise buvusi (kai kurioms šalims – besanti) svarbiausia su kinu susijusi saugykla SSRS pasitinka mane besibastančių šunų gaujomis, pastipusiomis katėmis ir šiukšlių krūvomis pakely... Einu ir galvoju: į kokį pragarą mano tyrinėtojos ambicijos nubloškė? Bet nuotaiką iš karto pakėlė plačios šypsenos apsaugos poste, mielos moteriškės susiskambino su Valerijumi (su kuriuo buvau sutarus iš anksto), ir durys atvertos. Valerijus iš karto dokumentus sutvarkė: „Ačiū Valerijau, štai Jums lauktuvės“.

Toliau mano laikas ėjo fondo archyve. Sakyčiau, itin privilegijuotai. Sėdžiu aš kambariukyje su Zinaida Pavlovna, kuri, man nurodžius dominančių filmų pavadinimus, iš karto tėske bylas ant stalo (tai svarbu, nes ten per dieną peržiūriu po 15, o kitur – po 5 bylas, ir tai tik kas antrą dieną ar kas savaitę). „Ačiū Zinaida Pavlovna, štai jums lauktuvės iš Lietuvos“. Zinaida tuoj pat užkaičia kavos, atidaro mano dovanotą saldinių dėžutę... Dabar tai tapo tarsi ritualu: Zinaida manęs laukia kavos puodeliui, vaišina vaisiais ir savo pokalbiais apie gyvenimą. O darbas vėliau, išgėrus kavos...

Pirmas mūsų pokalbis buvo apie nuostabųjį miestą Belyje Stolby. Aš čia rimtai, nė kiek nešaržuodama. Paklausta, kur gyvenanti, Zinaida atsako, kad prie mokyklos, pro kurią aš praėjau (žinoma, ji gyvena vietoje). Sureaguodama tarsteliu: „A, prie to gražaus miško“, mat juntų pareigą miela moterį pamaloninti. O ji man:

„Taip, mūsų miestas nuostabus“. Aš sutrikau, nes apgaulingai linksėti tikrai nenorėjau. O ji tuoj pat susizgribo: „Na, kadaise buvo...“

Taigi su Zinaida mes puikiai sutariame, įgavau begalinį pasitikėjimą – pietų pertraukos metu ji mane palieka vieną su bylomis, o kai jai reikia išbėgti su reikalais į gretimą kabinetuką, aš lieku įpareigota pakelti telefono ragelį. Maža to, galiu su jos žinia naudotis foto... Na, bet tegu tai lieka tarp manęs ir Zinaidos Pavlovnos.

Štai tokie mano pirmieji išpūdžiai. O šiaip dienas leidžiu archyvuose, pavakarius *Teremoke*, vakarus Ambasados svečių namuose su kompiuteriu, filmais ir knygomis. Savaitgaliais bastausi po Maskvą ir kartkartėmis aplankau kino teatrus ar alternatyvios muzikos koncertus. Laukiu Žygio ir Kūčių, kada galėsiu pargrįžti... Nuoširdžiausi linkėjimai, Lina.

2008 m. gruodžio 2 d. Maskva. (Išsiųsto) laiško (neišsiųstas) tęsinys.

Mada. Atvykus į svetimą miestą pirmas žvilgsnis noromis nenoromis užkliūva už žmonių aprangos. Man, kaip „posovietinio bloko“ atstovei, socialinius kodus atpažinti čia lengviau nei kur nors Pietuose. Maskvoje – viskas paprasta. Juo daugiau blizgalų, juo tu „kietesnis“, tiksliau „kietesnė“. Visiška antiestetika, absoliutus Turėjimo fetišas. Juo aukštakulniai aukštesni, juo makiažas labiau rėkiantis, juo didesnė etiketė ar automobilis, juo tu pranašesnis socialiniu, kultūriniu ir kt. požiūriu. Su šalčiais atėjo kailinių sezonas. Ir nesvarbu, kad tavo galva neplauta ar batai nešvarūs, – bet kailiniai kokie!!! Na taip, kailiniai prabangūs, gal ir audinės (iš tikrųjų neskiriu aš jų), bet kas iš to, jei tave matau tokią nušiorusią nušiorusiam prekybos centre. Tiesa, Viktorija minėjo, kad dabar jau nieko. Kas dvidešimta moteris, mergina drįsta avėti žemakulnę avalynę: „Būtum tu čia buvus prieš trejus metus. Mano pirmas išpūdis: žiema, šlapdriba, o vargšės moteriškės *vanoja* su aukštakulniais. Matai, kad sunku, slidu. Atrodė apgailėtina“. Supraskit mane teisingai: aukštakulniai gražu, bet jei mergina vos paeina, ar stumdosi šabakštyne negalėdama pajudėti... Vyrai gal kiek geriau atrodo, bet kad ir kaip elegantiškai apsirėdęs ar pasipuošęs būtum, būtinai turi nusikrenkšti, taip riebiai ir garsiai. Fui... Reikia nuolat saugotis, kad *skreplio* pakeliui neužliptum. Maža to, apsikabinęs savo *nuliovą* telefoną (čia visi jais didžiuojasi) *varo: Nu, čiuvak, čto novovo? Ach, eti otbroski, para im nazad na Kavkaz* ir pan.

Staiga ši mano graudėnimą nutraukė Viktorijos skambutis: kviečiasi pas save susipažinti su rusų dailininku. Aš, žinoma, sutikau.

2008 m. gruodžio 9–22 d. Maskva. Neišsiųsto laiško tęsinys.

Opūs klausimai. Beveik savaitė prabėgo nuo paskuti-

nio mano prisėdimo rašyti. Jaučiu, kaip slopsta noras. Miestas vis labiau slegia.

Pažintis su rusų trečios kartos (senelis ir tėvas taip pat buvo dailininkai) menininku Volkovu (vardo nepamečiau) buvo gana įdomi. Šis žemas, putnus, kalbus vyrukas po kelių degtinės taurelių rūkykloje, siauram klausytojų ratui porino: sunku, neįmanoma kurti tokiomis sąlygomis, varžoma žmogaus laisvė, tik usžsisiklendęs savy ir vienišas gali daryti tai ką nori ir t. t. Vėliau dalijosi tarnystės armijoje patirtimi: „Tie Lenino kambariai, visur jie kabėjo, mane vertė juos piešti“, – ši savigaila buvo atmiešta pagieža ir isterišku juoku. Keistai tai atrodė, bet, regis, žmogus nuoširdžiai kalbėjo. Ir nekvailai – vakarėlio metu buvo lyg ir atsargiai apmąstomos lietuviškos bei rusiškos Antrojo pasaulinio karo, pokario patirtys. Atrodė, abi pusės sutarė, pagarbiai išklaudydamos viena kitos skundus. Taip tik atrodė... matyt, „lyšna“ taurelė Volkovui nevalingai truktelėjo už liežuvio: *Za Krasnuju Armiju!* – riktelėjo staiga atsisostojęs nepripažintas dailininkas. Vakarelis kaip mat baigėsi.

Ir taip visada – atrodo nuostabus, nuoširdus arba be galo įdomus žmogus... Bet tik pabandyk prabilti apie Antrąjį pasaulinį karą arba pasakyk, kad iš Lietuvos – ir prasideda... Pirmuosius klausimų pliūpsnius žėrė Zinaida Pavlovna (Gosfilmofondo darbuotoja): „Linačka, sakykit, kodėl jūs mūsų nemėgstat? O ar tiesa, kad nuo maskviečių parduotuvėse slepiami produktai? Sakykit, kodėl taip yra? Mes juk tokie draugiški, visiems padėdam“. Supratau, kad Zinaidai būtų beprasmiška aiškinti istorines priežastis. Tad patiklia moteriškę tikinau: „Žinot, jūs taip nesijaudinkit. Mūsų lietuvių irgi daug kur nemėgsta. Juk negalim visiems patikti“. „Bet kokia neteisybė, juk visur žmonės...“ „O dėl produktų – ką jūs! Dabar tikrai niekas neslepia – juk svarbiausia kuo daugiau parduoti!“ Kad ir kokia maloni Zinaida būtų buvusi man, kad ir kaip būtų besistengusi suprasti šio pasaulio neteisybes... Bet suprasti Kaukazo, Azijos gyventojų antplūdžio į Maskvą nenorėjo. „Privaziuoja čia tie azijatai, atima mūsų darbą ir duoną. Ir gyvenk kaip nori. O ką mums valgyti? Ką mūsų vaikams dirbti? Atvažiuoja čia, žudo, plėšikauja.“ Tokio neapykantos antplūdžio iš malonios moters nesitikėjau. Atrodė, lyg tie niekuo dėti žmonės atsako už visas rusų socialines bėdas. Rusai tiesiog atsisako pripažinti, kad didžioji dauguma jų smerkiamų „azijatų“, „kaukaziečių“ yra lygiaverčiai Rusijos piliečiai, kuriuos negandos ar absoliutus valstybės nesirūpinimas gena savarankiškai ieškoti darbo ir duonos. Maskvoje šiems „emigrantams“ (taip rusai juos vadina) neapykanta juntama visur. Vėlus vakaras, važiuoju iš smagaus koncerto namo, metro vagonas pustuštis. Šalia manęs sėdi padorios išvaizdos vyras, o priešais – jauna moteris. Staiga monotonišką metro dudenimą ir keleivių apmigmą nutraukia bilde-

sys. Iš gretimo vagono įsiveržia penki „emigrantai“, o paskui juos rusai: *Valiajte otsiuda domoi, v svoj Kavkaz! Ty čio glazyš?* Na, dar pridėkite keiksmų virtinę. Kaukazietiškos išvaizdos vyrukai supranta savo pranašumą ir pradeda gintis kumščiais – muštynės. Priartėjus stotelei, atsiveria metro durys, rusai bando sprukti, du pabėga, o vieną pričiumpa „emigrantas“, kuris įsiaudrinęs miesto šeiminingą talžo kumščių pliūpsniais, likusieji bando sustabdyti įsiaudrinusį draugą... Šalimais sėdintis vyrukas tekinkuoja galvą, nutęsdamas: „A-a-a“. Moteris atgrasiai stebi. O man be galo baisu, laukiu nesulaukiu kitos stotelės. Išlipusi jaučiausi beviltiškai pasimetusi: ar aš galėjau ką nors padaryti? Išties, nusikalstamumas Maskvoj auga. Neoficialiais duomenimis nuo sausio vakarais geriau nelįsti iš namų – bedarbiais lieka ištisi tūkstančiai žmonių, tarp jų ir vidiniai emigrantai. Atrodo, milicijos yra labai daug ir visur ji turėtų užtikrinti saugumą. Bet labai keista – saugus nesijauti. Atvirkščiai, jautiesi stebimas, kontroliuojamas, sekamas, bet nesaugus. Viena pagrindinių šių pareigūnų užduočių – nelegalų, tų pačių „azijiečių“, „kaukaziečių“, neturinčių registracijos Maskvoje, medžioklė. Pavakarė, metro, žmonių begalės. Kylu eskalatoriumi link išėjimo į miestą. Pakilusi pastebiu, kad žmonių srautas ribojamas penkių milicininkų – kartas nuo karto papplekšnojama keleiviui per petį ar pamojama pirštu: *Tovaryšč, prochodite*. Dokumentų patikra, neturintys registracijos žymos – suimami. Noriu namo, – pagalvoju ir kėblinu iki klaikiojo Naujojo Arbato. **Žmonės.** Tokias slogias nuotaikas praskaidrino dvi pažintys. Pirma – netikėta ir labai fragmentiška. Vieną iš laisvadienių pėdinu pažindintis su žydiška Maskva, ieškau veikiančios sinagogos. Blaškausi su žemėlapiu rankoje gerą pusvalandį: nieko nesuprantu, tarsi nepasiklydau, sinagoga turėtų būti čia pat. Besižvalgant akis pastebi pastato, panašaus į sinagogą, kontūrus namo lango atspindy. Mesteliu žvilgsnį į priešingą pusę – jokios sinagogos nėra. Kaip taip gali būti?.. Galų gale suprantu, kad sinagoga yra po stikliniu pastatu, kurio languose ir mačiau jos kontūrus. Apsižiūriu, suprantu, kad ji veikianti, tad į vidų eiti nedrįstu. Bet staiga mane, jau mintimis nusitaikiusią į kitą objektą, sustabdo: „Jūs į sinagogą?“ „Taip“, – nedrįstu prieštarauti. „Eikit, nebijokit. Čia visi laukiami ir įleidžiami.“ Pakalbino mane Davydas, nedidukas, nenu-

sakomo amžiaus, šviesios išvaizdos senučiukas. Barzdoto vyriškio galvą puošė didžiulė skrybėlė, iš po kurios žybciojo dvi žydros, nuo laiko apsiblaususios akys. Davydas, Rusijos žydas, dar tarpukariu lankėsis Vilniuje, Rygoje, Taline, Varšuvoje. Vilnius jam patiko, bet labiau Kaunas. Labai mėgsta keliauti. Prie sinagogos stoviniuoja laukdamas kokio nors uždario – kartais prireikia pagalbos šį bei tą darant. Taip uždirbtus pinigų jis išleidžia maistui, buičiai, o pensiją tauposi kelionėms. „Kuo jūs vardu?“ „Lina.“ „Geras vardas. Pažinojau vieną Liną – irgi lietuvaite, turėjo ji vyrą rusą. Prasidėjus karui jį išsiuntė į frontą, žuvo kare. Vai kaip verkė Lina, labai liūdėjo. Geri jūs lietuviai. Nenorėjot jūs Sovietų Sąjungoj būt, nenorėjot.“ Na, dėkui Dievui, – galvoju, pirmas blaiviai maštantis žmogus, kurio nereikia įtikinėti, kad mus okupavo, o ne išvadavo. Taip pasišnekučiavę išsiskyrėm – Davydas maloniai kvietė apsilankyti dar kartą. Likau pakylėta ir pamaloninta: matyt, taip atrodė prieškarinio Vilniaus žydai. Antrą kartą sinagogos neaplankiau.

Antra maloni pažintis – su Jevgenijumi Michailovičiumi – prasidėjo dar Gosfilmofonde. Jevgenijus man pažadėjo papasakoti apie fondą, jo veiklą, kūrimąsi ir t. t. Ilgai derintas susitikimas įvyko, tik šįsyk susitinkame Maskvoje, jo brolio bute. Tik įėjus į butą manęs klausia: „Lina, jūs mėgstate teatrą?“ „Taip“, – nepagalvojus atsakiau. „Matote, mano brolis Jurijus, Didžiojo teatro fotografas... Jurijau, pasisveikink. Jis pabandys jus pravesti.“ „Ką jūs, ačiū!“ Į teatrą taip ir nepakliuvau, bet pokalbis buvo įdomus ir labai ilgas. Kalbėjomės penketą valandų: apie Jevgenijaus studijas, vaikystę,

Maskva. Naujieji metai Tverskaja gatvėje. 2008. Autorės nuotr.

gyvenimą Belyje Stolby, darba, teta, mama... Žodžiu, apie viską, tik ne apie fondą. Kad ir kaip stengiausi, bet mano pastangos nukreipti kalbą link rūpimojo, mitais apglėbtojo kino fondo ėjo šuniui ant uodegos. Juo labiau aš stengiausi, juo sudėtingiau buvo: „Jevgenijau, ar jūs žinot ką nors apie trofėjinių filmų fondą?“ „Girdėjau kažką, bet ne kažin ką. Žinot, man atrodo, ir dabar mes daug ko nežinom. Tiesa, puse lūpų kalbama, kad fondas įkurtas Belyje Stolby todėl, kad čia buvus Berijos sodyba.“ Jevgenijus staiga nutyla ir mintimis persikelia kitur. „Žinot, aš jums noriu ši tą parodyti.“ Strykteli ir nubėga į koridorių. Staiga vėl pasirodo kambary, nešinas nuotrauka: „Čia mano teta. Ėjo antruoju ešelonu nuo Stalingrado. Išivaizduojat, pasiekė Berlyną. Man regis, ši nuotrauka daryta praėjus vos kelioms dienoms po Berlyno užėmimo“. Matau prieš save nuotrauką, kurioje būrys rusų karių stovi sugriautų Brandenburgo vartų fone. Jevgenijus nebandė manęs įtikinėti apie Didžiojo tėvynės karo, Raudonosios armijos svarbą. Jis liūdnei žiūrėjo į nuotrauką: „Žinot, kiek žmonių žuvo... O mano teta peržengus Lietuvos sieną sakė, kad ten viskas kitaip, ten gražu ir tvarkinga... Jau tada jūs buvot mums Vakarai“. Neju-

čia atsimenu pirmąjį pokalbį su Jevgenijumi, įvykusi dar Belyje Stolby: „Aaaaa, jūs iš Lietuvos. Laba diena. Ačiū (netikėtai jis prabyla lietuviškai). Matot, aš gyvenau su lietuviais dar studijuodamas VGIK'e, pažinojau Puipą, Šatkauską... Smagu buvo. Žinot, gera jus, lietuvę, čia matyti... O tai viskas taip nutrūko. Aš vis galvoju, kodėl mes jaučiam priešišumą vieni kitiems... Todėl, kad jūs jau Sąjungoj buvot kitokie – vakariečiai. Tas suvokimas, kad mes ir jūs skirtingi ir atitolino mus“. Ir vėl smegenis plauna, – galvoju. Lyg nujausdamas, Jevgenijus staiga atsuka kompiuterio ekraną ir skaito: „Žinote, kas čia?“ „Ne.“ „Tai Puipos filmo „Žuvies diena“ anotacija. Matote, aš sudarinėju kino enciklopedijas, rodykles ir pan. Šią anotaciją perskaitęs fondo direktorius išpeikė, liepdamas perrašyti. Mat jam buvo neaišku, apie ką vis dėlto filmas. Na, tai aš prirašiau: filmas pasakoja apie žmogų, gyvenantį Sovietų Sąjungoje, apie jo nepasitenkinimą esama padėtimi ir norą ją pakeisti. Suprantate?“ – gudriai šypteli Jevgenijus. Na taip, supratau, bet kam kalbėti puse lūpų... Antrojo susitikimo metu Jevgenijus buvo atviresnis, bet tie nutylėjimai... Tašyk jau supratau, kad taip įprasta, nes įprasta jaustis nesaugiam, nesu-

prastam ir nelaimingam, nuolat klausiant: Kodėl?

Archyvai. Atšilo, žiurkės ėmė lipti iš savo urvų į miesto paviršius. Viena iš jų aplankė ir kioską, kuriame kepami australo rekomenduoti blynai. Apsidžiaugiu, kad jų neragavau. Archyvo prekeiviai keičia prekes: apatinių drabužių nebematyti, dabar jau gali išsigyti šiltų pėdkelnių ir kailinių. Darbas Gosfilmofonde baigtas. Literatūros ir meno archyve – visai prastai. Tik atradus įdomius dokumentus, darbas nutrūko. Politikos ir socialinės istorijos archyve likusios penkios bylos neišduodamos: ant užsakymo lapo raudonuoja *Soveršenko sekretno*.

Teks dar grįžti, bet, tikiuosi, greitai.

2009 m. sausio 26 d. Vilnius.
Nosį vis dar skauda. ❏

Maskva. 2008. Autorės nuotr.

Kapitalistinė krikščionybė

TOMAS DAUGIRDAS

Atsakymas į klausimą, ar kapitalizmas yra antikrikščioniškas, tarsi savaime suprantamas. Kapitalistais tradiciškai laikomi žmonės, kurie klesti išnaudodami kitus ir kurių veiksmuose neaptiksi nė lašelio artimo meilės. Tiesa, kai kurie jų, galbūt sąžinei nuraminti (ar vedami kitų, veikiausiai nelabai skaidrių tikslų), užsiima labdara. Juo labiau nesuderinami atrodo kapitalizmas ar jo „dvasia“ ir krikščionybė. Tačiau pažvelgę įdėmiau, pamatytume, kad jie ne tik nėra nesuderinami, bet kad būtent krikščionybė yra pagrindas, kuriuo kapitalizmas gali remtis, norėdamas išgyventi.

Čia ketinu kalbėti ne apie socialinę krikščioniškąją doktriną, krikščionio kapitalisto prievolę rūpintis savo darbuotojais ar krikščioniškos valstybės pareigą riboti kapitalistinę išnaudojimą. Pernelyg paprasta būtų plėtoti Maxo Weberio mintį, kad kapitalizmas gimė iš protestantiškosios (taigi ir krikščioniškosios) dvasios. Krikščionybės ir kapitalizmo sėkmės ryšį galima aptikti ir glūdinti daug giliau, ir esant esmingesnį. Deja, pastaruoju metu vis labiau linkstama krikščioniškumą ir kapitalą supriešinti.

Viena populiariausių versijų aiškinant, kodėl kilo dabartinė finansinė krizė, yra nurodyti žmogaus nesaikingumą. Dažnai teigiama, kad būtent kapitalizmo ekspansyvumas ir jo paskatintas vartojimas sukūrė šią situaciją. Ekonomikos ribos nebeatlaikiusios vis gausesnį gaminimo ir pirkimo. Ši versija atrodo patraukli ir priimtina ne vien antiglobalistams ir kapitalizmo priešams, bet ir krikščionims. Pirmiesiems ji akivaizdžiai rodo, koks supuvęs esąs kapitalizmas, ir į kokią pragaištį jis stumias žmoniją.

Antrieji krizėje išvelgia žmogaus nuodėmingos prigimties apraiškas. Užtuot susitelkęs ties ilgalaikiais ir jo išganymui svarbiais dalykais, nuodėmingas žmogus pasiduoda šio pasaulio gundymams, tampa kapitalizmo mašinos įrankiu ir veda save, artimuosius bei pasaulį į pražūtį. Panašių interpretacijų apie kapitalizmo ir krikščionybės nesuderinamumą pastarosiomis savaitėmis pasitaikė ne viena. Iš pirmo žvilgsnio jos atrodo įtikinamos. Vis dėlto klaustina, ar pagrįsta ekonominius nuosmukius išvesti iš nuodėmingos žmogaus prigimties.

Pakeitus regėjimo kampa galima aptikti, kad krizė visai kita prasme atskleidžia žmogaus nuodėmingumo pavidalą. Tai matyti iš žmogaus santykio su ekonominėmis ir kitomis negandomis. Dabartinė situacija iš tiesų parodė, kad pasaulis turi ribas. Jos pastebimos ne vien kalbant apie Visatą, jos polinkį trauktis ar plėstis. Ribos anksčiau ar vėliau pasireiškia ten, kur ima vienpusiškai dominuoti kurie nors žmogaus norai ar veiklos. Tačiau iš to, kad mūsų norai mums sukelia negandų, neturėtume daryti išvados, kad reikia atsisakyti norų.

Norų atsisakymo keliu nuėjo kai kurie krikščioniški sąjūdžiai. Jie skatino ir skatina save apriboti kasdieniame gyvenime, norint ir siekiant vien to, kas žmogui būtina. Panašių nuostatų ar net baimių žmogaus norų atžvilgiu aptinkame ir liaudies pasakojimuose ar posakiuose. Galima prisiminti garsiąją istoriją apie auksinę žuvelę. Žvejo žmona, trumpai pabuvusi valdove, galiausiai liko

prie suskilusios geldos. Kiekvienas, šią istoriją išgirdęs, turėtų daug blāvau žiūrėti ne vien į savo norus, bet ir į jam nusišypsojusią laimę ar sėkmę. Jis savo gyvenime galėtų remtis ir kitais „išblaivinančiais“ posakiais, kaip antai „nesidžiauk radęs, neverk pametęs“.

Jei panašius aiškinimus vadiname „pasakomis“, tai šitaip tikrai nepavadinsime šiuolaikinių finansinių patarimų, paremtų protingo finansų tvarkymo logika. Pavyzdžiui, žmogų mėgstantį daug vartoti, iš karto įspėtume, kad jam gresia krizė. Tai reikėtų raginimą mažinti savo pretenzijas ir norus. Antai žmogų masina ką tik nuo konvejerio nuvažiavusio automobilio gumos kvapas, patogios niekieno neišsėdėtos kėdės, puikiai veikianči elektronika ir garantinis pažadas, kad šis šiuolaikinių technologijų ir žmogaus norų tyrimo stebuklas keletus metus veiks be jokių sutrikimų.

Tačiau tokį užsisvajojusį žmogų iš karto įspėtume apie jam už kito gyvenimo posūkio galinčias iškilti grėsmes ir apie ilgalaikių piniginių išpaigojimų pasekmes. Todėl jam galbūt patartume pirkti padėvėtą automobilį, nelabai žinomo gamintojo, veikiausiai „daužta“. Padaręs kaip patartas jis tikrai pasielgtų protingai, bet atsakytų svajonės. Nors galbūt būtent

šiandien jam vienintelį kartą gyvenime pasitaikė proga ir noras surizikuoti. Kartu mes galbūt suvoksime, kad šis apskaičiuotas protingumas gali jau kitą dieną išvirti į visišką kvailystę, jei žlugs bankas, kuriame šis žmogus laikė kruopš-

čiai taupyti pinigus, skirtus saugiai išgyventi nedarbo ar kitos numanos nelaimės atveju.

Su vadinamąja krize nesunku susitaikyti, kai ji kyla iš svajonių, neapdairumo ir nenugalėtų beprotišku idėjų. Tačiau ji yra nepakeliama, jei prasiveržia pro mūsų protingus išskaičiavimus ir ilgalaikį gyvenimo planavimą. Neabejotina, kad, nepasisekus dešimt metų planuotam žygiui į Mėnulį, neištiks asmeninė tragedija, nors pasirengimui skirtos visos santaupos. Priešingai, žmogus, nusprendęs „susitvarkyti“ savo gyvenimą ir visas kasdieniu prakaitu uždirbtas santaupas skyręs namo statybai, jausis labai prislėgtas, šiam realiam planui žlugus. Pusiaus įvykęs skrydis į Mėnulį, net ir daug kainavęs, mažiau nuvilia nei pusiau pastatytas namas, kurio griūvančios sienos gali skatinti galvoti apie griūvančią gyvenimą.

Apsamanojusių, nebaigtų statyti griuvenų Lietuvos pakelėse buvo galima pastebėti jau daugiau nei prieš dešimtmetį. Jų, neabejotina, dabar atsiras dar daugiau. Ir ne tik gyvenamųjų namų, bet ir veikiausiai kadaise klestėjusių prekybos centrų. Planuoti skrydį į Mėnulį nėra mažiau prasminga ar realu nei investuoti į apčiuopiamus daiktus ar į kelių mėnesių socialinį saugumą. Būtent krizės atskleidžia, kad planuoti tokius dalykus yra utopiška ir praktikoje dažnai nepasiteisina.

Jei valstybių, pasaulio ir drauge mūsų gyvenime nebūtų krizių, veikiausiai nugrimztume į praktines iliuzijas ir visiškai atsisakytume svajonių. Krizė atskleidžia tiesą, kad racionaliai kurpiami planai tėra pilys, statomos ant lakaus smėlio. Kita vertus, būtent krizės laikais kabinimasis už šio šiaudo gali pasirodyti kaip vienintelė išgyvenimo strategija.

Vienas televizijos kanalas rodo laidą, kaip banko konsultantė moko į krizę patekusią šeimą. Ji primygtinai patarinėja, kaip jie turėtų racionaliai gyventi didindami pajamas ir kruopščiai ribodami išlaidas. To reikia, kad šeima pajęgtų sumokėti įmoką už pa-

skola ir jai nereikėtų parduoti bankui įkeisto buto. Istorija dar nesibaigė. Nėra abejonių, kad šeima galiausiai turės pasimokyti. Tam ir kuriamos tokios laidos. Tačiau dabartinių įvykių eiga atskleidžia, kad šeima niekaip nepasiduoda racionaliems patarimams. Ji nelinkusi taupyti, o vyras nė neketina mesti rūkyti, net jei jam prikišamai parodoma tūkstantinė suma, kurią jis „prarūko“ per metus. Žvelgdami kryptimi, kurią rodo banko konsultantė, manytume, kad šiai šeimai iš tiesų yra rieta ir bus dar blogiau, jei ji nepradės mąstyti praktiškai ir gyventi – teisingai.

Vis dėlto neapleidžia išpūdis, kad nors šeimos situacija finansiniu atžvilgiu ir yra labai rimta, vis dėlto grėsmės pernelyg sureikšminamos. Akivaizdu, kad šie žmonės daug labiau būtų linkę imtis neįtikėtinų idėjų ar net pasiduoti likimo nešami, nei paprasčiausiai taupyti dėdami centą prie cento. Jie tarsi daro viską, kad sužlugtų. Tačiau iš tiesų gal nebūtina gyventi didmiestyje ir didžiąją dalį sunkiai uždirbamų lėšų skirti butui išlaikyti ir, būkime teisingi, bankui remti. Galbūt jie gali atsisakyti buto ir persikelti gyventi kur nors į miestelį pas tėvus, neabejotinai turinčius didelį butą ar namą ir sunkiai jį išlaikančius.

Žinia, finansinės logikos nepaisymas skatina galvoti apie visišką nuosmukį. Kaip žemai galima pulti? Lietuvoje, ypač didesniuose miestuose yra nemažai benamių. Neabejotina, kad jų biografijos labai įvairios. Taip pat aišku ir tai, kad ne vienas jų anksčiau yra turėjęs darbą, namus, kuriuos prarado susiklosčius nepalankioms aplinkybėms. Gilesnių sociologinių tyrimų reikalautų atsakymas į klausimą, ar jų esama būklė yra susijusi būtent su negebėjimu racionaliai tvarkytis su turimais pinigais ar su atsisakymu turėti idėjų ir tikslų.

Krizės paverčia žmones nelaimingais. Tačiau taip įvyksta ne todėl, kad mes prarandame dalį pinigų ar įsitikiname, jog nesugebėjome skaičiuoti. Jos atskleidžia gyvenimo skai-

čiuojant, dėlįojant ir taupant litus (ar norus bei išgyvenimus) tuštybę. Krizės akivaizdoje atsiranda daug realių paskatų naikinti savo svajones ir norus. Kita vertus, finansinio skaičiavimo beprasmiškumą gali atsverti vien neįtikėtinos idėjos ir planai. Neatsitiktinis dalykas, jei nemeluoja istorikai, kad krizių metu sukuriama kultūros šedevrai.

Griežto taupymo logika yra esmiškai antikapitalistinė. Tas, kuris svajoja surasti sniego žmogų, bus daug uolesnis darbuotojas ir daug labiau rūpintis paskolos grąžinimo terminais nei tas, kuris sieks susitaupyti kuo daugiau pinigų, kad nerūpestingiau gyventų įvykus krizei ar jį asmeniškai galinčiam paliesti nelaimingam atsitikimui. Krizės atėjimui ruoštis daug sunkiau ir kažin ar pakeliama, nei siekti tikslų, kurie beveik neįmanomi ir beveik pasmerkti neišsipildymui. Nerealų siekių buhalterijos nepateisintų jokie protingi ekonomistai ir finansų ekspertai. Tačiau ji vienintelė žmogų skatina toleruoti ir pakelti centų buhalteriją.

Šioje situacijoje pirmiausia krikščionis atras jėgų nesureikšminti litų skaičiavimo ir mėginimo bent mėnesiui ar dviems, o gal ir pusmečiui būti užsitikrinus lėšų pragyvenimui, kaip pataria ekonomikos konsultantai. Krikščionis daug labiau nei kiti bus linkęs greičiau išleisti pinigus ir ramiau priimti ekonominio neužtikrintumo situaciją. Kapitalistas iš jo veikiausiai išeis prastas, bet jo elgsena paradoksaliai leidžia stiprėti kapitalistinei ekonomikai.

Dabartinė ekonominio nuosmukio situacija ir tai, koku keliu mums visiems pavyks iš jos išbristi, parodys, kiek mūsų visuomenė yra krikščioniška. Jei visi dės litą prie lito ir laikys pinigus bankuose, mūsų neabejotinai laukia sunkūs laikai ir baisiai prasta savijauta. Tačiau jei išdrįsime siekti laimės, kuri net prieštarautų ekonominei logikai, galime tikėtis, kad mūsų svajones ir norus „gaudantis“ kapitalizmas neilgai trukus vėl atsistos ant tvirtų kojų. ☒

VILTYS IR NEVILTYS

Egidijus Vareikis

Prabėgusius metus galima pavadinti politinių emocijų kontrastų metais. Civilizacija, save vadinanti euroatlantine, su neviltimi sutiko visuotinę ekonomikos krizę, kurią, beje, didele dalimi pati ir sukėlė. Jau dabar ją mėginama prilyginti didžiajai depresijai, jau dabar ji varo į kapus garbius ir šlovingus verslininkus, badu marina ekonomikos tigrus, griaua Europos ir JAV prestižą bei civilizacijos visažinystę.

Kita vertus, Barackui Obamai laimėjus prezidento rinkimus, žiniasklaidos priemonės ir emocingųjų politikų širdys prisipildė giedros vilties, vilties, kad senas, pabodęs pasaulis, nesustabdomai senstanti mūsų civilizacija gali atgimti su tikrai nauja politikų karta ir net naujomis politikos spalvomis.

Tai didžioji viltis, kurios testas 2009-ieji.

* * *

Kad ir kokį ekonomikos ar finansų žinyną paimtume, kad ir kokioje enciklopedijoje – spausdintoje ar virtualioje – bandytume tyrinėti valstybių galios suvestines, stebuklų neatrasime: Jungtinės Amerikos Valstijos yra galingiausia pasaulio valstybė.

Vis dėlto tekstų, diskusijų, svarstymų apie ne itin šviesią Amerikos ateitį šiandien kaip niekada daug. Jų ypač padaugėjo praėjusiais metais, vykstant rinkimų kampanijai. Ar tikrai Amerika neišvengiamai artėja prie savo žlugimo ar bent radikalių kokybinių pokyčių meto?

Suprantama, pasakyti, ar tai kliesdėsiai ir priešų fantazijos, ar šis tas rimta, galima tik išsiaiškinus, kas gi yra istoriją ir galią nulemiantys veiksniai – ekonomikos sėkmės ir nesėkmės, karinė galia, gamtos ištekliai, vadovų talentai?

Prieš atsakinėdami nepamirškime, kad svarbiausia ligšiolinės istorijos pamoka yra ta, jog joks ilgalaikis istorijos planavimas nebuvo sėkmingas. Atsitinka vis taip, kaip dar niekada nėra buvę, o suplanuoti, ko niekada nebuvo, ko negalima įsivaizduoti, žmogiškas protas negali. Kita pamoka – jokia valstybė, imperija, politinė sankloda, tegul ir kurį laiką sėkmingai funkcionavusi, nebuvo amžina. Taigi bus taip, kaip nė neišivaizduojame, ir naivu tikėtis, kad JAV, Rusija, Europos

Sajunga gyvensiančios amžinai, o jų istorijos planavimas – viliojantis, bet labai rizikingas užsiėmimas.

Neseniai palikusio šį pasaulį Samuelio Huntingtono manymu, JAV po Šaltojo karo liko vienintele supervalstybe. Ji atitinka pripažintus didžiosios valstybės kriterijus. Ji turi globalią karinę jėgą, globalią ekonominę įtaką, globalų kultūrinį patrauklumą ir viso to rezultata – globalią politinę galią. Tačiau ji unikali, nes nepanaši į kitas nei savo prigimtimi, nei galimybėmis, nei galima evoliucija. Aišku, kad nepranašauja greitos JAV pabaigos, veikiau atvirksčiai, tačiau, kaip sakiau, niekas nežino nei dienos, nei valandos...

Kas gi gali pakeisti JAV statusą, kas gali Ameriką susilpninti ar visai ištrinti iš žemėlapių? Suprantama tai, kas keičia dabartinį JAV statusą. Tokių galimybių keletas.

1. JAV gali tapti nebe pačia didžiausia BVP gamintoja. Tapus viso labo antrąja ar trečiąja ekonomika, prestižo bei pasitikėjimo statusas keisis. Ne atsitiktinai juk SSRS taip kadaise ir netapo „pirmuoju pasauliu“, nes buvo ne pirma. Daugelis pranašauja, kad šalis, galinti nustumti JAV nuo didžiausio gamintojo pjedestalo, bus Kinija. Kadangi Kinijos ir JAV ekonomikos integracija negalima (skiriasi principinės nuostatos), tikėtina konkurencija ir net konfrontacija, kurioje dar reikės įrodyti, kad demokratija, teisė ir švari aplinka svarbiau nei pigūs gaminiai ir pilnas (?) skrandis. JAV ekonomika kol kas stipri, tačiau tik tol, kol kas nors paprasčiausiai nesugriaus esamos ekonominės tvarkos. Kitokiai tvarkai nei dabartinė JAV nepasiruošusi.

2. Demokratija gali tapti visai nebūtinu pasaulio atributu. Daug prirašyta ir prikalbėta apie tai, kad Kinija, drauge su Rusija ir kitomis šalimis, gali sukurti pasaulio tvarką be demokratijos, teisės primato ir rinkos ekonomikos. JAV tuomet pasieks evoliucijos aklaivietę, o „nereikalinga“ demokratija ir jos pagrindu sukurti valstybės institutai gali tiesiog nunykti.

3. Gali įsigalėti įsitikinimas, kad ekonomikos integracija ir globalizacija nebūtinai yra visuotinis gėris. Pasaulis ne vienerius ir ne dejus metus gyveno protekcionizmo sąlygomis ir tai ne visada buvo blogai.

4. JAV gali prarasti (kai kas sako, kad jau praranda) savo moralinį autoritetą, autoritetą šalies, kuri ne tik gina demokratiją visame pasaulyje.

5. JAV gali tiesiog nebenorėti būti tokia, kokia yra šiandien. Amerikai išties trūksta vidaus politikos, kuri ją darytų norinčia visą laiką būti supervalstybe. Amerikiečiui gali kilti noras nusispjauti į visą globaliosios valstybės atsakomybę ir bent truputį pagyventi užrakinus savo namo duris ir užtraukus užuolaidas. Amerikietis nori matyti pasaulį iš savo virtuvės ir visai nesi rūpinti „tikraja“ geografija.

Kas tuomet visų apkalbamas Obama – JAV tradicijų tęsėjas, padažytas kiek kita spalva, geriau patinkančia globaliam pasauliui, politikos džiazuotojas, vadina mojo kapitalizmo duobkasys, kapitalizmo Gorbačiovas, bandysiantis pertvarkyti JAV labai rizikuodamas ją sugriauti? Ar tikrai Obama ateina su nauja programa ir naujomis idėjomis? Ar ateina tik kaip mitologizuotas gelbėtojas, kuriuo tiesiog tikima?

Kad ir kaip būtų keista, jis kol kas – tik kuklutas JAV prezidentas, bet ne pasaulio menedžeris. Bepigu džiūgauti naujos eros pranašams, bet jokios radikaliai naujos programos nesama. Jei ir yra kas nors reikalinga amerikiečiams, tai tarptautinės politikos, globalizacijos iššūkių atžvilgiu iki šiol nieko nepasakyta ir nepažadėta.

Ar JAV nori naujai bendrauti su Europa? Ar nutraukia euroatlantines jungtis, ar jas stiprina? Ar euroatlantizmas ir toliau bus anglosaksiškas, ar taps ir „lotyniškas“, jungiantis Europą ir su Lotynų Amerika? Ar JAV bus neatskirama ES dalis su šventu NATO penktuoju straipsniu? Nežinia, kol kas nieko nepasiūlyta. Mes gi patys žinome, kad galima tik spėlioti, kaip

keisis (ar nesikeis) JAV požiūris į Vidurio Europą, Baltijos šalis bei Rusiją. Politikos apžvalgininkai jau spėjo pasakyti, kad santykiai su Rusija bus kažkokie kitokie, kažkuo geresni. O įdomu, kokie gi kitokie ir ar ligšioliniai tikrai buvo blogi?

Obama nieko nepasakė dėl Vidurio Rytų konflikto. Ar specialiai tyli, ar beturi ką pasakyti? O pasakyti reikia jau dabar, visos kariaujančios pusės nekantriai laukia JAV prezidento žodžio. Pastarasis karas Gazoje nuvylė visus – Busho parama Izraeliui daug kam pasirodė politine atgyvena, tačiau Obamos paramos kitai pusei tai pat nebuvo. O remti abu ar nė vieno šiame konflikte reiškia remti patį konfliktą.

Teroristai ir jų priešininkai laukia, ką apskritai Obama pasakys apie terorizmą. Kol kas nepasakė nieko, – ar ryžtingai kariaus, ar ims draugauti, kaip, regis, jau nori ne viena politinė bendruomenė. Guantanamo kalėjimo uždarymas – toks šiaip sau populistinis žingsnelis, nes nežinia, kas bus po to. Ne jau pataikavimas terorizmui?

Kas laukia Afrikos? Kol kas žinoma tik tiek, kad prezidentas su nuoširdžia simpatija mini savo giminaičius Kenijoje. Prezidentui reikia pasakyti, kas gi laukia Zimbabvės, Kongo ar Darfūro, kaip kovoti su Afrika alinančia klimato kaita. Kas laukia Lotynų Amerikos? Tolesnė kova su narkomanija ir kairiaisiais populistais ar abejingumas Castro ir Chaveso atžvilgiu?

Kaip bus su Kinijos ekonomika, kurios krizė jei ne sunaikins, tai bent gerokai sukrės? Apie pokyčius prekybos ar ekonominio bendradarbiavimo organizacijose

kalbama labai sudėtingai ir nesuprantamai, o į žmonių kalbą išvertus tai reiškia tik tiek: „prezidentas nori, kad būtų gerai“. Tik tiek.

Jei taip ir yra iš tikrųjų, tai panašu, kad didžiausia tikimybė yra ta, kad ne Obama valdys globalizaciją, o ši valdys Obamą. Beveik prieš aštuonerius metus toks Osama bin Ladenas nusprendė, kokia turėtų būti JAV užsienio politika ir tarptautiniai santykiai. Bushas išties neturėjo savo politikos, buvo priverstas kariauti su teroristais. Kažkas, matyt, ir Obamai parodys, kur jo vieta, jei šis pats tyli.

Realistai sako, kad kalbos apie JAV pabaigą artimiausiu metu vis dėlto ge-

Lusvilio srautas. 1937. Margaret Bourke-White nuotr.

rokai perdėtos. Kadaiše europiečiai Ameriką atrado, didele dalimi net ir sukūrė. Šiandien būtų sunku įsivaizduoti Europai ką nors baisesnį už Amerikos praradimą. Bet pati Europa – viso labo tik švelni galia (*soft power*, kaip pati save vadina), – Kinija, Rusija, Indija ar visas multipoliarinis pasaulis yra veikiau problema, nei sprendimas. Tad reikia stipraus ir ryžtingo, o ne meiliai besišypsancio JAV prezidento. Tiesiog nėra alternatyvos.

* * *

Grįžkime prie krizės. Kenčiame nuo jos mes, kenčia amerikiečiai, nežinia, ar krizė netaps Kinijos pseudo-stebuklo pabaiga. Tokių ženklų vis daugėja. Kas gi tie Kinijos pasiekimai ir politika – nauja grėsmė, nauja didžioji valstybė, o gal viso labo dar vienas pasaulio parodomasis spektaklis, kurį krizė negailėstingai nušluos?

Apie Kiniją sunku kalbėti be emocijų. Sunku todėl, kad objektyviai apie Kiniją nebekalba beveik niekas. Vieni vis dar su pagarbia baime žvelgia į jos demografinę ir ekonominę galią, kiti desperatiškai reikalauja žmogaus teisių.

Svarbiausias pastarųjų metų Kinijos politikos bruožas – gyventi be politikos. Šalies „arkliukas“ – tai kalbos apie prekių mainus, gamybos augimą ir vertingus sandorius. Net užuominas apie kokias nors vertybes kinų politikos elitas nustelbia „pragmatiškais“ pamąstymais, kad gerovei kurti reikalingi fabrikai, o ne politinės partijos ar žodžio bei susirinkimų laisvė. Didžiausia vertybė ir teisė esanti leisti žmonėms dirbti ir užsidirbti, išbristi iš skurdo ir fiziškai padoriai gyventi. Žvelgiant į gatvės publiką, atrodo, kad taip ir yra, ne labai tai Kinijos daugumai įdomu, kas vyksta kokiame nors Tibete. Kad ir kaip pradėtum pokalbį su Kinijos atstovais, vis tiek neišvengsi skaičių ir faktų apie šalies ekonominį augimą, globalią prekybinę perspektyvą ir poreikį žvelgti į pasaulį taikiai, draugiškai, „ekonomiškai“. Juk tai neva svarbiausias visų žmonių interesas.

Čia, matyt, ir glūdi vieno didžiausių Kinijos nesupratimų esmė.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Kinija bando užkariauti pasaulį, laikydama gana pasenusio galios mąstymo – didele dalimi žengdama buvusios SSRS pėdomis. Ji irgi plečia gamybą pasinaudodama pigia darbo jėga, netaupydama resursų ir neatsižvelgdama į ekologijos reikalavimus. Beje, kaip sakiau, leidžia užsidirbti. Tačiau, skirtingai nei buvusioje sovietų valstybėje, gaminama daugiausia eksportui, galią įtvirtinti siekiama ne tiek karine jėga (nors jos galimybės neignoruojamos), bet savitai padarant pasaulį priklausomu nuo Kinijos prekių. Kinija pabrėžia, kad ir Taivano klausimus galima išspręsti juos „depolitizavus“. Olimpiadai, beje,

taip pat nereikia politikos... Demokratija, žmogaus teisės, tiesą sakant, yra kliuviniai visiems – ir Kinijai, ir jos partneriams. Lengviausia savo santykius ne sieti su tais kliuviniais, o juos ignoruoti.

Pasakymas, kad olimpiados negalima boikotuoti, nes į ją tiek investuota šiandienėje vartojimo visuomenėje, skamba rimtai ir visai suprantamai. Sportininkui taip pat sunku įrodyti, kad olimpinės žaidynės turi ką nors bendra su žmogaus teisėmis, nes juk net sporto vadovai sako, jog neturi. Galiausiai sočiam žiūrovui įdomiau olimpiada nei mušami tibetiečiai, juolab kad iš olimpiados galima ir šį tą parsivežti. Olimpiada įvyko, nes sportas šiandien didele dalimi atstoja politiką... O tie naivuoliai, kurie tikėjosi, kad dėl olimpinės dvasios politika bent šiek tiek pasikeis, liko apsirikę.

Euroatlantinis pasaulis, regis, tam lengvai pasiduoda. Didelė mūsų, europiečių, bėda yra ta, kad mes vis dar tikime, jog pasibaigus Šaltajam karui nebereikia rūpintis demokratija, žmogaus teisėmis ir visu tuo, kas anais laikais taip smarkiai skyrė sovietinę sistemą nuo Vakarų. Šaltojo karo metų konfrontacija – demokratija prieš diktatūrą – buvo ir tam tikras politinis eksperimentas: kieno galia didesnė. Jo pabaiga lyg ir davė aiškų atsakymą – demokratiškasis pasaulis nugalėjo, o tai reiškė, kad europinio lygio gerovę galima sukurti tik demokratija paremtoje bendrijoje.

Dabar gi Kinija rodo, kad Šaltojo karo pabaigos išvada gal nebūtinai buvo teisinga. Antra pagal dydį pasaulio ekonomika vystosi visai be demokratijos, remiasi tokia pat pigia gamyba, kuri kadaiše sukūrė Sovietų Sąjungos galybę ar bent jos įvaizdį. Euroatlantiniam pasauliui belieka sutikti su tuo, kad globalizacija, o ne laisvė yra svarbiausias ekonomikos variklis. O jei jau taip, tai reikia labai rimtai pagalvoti, ar tikrai mūsų supratimas apie pasaulio tvarką yra teisingas?

Europa ir Šiaurės Amerika pralaimi konkurenciją su Kinija trečiajame pasaulyje. Kinija siūlo sandėrius be jokio politinio fono, moka grynais ir niekuo neįpareigoja. Panašiai siūlo elgtis Rusija, kai kurios Lotynų Amerikos ir Azijos šalys, įskaitant odiozinius Venesuelos ar Kubos režimus. Kol mes verkiame, kad nemoralu mainyti naftą į ginklus Darfūro galvažudžiams ar leisti užsidirbti, subsaharinės Afrikos juodaodžiams galutinai sugriaunant savo ekosistemą, galvažudžiai lobsta, kažkas užsidirba lengvai ir be jokių ekologinių išpaigojimų.

Jei tokia Pasaulio tvarka išgalės, tai pamirškime žmogaus teises kaip visai nereikšmingą smulkmeną. Pasaulis gali taip gyventi, juk visą laiką gyveno. Kelis šimtmečius respektabilūs europiečiai pirko kolonijų prekes, mažai domėdamiesi, kokia kaina ir kaip karais nedemokratiškai jos gaunamos, JAV kūrėjai beveik šimtmetį toleravo vergovę... Demokratija, regis, ne taisyklė, o išimtis.

Tačiau sukluskime. Olimpiadas daugiausia rengdavo demokratinės valstybės ir rengdavo sėkmingai. Autoritarinių režimų buvo keletas ir likimas jiems buvo negailestingas.

1936 m. olimpinės žaidynes su didele pompa rengė Vokietija. Ir gerai surengė, pademonstravusi ne tik savo sporto, bet ir valstybės galią. Nepraėjus nė dešimtmečiui šios valstybės jau nebebuvo. 1980 m. olimpinė sostinė tapo Maskva, kuri taip pat nepašyškštėjo lėšų didybės rodymui ir gniaužė bet kokias mintis apie žmogaus teises. Kas įvyko po dešimtmečio, žinome. Galime prisiminti ir žiemos olimpiadą Sarajeve 1984-aisiais. Sarajevas tuomet rodėsi esąs taiki ramios Jugoslavijos provincija, tačiau nė dešimtmečiui nepraėjus paskendo kruviname kare... Kinija ėmėsi olimpiados taip pat ne vien dėl sporto, bet ir dėl valstybės didybės. Kas bus po dešimtmečio?

Gal vis dėlto atsiras tame vartotojiško nusistatymo sporto pasaulyje kam prisiminti, jog olimpiniam sąjūdžiui svarbiausia ne medalių skaičius, o žmogiškosios vertybės. Gal atsiras atletų, nebijančių priešininkų sporto aikštelės, ir tarp politinių lyderių? Juk ir mūsų vėliavos olimpiadoje nebuvo, kol neturėjome demokratijos ir žmogaus teisių. Dabar ji yra, bet kai kurių vėliavų vis dar nėra.

Ar mums dėl to skauda?

* * *

Rusija, dar prieš kelerius metus ėmusi didingai atkūrinėti imperinę galią, pajuto, koks silpnas ir lengvai pažeidžiamas yra ekonomikos pagrindas, palaikomas tik naftos ir dujų kainų.

Šalies vadovai per praėjusius metus pabandė dar kartą panaudoti seniai patentuotą politikos išradimą, kurį Zbigniewas Brzeziński kadaise pavadino Nigerija su branduoline bomba. Dar prieš du dešimtmečius buvo tvirtinama, kad demokratija ir žmogaus teisės galiausiai garantuoja gerovę. Rusija kartu su lazerais ir visais emyratais mano, kad gerovę lemia resursai. Tiek daug kartų paneigta, bet vis tiek patrauklu.

Taigi laisvė, demokratija bei rinka netampa Rusijos sąjungininke. Rinka nulėmė krizę, nuo kurios Rusija kenčia kur kas skaudžiau nei demokratiška Vakarų Europa. Rusijos laukia dar didesnė priklausomybė nuo savo dujų nei Vakarų priklausomybė nuo Rusijos. Bent jau Vakarai gali ieškoti alternatyvų, o Rusija jų neturi, ji būtina turi parduoti produktą. Tai dar kartą parodo pirkėjo pranašumą prieš pardavėją. Rusija nėra pasirošusi prekiauti, ji pasirošusi tik parduoti.

Politinės ekonomikos ekspertai vardija keletą objektyvių priežasčių, dėl kurių Rusija, dar kartą pabandžiusi praturtėti gamtos ir jėgos sąskaita, to neištengs.

Pradėti galima nuo to, kad naftos kainų pikas, kurį

lėmė ne ekonomikos, o politikos peripetijos, jau praėjo. Jis gali grįžti, tačiau ne kaip ekonomikos būtinybė, o kaip sunkiai prognozuojamas politikos akibrokštas. Ar Rusija nori rizikuoti? Korumpuota bendrija trukdo normaliai ir prognozuojamai raidai, taigi rizikuoti tenka ir dėl korupcijos, t. y. viltis, kad resursus valdys „savi“. Tai reiškia, jog teks imtis *de facto* naujos nacionalizacijos, griežtesnės valstybės kontrolės, žmogaus teisių varžymo. Tačiau resursai nėra neišsemiami. Tai tik pradžia. Ekonominės galios infrastruktūra tebėra netinkama, o tikros rinkos nebuvimas skatina investuoti ne į ateities ekonomiką, o į dabarties pratęsimą ir prabangą. Tarptautinės politikos plotmėje tai reiškia orientaciją tik į „blogio ašies“ valstybes. Mums politiškai būtų pavojinga turėti Rusiją, pagal ekonomikos rodiklius vienam gyventojui lenkiančią mus. Bet jei taip ir įvyks, tai dar negreitai, tad kokios nors Lietuvos valstybės išgyvenamumas beveik užtikrintas. Havelas buvo teisus – serganti Rusija kur kas geriau nei sveika Sovietų Sąjunga.

Regis, ne pirmas kartas, ne pirma nesėkmė. Tačiau naujoji karta nori savo kailiu pakartoti praeities klaidas, o gal net, pasinaudodama jomis, pralobti. Aišku, kitų sąskaita, arba tikintis, kad klaidas kartos ir demokratinės bendrijos – dar kartą patikės, kad nafta yra geriausia paskata kompromisui su vertybėmis.

Štai Azerbaidžanas, praėjusiais metais surengęs pavyzdingus prezidento rinkimus. Prezidentas ten negali nelaimėti, nes jo rankose visi administraciniai resursai ir visos „žaidimo taisyklės“: nevienodos sąlygos kandidatams, dalinis rinkimų boikotas, valstybinės žiniasklaidos darbas vieno kandidato naudai ir panašiai.

Azerbaidžane rytietišku papročiu reikia arba išrinkti stipriausią, arba patvirtinti, kad stipriausias ir įtakingiausias tebėra gerbiamas. Kitais žodžiais, rinkimai skirti ne prezidentui išrinkti, o patvirtinti, jog prezidentas yra prezidentas ir jo autoritetas teisėtas. Europinės demokratijos koncepcijos šalininkai šioje vietoje, suprantama, aiktelės iš nevilties, tačiau Azerbaidžano vadovybė nesunkiai įrodys, kad žmonės kaip tik to ir nori. Jei tai tiesa, šalį sunku laikyti europietiška valstybe.

Naftos emyratai ir sultonatai visada investuodavo ne į demokratiją, žmogaus teises ir piliečių gerovę (tai būtų vakarietiška), o į prabangą ir infrastruktūrinius projektus, kurie, kaip tikimasi, vėliau jau patys „kurs“ tą išsvajotą gerovę. Azerbaidžanas iš tikro sparčiai statosi, tiesiama iš karto keletas autostradų, auga miestai ir kai kurių visuomenės sluoksnių prabangos lygis. Tai rytietiška. Prezidentas Alijevas ir visa šalies vadovybė plačiai atveria duris Vakarų investuotojams, siūlosi stoti į NATO ir tapti strateginiu fortu euroatlantinės civilizacijos pasienyje... O Vakarai nežino, kaip elgtis.

Jei jau nežino, kaip elgtis su Azerbaidžanu, ką kalbėti apie rimtesnius dalykus?

* * *

Šiandien tikriausiai kiekvienas, vyresnis nei trisdešimties, prisimena Šaltojo karo pabaigą – laikotarpį, kai Europą visi vadino vientisa ir laisva, kai brendo realios nepriklausomybės viltys ir atrodo, kad karų tikrai nebeturėtų kilti. Formaliai Šaltasis karas pasibaigė taika – tarsi niekas nepralaimėjo, nugalėjo demokratiška ir žmogaus teisės, atstatyta Antrojo pasaulinio karo sandėrių neteisybė ir panašiai.

Vis dėlto po kelių euforijos metų išsigalėjo vadinamoji „šaltoji taika“ – nepasitenkinimas Šaltojo karo pabaigos rezultatais. Rusija, kaip SSRS teisių perėmėja, savo būseną didžiąja dalimi priėmė kaip pralaimėjimą, kaip Rytų pralaimėjimą Vakarams, sovietizmo – demokratijai.

Nėra ko slėpti, kad daugiau nei prieš dešimtmetį „šaltosios taikos“ neoficialiuose sandėriuose išsigalėjo mąstymas, kad SSRS pralaimėjimas yra Vidurio Europos netektis, o buvusios SSRS teritorijos likimas – tai jau Rusijos reikalai, į kuriuos Vakarai neturėtų kištis. Baltijos valstybių karčią piliulę Rusija prarijo, nors ten daug kas netikėjo, kad Vakarai Baltijos valstybių atžvilgiu bus tokie nuoseklūs.

Tad Rusijai teko suvokti, kad nors Vakarai iš esmės nelabai remia buvusias respublikas, tai nereiškia, kad jos liks visai paklusnios Rusijos diktatui. Kai kurių šalių noras realiai integruotis į Vakarus dar labiau pagilino Rusijos problemą. Kurioje vietoje Rusija stasys savo paskutinę gynybinę liniją, kada pasibaigs politika su nafta ir dujomis? Visoje šioje painybėje Hamletas Medvedevas tegul mąsto – būti ar nebūti. Galingosios Rusijos galimybės, paaiškėja, – ne tokios ir didelės. Rusija suprato, kad nepanaudojusi jėgos nesustabdys slenkančio geopolitinio pralaimėjimo, tad jos ėmėsi, tikėdama, kad Vakarų civilizacija, matyt, elgsis panašiai, kaip elgėsi Šaltojo karo metais. Jei anuomet nedrįso pradėti branduolinio konflikto dėl kokios nors Čekoslovakijos ar Afganistano, dabar neišdrįs išsižadėti Rusijos ir dėl Gruzijos.

Tačiau Gruzija nebuvo ta pergalė, kuri sustiprintų

valdžios autoritetą taip, kaip karas Čėčenijoje. Gruzijos simpatikų nesumažėjo, o Rusijos autoritetas jei ir nekrito, tai bent gerokai susvyravo.

ES santykiai su Rusija neina geryn. Jie vis dažniau tampa Europos silpnumo simboliu. ES gyvena tris kartus daugiau žmonių negu Rusijoje, ES bendrasis vidaus produktas net 15 kartų didesnis. Tačiau abi pusių santykių sąlygas dažnai diktuoja būtent Rusija. Kai kas gal atsakys, kad tai vis dėl žaliavų, tačiau visi žinome, kad į žaliavų tiekėjus pramoninės valstybės visada žiūrėjo ir žiūri iš aukšto. Kas mums kokia Nigerija ar Kongas? Gal kaltas Rusijos branduolinis ginklas ar prisiminimai apie grėsmingą SSRS praeitį, o gal tiesiog ES nesugebėjimas realiai kalbėti vienu balsu.

Manau, kad štai čia ir glūdi šiandieniai nesusipratimai dėl NATO. Albanai, kroatai ir makedonai stoja į NATO taip, kaip stojome mes – jie premijuojami už demokratijos ir laisvosios rinkos pasiekimus, jiems pritaria visi tie, kurie mano, kad NATO dar tebėra rusams draugiškas kultūrinis politinis sambūris. Todėl galima neskubėti, pasiginčyti dėl Makedonijos vardo ar Albanijos partinės sistemos stabilumo. Gruzijos ir Ukrainos atėjimą į aljansą remia tie, kurie žvelgia giliau, nes suvokia, kad gintis reikės ne tik gražiomis kalbomis, bet ir realia jėga. Būtina suprasti, kad NATO vis dar yra ginkluotas karys, o ne geraširdis policininkas ar laisvosios prekybos agentas. Reikia pasakyti sau ir kitiems,

Didžioji depresija. Vašingtonas. 1930. Fotografija iš knygos *Pictorial History of the American People* (New York, 1985)

kad Rusija – ne koks nors ramus partneris, o nepatiki- ma šalis, jau seniai kariaujanti naują Šaltąjį karą. Pasakyti galima mandagiai, bet ne apsimitant, kad rytų fronte – jokių problemų.

Šiandien Pietų Kaukazas nėra nei ES, nei NATO dalis. Taigi dar nėra „mūsų“ Europa. Panašu, kad jis nėra (nebėra) Rusijos artimasis užsienis, taip pat – nei islamo, nei Vidurio Rytų, nei kokios nors Turkijos interesų laukas. Pietų Kaukazas – tarsi niekieno žemė, o tai reiškia, kad ir kovos arena. Ar turime strategiją, kaip laimėti šioje kovoje? O gal ją turi ir seniai įgyvendina kiti?

ES vykdo kaimynystės politiką, tačiau neturi specifinės Kaukazo politikos, o tai grasina palikti visas tris Kaukazo šalis „ant ledo“. ES vis dar nesugeba Kaukazo klausimais kalbėti „vienu balsu“, nėra stiprios motyvacijos būti Kaukazo šalių, o ne Rusijos puseje, taip pat nėra aiškaus strateginio tikslo – ar tikrai norime Pietų Kaukazo šalių ES?

Jei daromės ryžtingesni ir nuoseklesni, tai ir NATO vėl tampa senu geru NATO, su tvirta penktojo straipsnio dimensija. Gal ir gerai, kad taip, juk sunkiais laikais apie tokį NATO svajojome.

* * *

Situacija Balkanuose, galima sakyti, 2008-aisiais buvo paguodžianti. Radovanas Karadžičius pagaliau sugautas. Buvęs Bosnijos serbų lyderis, keliolika metų ieškotas po visą pasaulį, pasirodė nepabėgęs į Lotynų Ameriką ar buvusią Sovietų Sąjungą, jis gyveno pačiame Belgrade ir net sugebėjo užsidirbti pragyvenimui visai legaliu būdu.

Kadangi Karadžičiaus „atradimas“ sutapo su Serbijos apsisprendimu rinktis „europinę perspektyvą“, tai mažai kas abejoja, jog jo gyvenamoji vieta specialiosioms tarnyboms buvo žinoma ir anksčiau, o buvusiu Bosnijos serbų lyderiu „atsiskaityta“ už tos perspektyvos pagerėjimą. Šiaip jau anksčiau ar vėliau būtų tekę tai padaryti. Nepaisant išties skausmingos Kosovo netekties, serbai ir aplinkiniai kraštai vis labiau tampa Europa. Kroatijos ir Makedonijos galimybės tapti ES dalimi gana rimtos, ta pati Makedonija ir Albanija – jau ir prie NATO durų. Žaizdos, tegul ir palikę didelius randus, traukiasi, lūžiai, tegul ir nemokėsiškai gipsuoti, pastebimai gyja. Tokia ta eks-Jugoslavija ar visi vadinamieji Vakarų Balkanai po eilinių politinių eksperimentų.

Panašu, kad ir Balkanuose Rusija pralaimėjo. Dar visai neseniai serbų politikai dėjo daug vilčių į Rusijos paramą, tačiau pastaroji, kaip matyti, daugiau investuoja į dujų verslą, o ne į politinius sąjungininkus. Žvelgiant iš platesnės perspektyvos, karo pasekmių su-tvarkymas, kaltininkų suradimas – svarbus politikos

komponentas, tačiau ne toks, kad keistų politiką iš esmės. Nacių Vokietijos likimo gyvas Hitleris jau nebūtų pakeitęs, kaip Irako nepakeitė Sadamo egzekucija. Nežinia, ar kada sugautas Osama bin Ladenas bus paskutinis pasaulio teroristas. Gali būti net atvirkščiai – tokių personalijų „kankinystė“ kaupia dividendus jų buvusiems šalininkams.

Tuo tarpu Vidurio Rytai vis nepradedą gydyti žaizdų. Veikiau atsiveria vis naujos. Naujausia – paskutinėmis praėjusių metų dienomis. Pretekstas ir scenarijus gana paprastas. Kaip visada. „Smulkus“ palestiniečių karinis chuliganizmas susilaukė rimto Izraelio politinio ir karinio atsako. Veiksma vieta ši kartą – vadinamasis Gazos ruožas: apie 40 km ilgio ir 6–14 km pločio ruoželis Viduržemio jūros pakrantėje, kuriame savivaldos teisėmis gyvena apie pusantro milijono palestiniečių.

Kas gi trukdo konfliktuojantiems gyventi ilgai ir laimingai?

Sakoma, kad palestiniečiai visada strategiškai klydavo pasirinkdami sąjungininkus. Tarpukariu, būdami britų protektoratu, jie neva slapta simpatizavo Hitleriui, vėliau prieštaravo sovietams, keršydami už Izraelio pripažinimą, o žydams radus patikimų sąjungininkų Vakaruose, puolė į Maskvos glėbį. SSRS jiems padėjo, bet žlugo pati. Galiausiai parėmė Sadamą Husseiną per Pirmąjį įlankos karą ir sugadino santykius su nuosaikiomis arabų valstybėmis... Tai tik nepilnas strateginių klaidų sąrašas.

Arabų ir žydų konfliktas liko neišspręstas visuose pasaulinės tvarkos kontekstuose. Šaltojo karo metais abi bendruomenės buvo globojamos skirtingų supervalstybių, o globalinė konfrontacija negalėjo nieko išspręsti jau pagal savo apibrėžimą. Kelios palestiniečių kartos augo, brendo ir krito kare ne už arabišką Palestiną, o prieš žydišką Izraelį. Karo tęsimas tapo priimtinesniu kompromisu nei taika.

Palestinos teroristo įvaizdis tapo bendriniumi visiems arabams. Galiausiai ir palyginti demokratinius rinkimus Gazos regione laimėjo ne sutarimo, o karo šalininkai. Palestiniečių politiką lėmė ir tai, kad vienas terorizmo veteranų, privačiame gyvenime vadinamas Jasyru Arafatu, laikytas kuo tik patinka – ir valstybės galva, ir kriminaliniu nusikaltėliu, ir smulkiu vagišiumi, ir stambaus kapitalo menedžeriu. Tarp daugybės charakteristikų bene taikliausios sakė, jog tai buvo labiausiai nevykęs strategas ir bemaž gudriausias taktikas viename asmenyje, amžinai pralaimintis, bet po kiekvieno pralaimėjimo dar labiau mylimas.

Bene pagrindinė arabų klaida sprendžiant žydų problemą buvo ta, kad jie beveik neieškojo diplomatinių sprendimo būdų, pasilikdami sau teisę panaudoti jėgą. Žydų bendruomenė taip ir liko nesaugi ir perdėtai „psichuojanti“ dėl savo išlikimo. Ji psichuota čia nuo pat pradžių – Davidas Ben Gurionas, laikomas vienu Izra-

elio valstybės kūrėjų ir sionizmo ideologų, savo raštuose ir kalbose bandė įsivaizduoti, kaip atrodys Izraelio valstybė. Norėta, kad *Erzetz Israel* taptų šviesa visoms čia gyvenančioms tautoms, tačiau tokia ji dar netapo. Tačiau sionizmo ideologija užprogramavo ir tautinį konfliktą. Palestina tuo metu nebuvo tuščia – nebuvo žemė be žmonių, laukianti, kad čia sugrįžtų tauta be žemės. Čia gyveno arabai, šandien vadinami palestiniečiais. Čia gyveno arabai, kurių turėjo nebūti. Sionistų veikaluose jie dažniausiai minimi tarytum laikini, tarytum ne visai teisėtai čia esantys.

Tai irgi istorinė netiesa, neleidžianti karui pasibaigti. Kol netaps tiesa, arba kol tiesa ateis į ideologiją.

* * *

Žinomas globalizacijos guru, ekonomikos Nobelio premijos laureatas Josephas Stiglitzas teigia, kad dabartinė ekonominė krizė mokama už neveiklumą ir pernelyg didelį pasitenkinimą savimi. Žinojome, bet netikėjome,

kad esama ne tik globalios rinkos, informacinės erdvės, bet ir krizės.

Ar iš problemų galime išbristi po vieną? Ir net jei kam nors tai ir pavyks, ką reiškia „išbristi“? Grįžti į buvusią tvarką, kuri šandien atrodo beviltiška ir neperspektyvi, ar lipti į nepažįstamą krantą, patirti istoriją – tai, ko dar niekadoms nebuvo?

Viltieji prezidentai – Amerikoje ar kokioje nedidelėje valstybėlėje – kol kas ne tik nieko nepadare, bet ir nepasakė apie tai, kas keisis demografijoje, bus ar nebus sustabdyta klimato kaita, pakaks ar nepakaks ryžto riboti energijos naudojimą, išsaugoti esamą Pasaulio tvarką ir nepasiduoti jos griovimo pagundai globaliame kaime. Gal tai tik ankstyvi pranašai naujos epochos, kuri kada nors bus pavadinta postmodernia XXI amžiaus istorija.

Ar norime, kad ji būtų geresnė? O net jei norime, ar žinome, ką reikėtų daryti, o jei žinome, ar mokame?

Taigi – krizė, tebesitęsiančios klaidos ir šiek tiek naujų vilčių. O viltis – tai sprendimo pradžia. ☒

Alkanųjų eitynės. 1930. Fotografija iš knygos *Pictorial History of the American People* (New York, 1985)

LIETUVIŠKA RANKRAŠTINĖ KNYGA SPAUDOS DRAUDIMO LAIKOTARPIU

Mikas Vaicekauskas

Carinės okupacijos metu, kaip viena iš represinių priemonių po 1863 m. lietuvių ir lenkų sukilimo prieš carinę priespaudą, Lietuvoje buvo uždrausta spauda lietuvišku (lotynišku) raidynu. Lietuviškos spaudos draudimas buvo pradėtas 1864 m. birželio 5 (17) d., kai Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas išleido Vilniaus cenzūros komitetui adresuotą raštą su įsaku, draudžiančiu spausdinti elementorius lietuviškais spaudmenimis. Kitais metais, 1865 m. rugsėjo 6 (18) d., Vilniaus generalgubernatorius Konstantinas fon Kaufmanas paskelbė slaptą aplinkraštį, draudžiantį spausdinti, įvežti ir platinti visus lietuviškus leidinius lotyniškais rašmenimis. Šį draudimą 1865 m. rugsėjo 23 d. (spalio 5 d.) patvirtino Rusijos vidaus reikalų ministras Piotras Valujevas aplinkraščiu Nr. 141. O 1866 m. sausio 30 d. (vasario 11 d.) Valstybės tarybos sekretorius Lenkijos karalystės reikalams Nikolajus Miliutinas liaudies švietimo ministrui pranešė žodinį caro Aleksandro II įsaką, kad visi leidiniai lietuvių kalba būtų spausdinami būtinai rusiškais (kirilikos) spaudmenimis – „graždanka“. Taip buvo įtvirtintas lietuvių spaudos draudimas¹.

Spaudos draudimas tęsėsi iki 1904 m., tačiau lietuviškos knygos tuo metu vis tiek tebebuvo leidžiamos, tik nelegaliai. 1865–1904 m. buvo išspausdinti 3953 lietuviški leidiniai lotyniškais ir gotiškais rašmenimis, be periodikos; iš jų Mažojoje Lietuvoje – 2687. Apie 1950 leidinių buvo skirta Didžiajai Lietuvai. Religinė literatūra sudarė 47 proc. visų Lietuvai skirtų lietuviškų leidinių (1862–1904 m. buvo išleista apie 890 religinių leidinių). Tuo tarpu 1865–1904 m. „graždanka“ buvo išleisti 66 valdžios aprobuoti leidiniai².

Lietuvai skirtos knygos buvo spausdinamos kon-

trafakciniu būdu: knygoje buvo nurodomi klaidingi spausdinimo duomenys, nuslepiami jų autoriai, vertėjai, rengėjai, leidimo vieta ir leidėjai. Dažniausiai buvo nurodomas Vilniaus spaustuvininkas Juozapas Zavadzkius, o leidimo metai – 1864 m., t. y. iki spaudos draudimo. Kontrafakcinės knygos daugiausia buvo spausdinamos Mažojoje Lietuvoje. Tokių kontrafakcinių leidinių buvo išleista 833. Per Rytų Prūsijos ir Rusijos sieną jas kaip kontrabandą į Lietuvą gabeno ir platino vadinamieji knygnešiai, kurių spaudos draudimo laikotarpiu buvo daugiau negu 3000³.

Lietuviškų knygų, ypač skirtų religinei praktikai, poreikis visuomenėje buvo itin didelis. Tai rodo ir dideli Mažojoje Lietuvoje spausdintų knygų tiražai, ir ypač pakartotiniai leidimai. Pavyzdžiui, kai kurių maldaknygių („Garbė Dievui ant aukštybės“, „Aukso altorius“) tiražai siekdavo 10–15 000 egzempliorių, o išleistos jos buvo po 21 ir 32 kartus. 1864–1904 m. maldaknygės sudarė 29 proc. visų Lietuvai skirtų lietu-

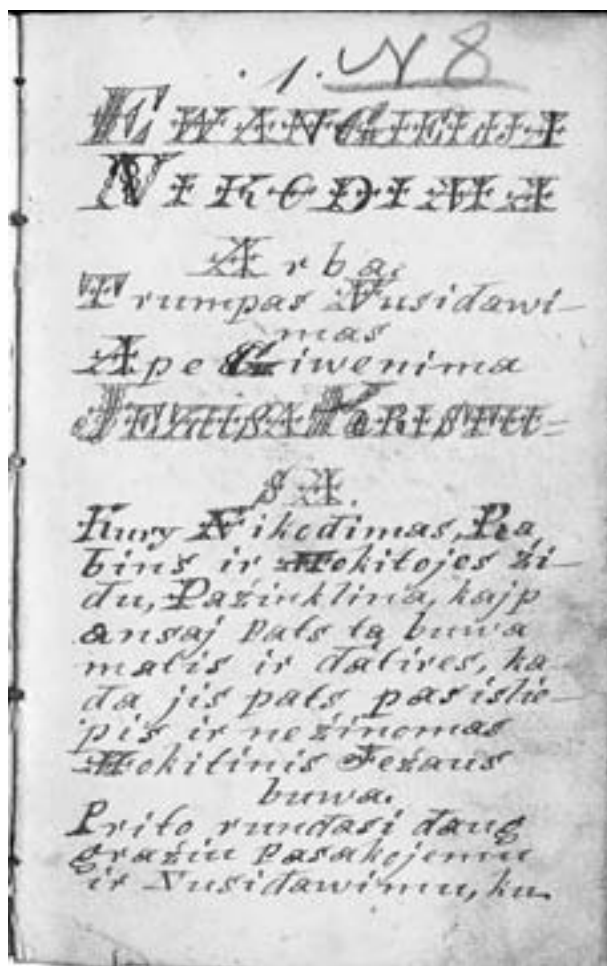
¹ Žr. Vytautas Merkys, *Knygnešių laikai, 1864–1904*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 43–64; Levas Vladimirovas, „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)“, in: *Lietuvos TSR bibliografija, Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1: A–P, Vilnius: Mintis, 1985, p. 13; Vytautas Merkys, „Lietuvių tautos kova dėl spaudos laisvės 1864–1904 metais“, in: *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais*, sudarytojos Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatniekienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004, p. 7.

² Pagal: Vladas Žukas, „Lietuvai skirtos knygos“, in: *Lietuvos TSR bibliografija, Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2, kn. 1, p. 22, 24–25, 29; Vytautas Merkys, *Knygnešių laikai*, p. 185; Vytautas Merkys, „Lietuvių tautos kova dėl spaudos laisvės 1864–1904 metais“, p. 10–11; *Lietuviškieji kontrafakciniai leidiniai 1865–1904 m.*: Bibliografijos rodyklė, sudarytoja Izabelė Černiauskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Vilniaus universiteto biblioteka, 2004, p. 7; Vanda Stonienė, *Lietuvos knyga ir visuomenė: Nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 20, 24–25.

³ Vladas Žukas, *op. cit.*, p. 30; Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 287; Benjaminas Kaluškevičius, Kazys Misius, *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904*, Vilnius: Diemedžio leidykla, Lietuvos kultūros fondas, Knygnešio draugija, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, 2004; Vytautas Merkys, „Lietuvių tautos kova dėl spaudos laisvės 1864–1904 metais“, p. 11; *Lietuviškieji kontrafakciniai leidiniai 1865–1904 m.*, p. 7–8; Vanda Stonienė, *op. cit.*, p. 25.

⁴ Rimantas Vėbra, „Kiek lietuviškų knygų buvo išleista ir konfiskuota 1865–1904 metais“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 1979, Nr. 6 (13), p. 79.

Pranešimas *Lithuanian Hand-written Books in the Period of the Ban on Lithuanian Press (1864–1904)* skaitytas Penktojoje tarptautinėje Europos tekstologų draugijos konferencijoje *Private. Do (not) enter...: Personal Writings and Textual Scholarship* („Privatu. (N)ėiti...: Asmeninis rašymas ir tekstologija“, Lisabona, 2008-11-20–22).

„Ewangelijos Nikodemo“ (1888) ir Jurgio Japerto „Ewangelija Nikodima“ (1873) antraštiniai puslapiai (LLTIB, 1195; LLTI RS f. 1, b. 2013)

viškų leidinių⁴. Spaudos draudimo laikotarpiu buvo išleista apie 6 mln. egzempliorių lietuviškų leidinių. Religinė knyga buvo itin paklausi dėl kelių priežasčių: 1) ji buvo reikalinga religinei praktikai, 2) ji buvo naudojama nelegaliose, pogrindinėse, vadinamosiose „daraktorių“ mokyklose kaip mokymo priemonė⁵, 3) ji greitai susidėdavo, o jos naudotojas buvo linkęs turėti asmeninius egzempliorius, ypač maldaknygių, giesmynų.

Lietuviškos spaudos lotynišku raidynu draudimas Lietuvoje labai daug kuo priklausė nuo Katalikų Bažnyčios požiūrio į šį reikalą⁶. O jis buvo neigiamas, nes Katalikų Bažnyčia tai traktavo kaip prieš katalikų tikėjimą nukreiptą carinės administracijos drausminančią priemonę, siekiančią katalikus lietuvius paversti stačiatikiais. Pirmiausia tai įgavo kovos už tikėjimą pobūdį, vėliau prisidėjo ir tautiškumo, valstybiškumo aspektas (ne iš Katalikų Bažnyčios pusės). Dėl šios priežasties pirmiaisiais dviem spaudos draudimo dešimt-

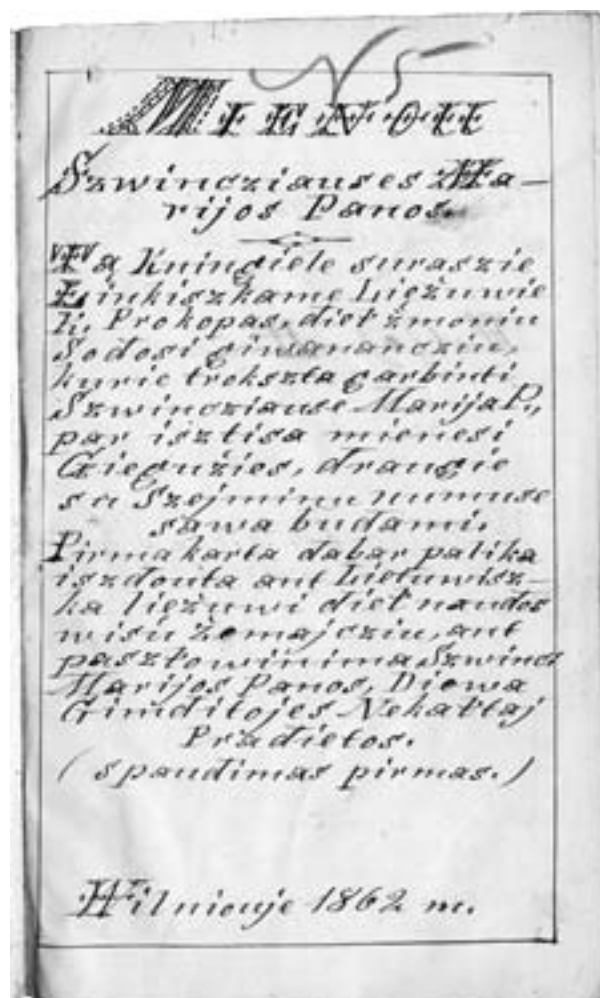
mečiais, iki nelegalios periodinės spaudos atsiradimo 1883 m., aktyviausi ir pagrindiniai lietuvių draudžiamosios spaudos rengėjai ir organizatoriai buvo katalikų dvasininkai ir veiklūs katalikų tikėjimo asmenys.

Kontrafakcinių leidinių spausdinimu, gabenimu ir nelegaliu platinimu Lietuvoje jų rengėjai, leidėjai ir platintojai iš dalies patenkino religinės literatūros poreikius. Tačiau vis dėlto ne kiekvienas norintis tų leidinių galėjo įsigyti. Tai galėjo lemti finansiniai skaitytojų pajėgumai, konkrečių leidinių pasiūla, priėjimas prie platintojų. Kadangi dėl spaudos draudimo įsigyti lietuviškų knygų buvo tam tikrų sunkumų, ypač ne Lietuvoje gyvenusiems skaitytojams, tai buvo išrastas kitas būdas įsigyti asmeninę knygą ją nusirašant, „išleidžiant“ rankraštine knyga.

Rankraštine knyga čia vadinama kokios nors spausdintos knygos, kartais rankraščio perrašas, dažniausiai skirtas asmeniniams tikslams ir naudojimui, nesiekiant jos išspausdinti. Visos dabar žinomos rankraštinės knygos daugiausia yra perrašytos valstiečių ir tarnautojų. Tarp jų autorių nėra aukštesnį išsilavin-

⁵ Vladas Žukas, *op. cit.*, p. 29, 32.

⁶ Levas Vladimirovas, *op. cit.*, p. 14.

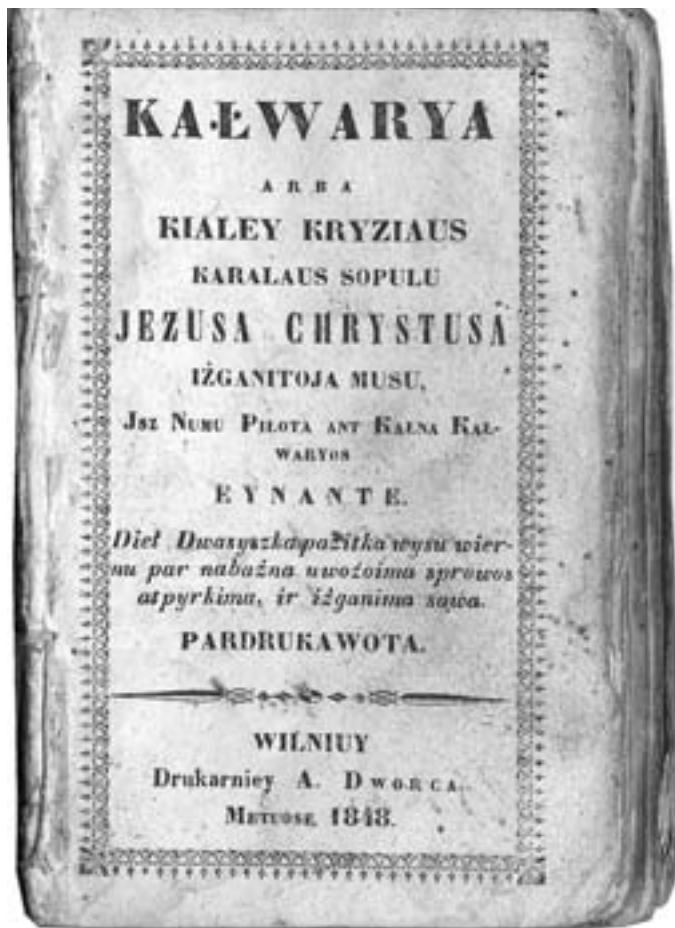
„Mėnuo Švenčiausios Marijos Panos“ (1878) ir Jurgio Japerto „Mienou Szwincziauses Marijos Panos“ (po 1878) antraštiniai puslapiai (LLTIB, 1109; LLTI RS, f. 1, b. 2614)

mą turėjusių asmenų. Lietuviškų rankraštinių knygų korpusas nėra itin gausus; jo tematika taip pat nėra įvairi. Jį išimtinai sudaro religinės knygos, skirstytinos į kelias grupes: 1) religinės praktikos knygos – maldaknygės (su maldomis, litanijomis, giesmėmis, rožiniais, valandomis, rekolekcijomis, meditacijomis), giesmynai, katekizmai; 2) įvairūs religiniai skaitiniai – šventųjų gyvenimai, stebuklingų apsireiškimų aprašymai; 3) ne praktinio pobūdžio religiniai tekstai – mirties (gero mirimo, rengimosi mirčiai) aprašymai, pamaldaus ir dievobaimingo gyvenimo vadovai. Lietuviškos rankraštinės knygos dažniausiai yra įrištos į kietus viršelius arba yra perrašytos į užrašų knygas. Dažnai rankraštinėse knygose jų autoriai-perrašinėtojai palieka savo ženklų, įrašų: tai asmeninė knygos priklausomybė – autoriaus vardas ir pavardė, gyvenamoji vieta, perrašymo data, perrašymo intencijos, kokie nors nedideli komentarai; būdingas yra prašymas pasimelsti už autorių. Taip pat esama kitų asmenų informacijos apie autorių-perraši-

nėtoją – apie jo gyvenimą, perrašymo intencijas, taip pat prašymas pasimelsti.

Negalima pasakyti, kad turime ištyrinėtas visas rankraštines knygas ir išstudijavę informaciją apie jų autorius. Tačiau vis dėlto galima numanyti, kad jų nebuvo daug ir kad šiame tekste pristatomi trys jų autorisi neblogai reprezentuoja kalbamąjį reiškinį. Lietuvių raštijos istorijai jų vardai yra labai svarbūs.

Gausiausią rankraštinių knygų rinkinį buvo susidarius ir perrašęs Jurgis Japertas (prieš 1851 – po 1882), tikriausiai ūkininkas, iš Žemaitijos. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje yra 55 vienetai jo rankraštinių tekstų įrištose ir neįrištose knygose, sąsiuvinuose, atskiruose lapuose, taip pat dar 8 spausdintose knygose. 1851–1882 m. Japertas perrašinėjo atskiras spausdintas knygas („Kalvarija, arba Kelias kryžiaus sopulių Jėzuso Kristuso“, 1871?; „Evangelija Nikodemo“, 1873; „Mėnuo Švenčiausios Marijos Panos“, po 1878; „Apsakymas stebuklingo nusidavimo su Liu-

„Kalvarija, arba Keliai kryžiaus karaliaus sopulių Jėzuso Kristuso“ (1848) ir Jurgio Japerto „Kałwarija Arba Kiałs Kriziaus Sopulu Jezusa Kristusa“ (1871?) antraštiniai puslapiai (LLTI, B 915; LLTI BR, f. 1, b. 2605)

dovika Lateau“, po 1880; „Aukso knygelė, arba Mokslas nusižeminimo“, 1882; „Kelias kryžiaus pono mūsų Jėzuso Kristuso, arba Kalvarija“; – čia pateikiamos perrašymo datos), rankraštinius tekstus („Rekolekcijos dvasiškos“, 1852, 1869), knygų, dažniausiai maldaknygių, dalis („Meditacija“, 1851; „Gadzinkos apie mūką Jėzuso Pono“; „Nobaženstva laiko priėmimo sakramento pakūtos šventos“), sudarydavo įvairius rinkinius iš atskirų knygų („Knygelė vedimo gero ir krikščioniško gyvenimo“, 1852; „Knygelė didžiai sugadlyva prie nabaštiko“, 1852), taip pat perrašydavo tekstus ir kitiems asmenims (pvz., Elenai Simutaitei iš Laukžemio parapijos perrašyta „Meditacija“, 1851). Japertas dirbo labai preciziškai, antraštinius puslapius ar kai kurias atskiras raides rašė kaligrafiškai, gražino, naudojo kelių spalvų rašalą. Dalis Japerto perrašytų tekstų yra įrišta spausdintų knygų pabaigoje, dažniausiai mal-

daknygių (pvz., Motiejaus Valančiaus „Davatkų knygoje“ (1867?) – „Gadzinkos apie mūką Jėzuso Pono“; Valančiaus „Garbinime Švenčiausios širdies Dievo mūsų Jėzaus Kristaus“ (1874) – „Karunka saldžiausio vardo Jėzaus“). Įdomu pastebėti, kad jei Japertas turėjo kokią nors defektuotą knygą, kuriai trūko puslapių, tai jis tokius trūkstamus puslapius nusirašydavo ir tada įsirišdavo jau pilną knygą, pavyzdžiui, „Naujas altorius, arba Surinkimas persergėjimų ir maldų prie spaviednės, komunijos šventos dėl ligonių ir mirstančių“ (1864). Taip pat perrašydavo atskiras maldas, giesmes ir kitus religinės praktikos tekstus. Savo rankraštines knygoje Japertas yra palikęs įrašų, dokumentuojančių jo darbą, pavyzdžiui, „Evangelijoje Nikodemo“ jis įrašė: „O! Dabar Antra karta apraszi Jurgis Japerts. metus 1873“⁷, arba „Aukso knygelėje“: „Jurgis Japerts tą parraszi isz Drukawotos wadinama Auksa Kningiele

⁷ [Jurgis Japertas], EWANGELIJA / NIKODIMA / Arba. / Trumpas Nusidawimas / Ape Giwenima / JEZUSA KRISTU-SA. / Kury Nikodimas Ra/bins ir Mokitojes ži-/du, Pažinklina, kajp / ansaj Pats tą buwa / matis ir datires,

ka-/da jis pats pasislie-/pis ir nežinomas / Mokitinis Jėzaus / buwa. / Prito rundasi daug / gražiu Pasakojemu / ir Nusidawimu, ku-/ru Ewangelistaj / nebatminie apraszity. / Podraugie kasdiejos a-/pe koki Rabina

Jurgio Japerto nusirašyti ir įrišti trūkštami „Naujo altoriaus“ (1864) puslapiai (LLTIB, B 872)

metus 1882.⁴⁸ Viename „Evangelijos Nikodemo“ įrašė Japertas nusako darbo tikslą ir įrašo rankraštinėms knygoms būdingą prašymą:

Ant didesnis garbies ir sžłowis Ponou Diewou, ta Proce muna, O tims Skajtitojems kuriej isztu Knin-gielu Pažitkawos, Douk Diewe Łoska rejkalinga ant iszganima dušies atrasti ir Pažitka Dwasiszka apturieti. O už muna duszie beñ powięna Swejka Mari-ja... ir powięna amžina atilsi sukałbiekiet Skajtidami. Prasžau Jurgis Japerts Metuse. –;– 1873. Mienesie Kowa 20. dienoj [.]⁹

arba / židu Mokitoji, kursaj / regiemaj pažina, / Jezusa Kristusa Sunu-mi Diewa esanti. / Isz Pilipa Kiegielio. / Pridiejama ant Dwa-sizkos Pažitkos i / Dungiszkas Tiewisz-/kie imta. / O Didžiausej Ape / bajses Karones 12. Gi-/miniu židu. / O! Dabar Antra karta / apraszi Jurgis Ja-/perts. metus 1873, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 2013, p. 1.

⁸ [Jurgis Japertas], *AUKSA / KNINGIELE / arba / MOKSLAS NUSIŽEMI-/NIMA. / Wedantis ing Szwintabli-/wa ir pabažna giweni-/ma Krikszczioniszka. / (Iszgułdita isz Lenkisz-/ka Lięžuwi.) / Metuse 1879. / Kas sawi auksztina / bus pažemintas, o / kas nusižemina tas / bus iszauksztintas. / (Łuk. 18. 14.), in: *LLTI BR*, f. 1, b. 2611, p. 208.*

⁹ [Jurgis Japertas], *Evangelija Nikodima*, p. 372–374.

¹⁰ [Jonas Matulionis], *ŽIWATAS / PONO YR DIEWA MUSU / JEZU-*

ANKSTYVIAUSIOS Japerto rankraštinės knygos – 1852 m. „Knygelė vedimo gero ir krikščioniško gyvenimo“ ir „Knygelė didžiai sugadlyva prie nabaštiko“ – tai įvairūs pamaldaus, doro, dievobaimingo gyvenimo ir pamokymų rinkiniai, nusirašyti be nuorodų į šaltinius iš skirtingų knygų.

Kitas rankraštinės knygos autorius – Jonas Matulionis (1850 – po 1914) iš Kupiškio. Jis perrašinėjo 1759 m. išleista, anoniminio vertėjo versta šv. Bonaventūro Jėzaus Kristaus gyvenimą „Žyvata Pono ir Dievo mūsų Jėzuso Christuso“ („Žiwatas Pono yr Diewa musu Jezusa Christusa“, 1870–1877)¹⁰, tačiau darbo nebaigė.

SA CHRISTUSA / TAI İRA / kielies yszganima Kuruw Ponas yszgani/to-jas ir Atpirktojas musu Jezusas christus / Pri atejmo sawo ant swieto diel Atpirkimo / yr yszwalniymo Kaj isz maces gimines žmo-/niu bu-damas Kajpo paties šwiecijiesz. Joan / Kieles, tejsibe, yr giwenimas. Mumis y Dungu / wede, moki ir atgide. Pagal Historiju Ewan-/gielistu Swętuju, Par S. Bonawntura Zokono / Brolu mažesniuju Szwinta Fran-cizaws, Dak-/tara Seraficka, Biskupo, Albanskas, Kardinfo / Bažnicios Szwintos Rimo, Par nobožna At-/minimo yr uwoga Taimnicziu Diewo, gieraj ti-/kintims Pono CHRISTUSA diel pažitka / Dučauno. APRAS-ZITAS / Mietuosi Pono 1753 y Druko Paduotas. Su Poz/waleni Wiries-niuju O Dabar wiel su pazwaleni W. Ziamajtszka i. ir d., [1870–1877], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 3513.

„Žyvatas Pono ir Dievo mūsų Jėzuso Christuso“ (1759) ir Jono Matulionio „Žiwatas Pono yr Diewa musu Jezusa Christusa“ (1870–1877) antraštiniai puslapiai (1998 m. faksimilė; LLI RS, f. 1, b. 3513)

Knygoje yra jo brolio Povilo Matulionio paaiškinamasis tekstas, kuriame nurodyta, kodėl Jonas Matulionis ėmėsi perrašinėti knygą, kokiems tikslams ją manė skirti ir kaip vyko darbas. Pateiksime visą šį tekstą, pavadintą „Ižangos vietoje“:

Ižangos vietoje.

Lietuviai, išalkę savųjų knygų, jau 1870 metais pradeda blaškyties iš troškumo. Jonas – Stasio sunus Matulionis iš Kupiškio, ištroškęs knygos, paskolina jo motinos miliamoją knygą ir iemasi ją visą savo ranka atspaudinti, kad kiti lietuviai, jo kaimynai, nemokanti rankos raštą skaityti galetu semti šviesą, kaip ją semia visi sutverimai iš skaisčios Dievo saules. Šventadieniais, poguliais, naktimis pre balanos šviesos Jonas – 20 metų jaunikis rašo-spaude knygą, kolai ne buvo pašauktas kariumenien ir išvežtas Kaukazan. Iš ten jau unterapicierius Jonas šale pulkininko Skobeleva pereina Turkestano smelių tyrus, kovoja su Kivos sultonu; gauna užu drusybę šv. Jur-

gio križių ir paleistas namon vel rašo-spaudo savo knygą priepuoliais ir poilsio valandomis.

1877 metais liko vel pašauktas su turkais karen ir knygos nebaigė.

Dabar 1914 metais skaito lietuvių gazetas, metęs skaityti lenkiškiasias.

Šis vaizdelis lai prisideda pre nesuskaitomo liudimų skaitliaus, susikrovusių Lietuvoje per 40 metų kančios iš uždraudimo lietuviams spaudos.

Paduodu 17 Balandzio men. 1914 metų Jono brolis Povilas Matulionis

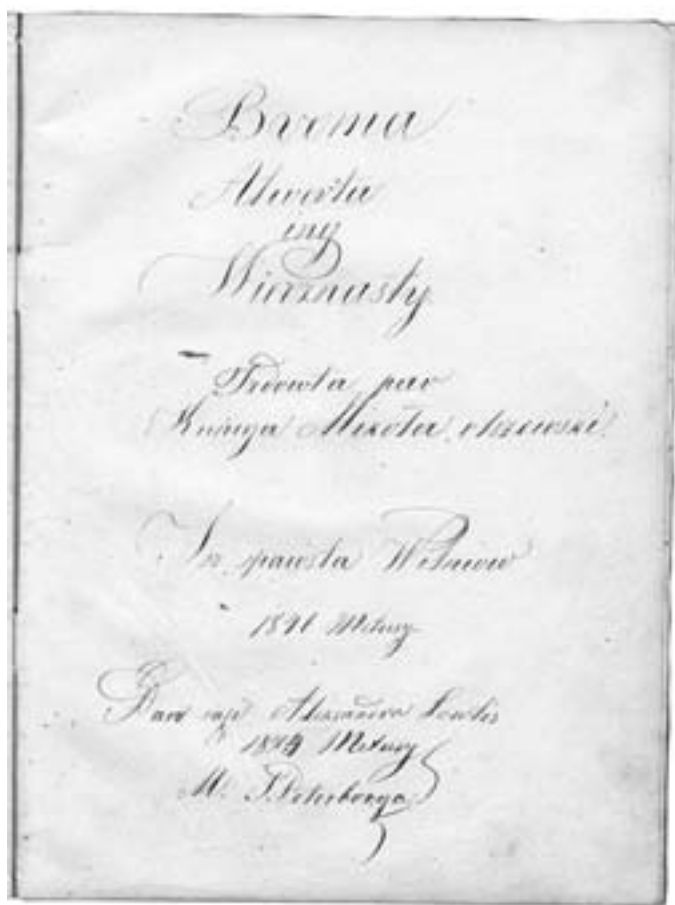
Iš Smolensko.¹¹

Vienas iš įdomiausių spaudos draudimo laikų lietuviškų rankraštinių knygų pavyzdžių yra Aleksandro Luočio (? – prieš 1899) knyga (1874–1875)¹², kur parašyti du veikalai – Motiejaus Valančiaus „Trumpas katekizmas“ (1865), išleistas „graždanka“, ir Mykolo Olševskio „Broma atverta ing viečnastį“ (1846 m. leidimas; pirmas leidimas 1753 m.), vienas populiariausių

¹¹ *Ibid.*, p. [1].

¹² [Aleksandras Luotys], Trumpas. / Katechizmas. / Awkcziawszej kraįsta wyresnibei lejant parażitas / dieł katełiku jawnumenes i moksła teįdamus. / Yłżspawstas. / Wilniui / Yłżspawsty daļejda. Metus 1874 Rugsieje 16 / deina. Motiejus Wałoncawskis Wikups. / Raļzi

Aleksandra Lowtis [] // Broma / Atwerta / ing / Wiecznasty. / Iszdowta par / Kuniga Mikołā Olszewski. / Isz spawsta Wilniow / 1846 Metusy. / Paraļzi Aleksandra Lowtis / 1875 Metusy / M. SPeterborga, in: LLI BR, f. 1, b. 3468. Toliau tekste: „Trumpas katekizmas“ – TK, „Broma atwerta ing viečnastį“ – Br.

Mykolo Olševskio „Bromos atvertos ing viečnasti“ (1846) ir Aleksandro Luočio „Bromos atvertos ing viečnasti“ (1875) antraštiniai puslapiai (LLTIB, B 861; LLTI RS, f. 1, b. 3468)

XVIII–XIX a. lietuviškų veikalų, skirtas mirties temai, sudarytas iš dvasinių skaitinių su pamokslais, pamokomų pavyzdžių, dvasinių meditacijų ir kitų tikėjimo dalykų.

Apie šios rankraštinės knygos autorių žinoma tik tiek, kad jis yra susijęs su Skuodo miestu Žemaitijoje, kad 1874–1875 m. gyveno Sankt Peterburge ir dirbo Vyriausiosios artilerijos valdybos litografijoje spaustuvininku, kur, kaip pats teigia, budėjimo metu „parašė“ „Trumpą katekizmą“ ir „Bromą atvertą ing viečnasti“. Mirė prieš 1899 m., nes tais metais jo knyga savo kataloge jau užfiksavo Juozas Tumas¹³, o knygoje yra jos dar vieno buvusio savininko įrašas, kaip jau buvo minėta, būdingas tokioms knygoms: „Miłas skaititoiaw praszaw asz Jonas Gadejkis kiejkwejna skajtitoiaw

kad atsyduksietumi uz dułze Aleksandras Łowtes nes iaw ira posuda P. Diewa“¹⁴.

„Trumpas katekizmas“ – tai Valančiaus lietuviškai parašytas katekizmas, Jono Krečinskio (apie 1820 – po 1884) transkribuotas kirilikos rašmenimis „Трумпасъ катехизмаць“¹⁵. Tai pirmas ir, atrodo, vienintelis toks atvejis lietuvių raštijos istorijoje, kai lietuviškai (lotyniškėmis raidėmis) buvo perrašytas, „atverstas“, gražintas „atgal“ tekstas iš anksčiau kirilikos spaudmenimis išleistos knygos¹⁶. Luotys „Trumpo katekizmo“ teksto netrumpino, nieko nuo savęs neįterpė. Kai kur yra pastebimas noras redaguoti leksiką, vienus žodžius keisti kitais. Perrašydamas tekstą jis grįžo prie senosios tradicinės bažnytinės katalikų terminologijos, kurią Valančius jau buvo stengęsis keisti ne skolintine,

¹³ [Juozas Tumas], Inventorius Kningyno Juozapo Tumo. 1899 m., in: VUB RS, f. 1, b. D 623, p. [17].

¹⁴ [Aleksandras Luotys], *op. cit.*, Br, p. [277].

¹⁵ [Motiejus Valančius, Jonas Krečinskis], ТРУМПАСЪ / КАТЕХИЗМАСЪ / Аукцяусей крашта виреснибей лій-/панть парашитасъ дѣль каталику / яунуменесь и мокслусь лейдамось. / ИШСПАУСТАСЪ / ВИЛЬНЮЙ, / Спаустувень Р. М. Ромма. / 1865.

¹⁶ Mikas Vaicekauskas, „Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. „Bromos atvertos ing viečnasti“ 250-osioms išleidimo metinėms“, in: *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4, p. 16; Giedrius Subačius, „Filologinis Aleksandro Luočio salto: Трумпасъ Катехизмаць (1865) verčiamas Trumpu Katechizmu (1874)“, in: *Baltistica*, Vilnius, 2006, t. XL 1 (2), p. 283, 304; Mikas Vaicekauskas, „Deginti ar dar kartą spausdinti? XVIII–XIX a. lietuvių bestselerio likimas“, in: *Kultūros barai*, 2007, Nr. 12, p. 76.

Motiejaus Valančiaus ir Jono Krečinskio „Трумпасъ катехизмасъ“ (1865) ir Aleksandro Luočio „Trumpo Katechizmo“ (1874) antraštiniai puslapiai (LLTIB, 21056; LLTI RS, f. 1, b. 3468)

tikslesne¹⁷. Tačiau keitė su katalikų tikėjimu nesuderinamus dalykus. Valančiui katekizmą parašius, Krečinskiui jį transkribavus kirilikos rašmenimis, šis būsimas „graždankinis“ spaudinys prieš spausdinimą dar turėjo būti cenzūruotas Vilniaus cenzūros komitete. Katalikišką žegnonės formulę iš kairės į dešinę cenzorius Antanas Petkevičius pakeitė stačiatikiška iš dešinės į kairę¹⁸:

Женглонъ крижяусъ Ш. дарау: дедамасъ дешинень ронконъ пирму при кактасъ, паскяусъ антъ крутини, даръ паскяусъ антъ *дешине ирѣ кайре* пете сакидамасъ.¹⁹

Luotys savo katekizmo perraše vėl atstatė katalikišką formulę:

¹⁷ Giedrius Subačius, *op. cit.*, p. 291–292.

¹⁸ Dar žr. Vytautas Merkys, *Knygnešių laikai*, p. 54–55; Giedrius Subačius, *op. cit.*, p. 290.

¹⁹ *Ibid.*, p. 12. Kursyvas mano, – M. V.

²⁰ [Aleksandras Luotys], *op. cit.*, TK, p. 7. Kursyvas mano, – M. V.

²¹ BROMA / ATWIERTA / ING / WIECZNASTI / Par atminimu paskutinia dayktu. / Su [spasabay] Dysponawoima mirsztan-čiu, [ant

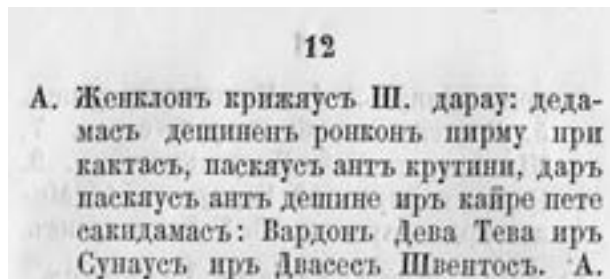
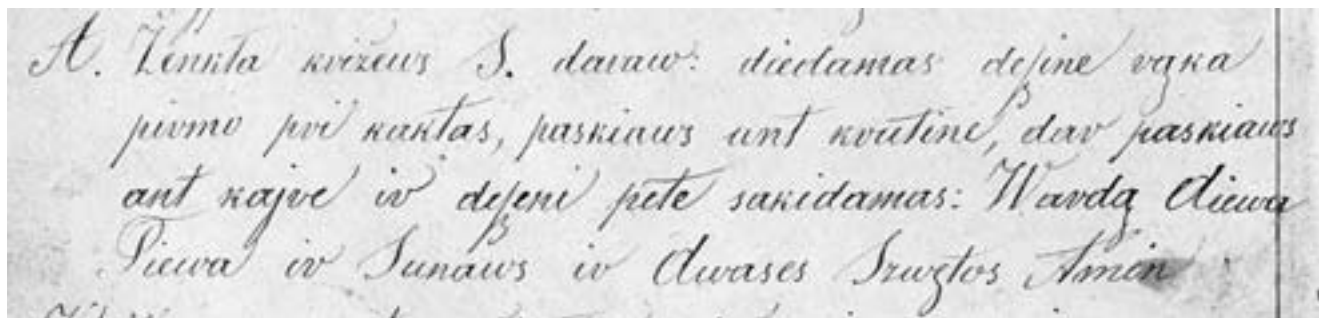
Ženkla križews S. daraw: diedamas defzine raķa pirmo pri kaktas, paskiaws ant krutine, dar paskiaws ant *kajre ir defzeni* pete sakidamas.²⁰

Kitaip negu „Trumpo katekizmo“, „Bromos atvertos ing viečnasti“²¹ tekstas yra trumpintas, praleistos lotyniškos citatos. Kad tekstai buvo perrašyti asmeniniams tikslams, siekiant turėti savo asmeninius knygų egzempliorius, matyt, Sankt Peterburge negalimus įsigyti, o ne spaudai, rodo dar ir nepatyrusio rašytojo rašybos svyravimai, nesitaikymas prie tuometinės lietuvių rašytinės kalbos konteksto²².

Svarbu paminėti, kad Aleksandro Luočio ir Jurgio Japerto (27) rankraštinės knygos buvo eksponuotos 1900 m. Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, Europos tautų etnografijos skyriuje Trocadero rūmuose įrengtoje lie-

szczjiesliwa smerczia, yr ratawoi-/ma [D]ušu Ciściu kiantančiu. / Teypogi ape Artykułus Wieros S. su trum-/pays Pamokslays yr Prikłodays, isz pawo-/žniu Authoriu iszrinktays. / par / KUNIGA MIKOŁA OLSZEWSKI. / Theologa Absoluta Kanaunika Regular-/na BB. MM. de poenit: / Su Medytacyomis ant cielos Niedelies. / WILNIUJE / PAR SUDIEMA YR DRUKU M. ROMMA YR A. DWORCA. / 1846.

²² Giedrius Subačius, *op. cit.*, p. 292, 302.

Aleksandro Luočio „Trumpo Katechizmo“ (1874) ir Motiejaus Valančiaus ir Jono Krečinskio „Трумпасть катехизмасть“ (1865) puslapių fragmentai su žegnonės formulėmis (LLTI RS, f. 1, b. 3468, p. 7; LLTIB, 21056, p. 12)

tuvių etnografijos parodoje, lietuvių spaudos ekspozicijoje, kur buvo pristatyta ir draudžiamoji lietuvių spauda²³. Tačiau rankraštinės knygos dėmesio nesusilaukė. Štai kaip rašo jau kartą minėtas Juozas Tumas, draudžiamosios lietuvių spaudos rengėjas ir leidėjas, vienas iš lietuvių ekspozicijos rengimo talkininkų, parodai parūpinęs rankraštines knygas:

[rankraštinės knygos parodoje] turėjo pasauliui parodyti, į kokius vargus ir klapatus buvo mus įmurdžiusi Rusijos administracija. Šis mūsų sumanytas

spaudos draudimo barbarybės įrodymas, rodos, nebuvo tinkamai išnaudotas ar buvo nesuprastas, kad nebuvo reklamuotas. O būtų pasakęs pasauliui daugiau originalių dalykų apie lietuvius, neg rodomos jų klumpės ir kultuvės, kurias tiek iliustracijų tada garsino. Nei patys parodos rengėjai, nei publika rašytojo [Japerto] knygyno²⁴ neįvertino, gal nė nepastebėjo. Užtat mums, kovotojams už spaudos laisvę, ašaras trieškė bet-kuris „raštas“, kuriam nelemta buvo virsti ar pabūti – spaudiniu.²⁵

²³ [Jonas Žilinskis], *Albumas lietuviškos parodos Paryžiuje, 1900 metuose*, išleistas kaštais Liet. Paryžiaus parodos fondo, 1902 m., Tekstą surašė kn. J. Žilinskis, Plymouth, Pa.: Vienybė lietuvininkų, 1902, p. [16]; [Juozas Tumas], „Petras Vileišis“, in: *Doc. p. e. Tumo Lietuvių Literatūros Paskaitos. Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė*: [d. I]: J. A. Vištelis. M. D.-Silvestravičius. T. Žičkis. J. Myliauskis; [d. II]: P. Vileišis, Mykolas ir Matas Mežiniai, St. Dagilis, Sil. Gimžauskas, Kaunas: Julijos Stauskaitės leidinys, 1924, p. 186; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Petras Vileišis“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 18: *Literatūros istorija, 1913–*

1928, parengė Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 99; Vytautas Merkys, „Lietuvių tautos kova dėl spaudos laisvės 1864–1904 metais“, p. 19; [Remigijus Misiūnas], „Lietuviai Paryžiaus pasaulinėje parodoje“, in: *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.*, [sudarytojas Remigijus Misiūnas], Vilnius: Versus aureus, Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 68.

²⁴ T. y. bibliotekos.

²⁵ [Juozas Tumas], „Petras Vileišis“, p. 186.

PENKIAPĖDŽIO SUGRĮŽIMAS

Antanas Gailius

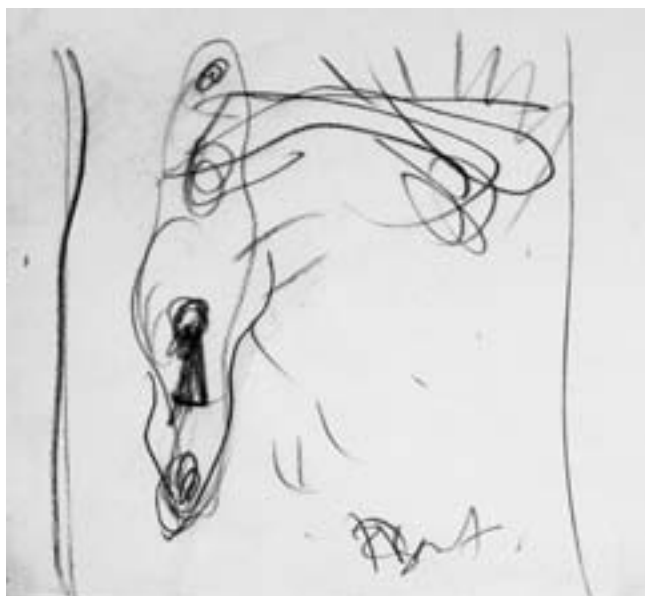
* * *

Išėjo penkiapėdis – ir tylu.
Visai tylu. Ir nieko nebeliko.
Tiktai naktis kažkur laibai sukliko.
Tik prašlubčiojo senis su deglu.

Ant stalo guli raktai ir knyga:
Nebenaudingos padailos kasdienės.
Nešioja vėjas baltas pienių plėnis.
Perkūnija užaina kaip liga.

Bet nebėra nei ritmo, nei tiesos,
Vien kūno traukuliai, vien sielos gaidos
Pavienės, nesuprantamos, palaidos.

Tik retsykais sušvinta baltas veidas
Lange, arba ataidi žingsnių aidas
Iš nėbyle pavirtusios tamsos.

Ričardas Bartkevičius. Durų rankena. 2008. Anglis, popierius

* * *

Šekspyras didis, ir už jį tik Dantė
Didesnį meilės žodį pasakys.
Seniai juk išplaukėme ir į kitą krantą
Seniai jau grėžiam perštinčias akis.

Ir plaka irklas lėtą penkiapėdį,
Diena ilga, o vasara greita.
Ir visą laiką kažin kur greta
Žiogai linksmybę savo trumpą gieda.

Nuleisk akis į vandenį. Matai:
Į pačią saulę plaukiame per dangų.
Vienodai tolimi visi krantai.

Kas ateity – tą ūkanos dar dengia,
Kas praeity – tiktai šešėlių vanguarda
Nešioja vėjas švendrėse antai.

* * *

Kai vieną koją skauda, o kita
Sveika, išeina doras penkiapėdis.
Valdingo senio dešinė kieta
Taip į duris pabeldžia visos bėdos,

Ir pergalės išeina tylomis.
Ta-tam, ta-tam – ir nebelieka nieko.
Kaip nieko? Visada juk su mumis
Dorasis penkiapėdis pasilieka.

Aprimsta koja, ima maust kita.
Raišumas – mūsų ženklas pamatinis.
Žiema ateina, keičiasi karta.

Bet budi penkiapėdis panaktinis
Nuo pirmutinės ligi paskutinės
Žvaigždės, mums kelią šviečiančios skliaute.

* * *

Aš ne penktasis. Aš esu septintas,
O gal devintas. Tas nėra svarbu.
Todėl galbūt atleis man ponas Kvintas,
Kad vadinuosi jo vardu skambiu.

Smagu man jūsų namuose gyventi.
Kol jūs nurimę – aš esu ramus.
Nepykite, jei retkarčiais per šventę
Aš irgi gaudau šuniškus džiaugsmus.

Bet apskritai, tai aš skardžiu balsu
Jau niekad nesiliausiu jums dėkojęs
Už tai, kad su jumis drauge esu.

Aš jus apginsiu nuo siaubų visų
Ir nulaižysiu jums rankas ir kojas.
Tik jūs neverkit. Man tada baisu.

* * *

Žadėjau nekalbėti, o kalbu.
Man kažkodėl parūpo penkiapėdis.
Po pramogų visų ir po darbų,
Žinau, jam čia nedaug teliko vietos.

Ar jis ką gali – kas ten pasakys,
Kai žemę debesies šešėlis kloja.
Bet retkarčiais užmerkiu vis akis –
Ir mano šuo man penkiapėdį loja.

Neužrakinkit durų, ne, dar ne –
Į jas juk kartais gali pasibelsti
Ir negera, bet ir gera žinia.

Garstyčios grūdą spausdamas delne
Viliuosi vis, kad bus kam pasimelsti
Už penkiapėdį mano – už mane.

Ričardas Bartkevičius. Žmogus su degtuku. 2008. Anglis, popierius

VILNIAUS IR KAUNO LIETUVIŠKUMO MODELIAI

Paskaita ir diskusija

Alfredas Bumblauskas

Penketą metų iš eilės „Naujojo Židinio-Aidų“ redakcija kartu su Ateitininkų federacija vasaros pabaigoje Berčiūnuose rengia studijų savaitgalius. Paskutinius porą metų prie renginio organizavimo prisideda ir fondas „Į laisvę“. 2008 m. studijų savaitgalio tema pasirinkome klausimą: „Tautiškas, pilietiškas ar krikščionybė – iš kur sėmsimės tvirtybės Lietuvai išsaugoti?“ Įžanginės paskaitos skaityti pakviestas prof. Alfredas Bumblauskas sužadino gyvą studijų savaitgalio dalyvių reakciją. Šios paskaitos ir ją lydėjusių klausimų ir atsakymų garso įrašo medžiagą (su nedideliais redakciniais patrupinimais) ir siūlome NŽ-A skaitytojū dėmesiu.

Jau kelintus metus tęsiame tradiciją pradėti studijų savaitgalį „nepedagogiškai“. Mėginame tam tikrus dalykus, kurie atrodo savaime suprantami, „sukeistinti“, „suprobleminti“, kartais net šiek tiek provokuoti, kad apie tai, kas savaime suprantama, taptų verta ir pamąstyti. Apie tai, kas verta pamąstyti, galima ir parduoti. Per šias studijų savaitgalio dienas turėsime ginčų apie tai, kas yra lietuviška ar gali būti lietuviška, kaip elgtis su kitomis tautinėmis mažumomis, – ir nebūtinai korektiškai... Tad ši įžanginė paskaita, užuot pagal idėją buvusi šviečiamoji, turinti pasakyti kokią nors teisybę, kas iš tikrųjų yra tauta, ir pratęs mūsų nepedagogišką tradiciją. Mat kadangi kvietėme profesorių Alfredą Bumblauską, kuris yra Lietuvoje žinomas skandalistas, tai aš nelabai ir tikiuosi, kad jis tik papasakos, kaip buvo ar yra iš tikrųjų, o galbūt ir pasiūlys vieną kitą provokaciją apie tai, kokia ta lietuvių tauta yra, buvo ir galėtų būti, – o gal ir nėra... – autorius.

Taip pristatė mane – skandalingai. Galvojau, ką čia jums pasakyti, tada ir pavadinimas išėjo: „Vilniaus ir Kauno lietuviškumo modeliai“. Manau, kad jau vien tai yra šioji tokia provokacija. Kas esate kauniečiai, pamatysite, kad aš labiau myliu Vilnių, o ne Kauną, nors pats ir esu iš Tėlšų. Ir turiu teisę kaip žemaitis pasižiūrėti į lietuvių tarpusavio muštynes iš aukšto, kaip į „durnių darbą“. Mes, žemaičiai, galime sugalvoti ką nors kita. Žemaičiai *durniai* dabar jau sugalvojo „Že-

maičių partiją“, kaip žinia. Buvau dviejuose teismuose, kur turėjau liudyti, ar buvo žemaičių tauta, ar nebuvo. Pusantrą valandos Tėlšų teisme atstovėjau, iš tikrųjų. Teisėjas mane kankino visais klausimais: pradedant tuo, kas buvo archeologinė kultūra IV–VIII a., iki pat Sofijos Kymantaitės ir paskutinio Antano Kontrimo, – to su barzda, kuris damas kilnoja, – fenomeno.

Na, o dabar, jei rimtai, tai iš tikrųjų toji Vilniaus ir Kauno distinkcija – ne mano sugalvota. Vokiečių mokslininkė Barbara Christophe jau prieš 10 metų yra parašiusi knygą, kurioje kaip tik ir teigė, kad po mūsų Nepriklausomybės paskelbimo iš tikrųjų ryškėjo tam tikri skirtingi modeliai, kuriuos ji įvardijo Vilniaus ir Kauno, ir ieškojo šių modelių ištakų ar atitikmenų praityje. Man įdomiausia buvo tai, kad pasitvirtino mano jau ne vienerius metus plėtojamas mėginimas pažvelgti į mūsų istoriografijos klasiką Zenoną Ivinskį kaip į kitokį negu likusi XX a. ketvirto dešimtmečio mūsų istoriografija, reprezentuojama Adolfo Šapokos. Tai, kad priešpriešinau Ivinskį ir Šapoką, daug kam nepatiko, nes atrodė, kad kaip taip gali būti, juk abu taip gražiai mylėjo Lietuvą, tai kaip jie gali būti skirtingi? Ta pati Christophe matė Jono Šliūpo ir Kazimiero Prapuolenio distinkciją XX a. pradžioje, ir, kas įdomiausia ir keisčiausia, – Algirdo Patacko ir Romualdo Ozolo liniją Sąjūdžio laikais. Mes visi, Vilniaus sąjūdininkai, iš tikrųjų buvom Ozolo šalininkai, Vytautas Landsbergis mums atrodė esąs *kažkoks neaiškus*, iš kažkur išdygęs, juolab kai „susidėjo“ su kauniečiais, bet juo toliau, juo labiau Ozolas darėsi „kaunietis“ ir Vilniaus veido Sąjūdžio linijoje ir tautinės tapatybės modeliuose nuo tada nelabai bematyti. Tai tokia būtų mano įžanga.

„Ar gali verslininkas, inžinierius, vadybininkas etc., užsiiminėdamas savo veikla, o ne skambindamas kanklėmis, jaustis lietuviu?“ Klausimas, kurį matote ekrane, yra iš mano paskaitos, parengtos verslininkams. Esu kokių dvidešimt paskaitų įvairiuose verslo klubuose skaitęs, ir tie mūsų verslininkai yra tokia naujoviška audito-

rija: kaip tik jie kelia klausimus, iš kurių aš sprendžiu, kad egzistuojantis mūsų tautinės tapatybės modelis neveikia. Verslininkai klausia taip, kaip mes, humanitarai, ne visada drįstame ir nesame net girdėję taip klausiant. Mat verslininkai patys pirmieji aiškiai pajunta verslo, pavadinkime, „antitautinį“, kosmopolitinį pobūdį. Jau vien tai, kad, kaip žinia, tarpukario Lietuvoje dieji verslininkai buvo mūsų tautiečiai žydai, verčia susimąstyti, kodėl lietuviai tada taip neklausdavo ir žydų verslininkystė tada jiems turbūt lietuviškojo tapatybės modelio negriovė, – o šiandien klausia, nes griaua.

O iš kur tas klausimas gimsta? Iš to, kad lietuviybė suprantama kaip *kažkas* šalia verslo. Lietuviybei būtina turi priklausyti „direktyvinių“ patiekalų valgymas. Paprastai tai penki patiekalai, iš kurių trys, mano išmanymu, žydiški... Bent kugelis ir cepelinai – tai tikrai žydiški patiekalai, kad ir kaip mums atrodytų, kad tai tautinės tapatybės pagrindų pagrindas. O jeigu dar kur užrašoma *naliesnikai*, tai jau supranti, kokios čia kilmės patiekalas. Tai kas belieka – šaltibarščiai. Tai čia tik juokais – toks kulinarinis lietuviybės modelis.

Kitas dalykas, kad iš tikrųjų tarsi manoma, jog lietuviybė yra kažkas specialaus, kaip Saulius Drazdauskas atidarydamas šį vakarą sakė, – kažkas, kuo užsiimama šeštadieniais ar sekmadieniais. Kad tai tam tikras ritualų, veiklos dalykų sąrašėlis, pagal kurį tu veikiama ir atlieki lietuviybės darbą. Šis klausimas verslininkams yra aktualus.

„Visas mūsų tautinės tapatybės modelis išdėstytas ant litų.“ Toliau aš galiu nedelsdamas pereiti prie antro teiginio, t. y. kad visa mūsų lietuviybė telpa skalėje nuo Žemaitės atvaizdo ant vieno lito banknoto, kurio nebeturime, iki Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ant tūkstančio litų, kurio galbūt ir nebeišvysime. Vydūnas visiškai netyčia atsidūrė ant 200 Lt banknoto, nes buvo galvojama, kad Čiurlionio atvaizdas bus ant penkių šimtų, Vinco Kudirkos – ant dviejų šimtų, o kai paaiškėjo, kad Čiurlionis „keliauja“ ant tūkstančio, Kudirką reikėjo „permesti“ ant penkių šimtų ir tada buvo prisimintas *nabagas* Vydūnas, kuris, mano įsitikinimu, nei rangu, nei asmenybės kalibru jiems neprilygsta, – nebent vietoj Žemaitės būtų galėjęs puikuotis ant 1 Lt...

Bet štai kas esminga, Simonas Daukantas miršta 1864 m., Vydūnas – 1953 m. Devyniasdešimt metų. Lietuvių tapatybė „telpa“ 90 metų. Ir mums nebereikia nieko daugiau įrodinėti. Tiesa, buvo ginčų dėl litų, kad reikia vaizduoti kunigaikščius, bet nugalėjo balsai, kad „kuriame respubliką“ ir jų neprireikė. Nors antai mūsų kariuomenė tiek turi pulkų, kad kunigaikščių pritrūko, tad net prireikė vienam pulkui Birutės, mūsų didžiosios karvedės, vardą suteikti. Šiek tiek mažoka tokių kunigaikščių, kuriuos gerbiame. Taigi kariuomenė nuėjo vienu keliu, o valstybė su pinigais – kitu. Jau tai, tarp kitko, rodo tam tikrą priešpriešą mūsų isto-

rijos *slidžiuosiuose* vaizdiniuose, į kuriuos remiamės.

Minėtas devyniasdešimtmečio konceptas ženklina tautinio atgimimo epochą. Esame pasirinkę 90 metų istorijos modelį ir tariame, kad tai yra mūsų, šiuolaikinių lietuvių, esmė. Toji koncepcija buvo sukurta turbūt tų pačių žmonių, kurie jau yra vaizduojami ant litų. Visų pirma tai Jonas Basanavičius, tas pats Šliūpas, žodžiu – aušrininkai. Kas dabar yra jau nebe taip? Jie gyveno visiškai kitoje epochoje, ką aš matau bendraudamas su jaunimu, skaitydamas paskaitas gimnazijose. Ten mokytojos lituanistės vis verkia, kad vaikai nešvenčia Vasario 16-osios. Vasario 16-oji jiems yra nuobodi. Jie būna atūžę Vasario 14-ąją, per šv. Valentina, ir Valentino bei mūsų Vasario 16-osios priešstata yra aktualija turbūt jau penkiolika metų. Ir štai lituanistės verkia: „Ką daryti?“ Bet kai aš jų paklausiau „Kokią jūs muziką grojate per Vasario 16-ąją?“, jos atsakė: Naujalio „Lietuva brangi“. Vienoje auditorijoje paklausiau vaikinų: „Ką jūs norėtumėte išgirst?“, – sako: *Prodigy*. Buvo tokia elektroninio *punk* roko grupė, ar ne? Kas girdėjo? Tai ten mokytojai vos apskritai *nenusivožė* nuo kėdžių: „Na, kaip čia taip?!“ Dar labiau aš išprovokavau, kai kažkada Signatarų namuose buvo svarstoma, kokią muziką reikia groti per Vasario 16-ąją. Kažkas pasiūlė Fryderyką Chopiną, jau beveik buvo sutarta (visą ren-

Gintaras Znamierovskis. Neišvengiamą realybę. 1992. Aliejus, kartonas. Iš šiuolaikinės tapybos parodos „Nostalžy“ Šiaulių dailės galerijoje 2007 m.

ginį režisavo Eimuntas Nekrošius), bet kažkas susizgribęs sako: „Lenkas! Kaip gali būti lenkas per Vasario 16-ąją?“ Aš pagalvojau, čia juokais gal, bet žiūriu, rimtai diskutuojama, tai sakau: „Baikim tas diskusijas, uždėkim *Led Zeppelin* „Good Times Bad Times“. Juk tiesiog patys žodžiai reiškia Vasario 16-ąją: blogi laikai, geri laikai. Nekrošius net persigando: „Ar jau laikas?“ Žodžiu, *Led Zeppelin'ams* dar ne laikas.

Štai jau kiek yra tų kontraversijų, apie kurias mūsų kritikai (pvz., Bronius Kuzmickas) parašė vieną tekstą: „Neveikia mūsų lietuviybės modeliai šiulaikinėje epochoje“. Aš nekartosiu jo argumentų, atkreipkime dėmesį į kitus dalykus. Visur kartojasi „tautiškumas“, ir net jūsų renginio pavadinime užrašyta *tautiškumas, pilietiškumas*. Po to dažnai gudraujama, kad čia turbūt vienas kitam neprieštarauja. Jei neprieštarauja, tai kam du žodžiai? Padarykime vieną žodį, ir taškas. Kažkodėl reikia dviejų. Kodėl?

Panašių dalykų matėme stojant į Europos Sąjungą, kiek visko prisiklausėme: „Europos Sąjunga sužlugdys mūsų tradicijas“. Tada klausdavau: „O kas yra mūsų tradicijos?“ Niekas negali pasakyti. Dvyliką valandą po degtinės gerti šampaną? Išties mūsų tradicija, skandalingai bloga. Baltas *vinegretas*? Bet, sakė, dabar Maskvos naujarusiai lygiai tokį gamina ir vadina prancūzišku žodžiu. Žodžiu, niekas neaišku. Ir tada aš formuluoju klausimą šitaip: jeigu lietuvių tapatybės modelio trukmė yra devyniasdešimt metų, o jo kūrėjai – aušrininkai ir tarpukario Lietuvos veikėjai, tai ar Lietuvos samprata visada buvo tokia? Ir turbūt aišku visiems, kad ne. Kad XVII–XVIII a. Lietuva gal net tam tikra prasme buvo priešinga aušrininkų lietuviškumo sampratai. Lietuviybės apibrėžimas buvo labai paprastas – lietuvis yra tas, kuris tiki laisve ir remiasi Statutu. Štai jums apibrėžimas. Ir nebuvo kitokio. Tai buvo lietuviybės apibrėžimas XVII–XVIII a. O XV–XVI a. konstravosi bajoriškosios visuomenės modeliai, bet mes pamatytume ir romėniškosios kilmės teoriją, ir sarmatiškąją teoriją, ir kitų dalykų, bet tik niekas taip griežtai nesiejo lietuviybės būtinai su lietuvių kalba, nebent Mikalojus Daukša, bet jis, kaip Biržiška yra sakęs, liko šauksmu tyruose. Žodžiu, lietuviybė buvo beieškanti, kol susiformavo bajoriškoji lietuviškumo samprata, kuri nebuvo tiesiogiai susijusi su lietuvių kalba. O iš XII–XIV a. net dokumentų nėra, kuriais remdamiesi galėtume tiksliau pasakyti, kokia buvo toji lietuviybė.

Todėl mes galime drąsiai sakyti, kad iš aušrininkų ateinantis istorijos vaizdinys, kad Basanavičiaus, Smetonos, Maironio karta yra tokie patys kaip Algirdas ir Kęstutis – visiškai neteisingas. Jis yra antiistoriškas. Antras dalykas, šio modelio šimtą metų nepatvirtina jokie mokslai. Basanavičiaus kodo nepatvirtina nei istorija, nei lingvistika, nei folkloristika. O ko nepatvir-

tina? Pagoniškosios baltų Atlantidos. Įsivaizduojame, kad ji buvo. Tada sugriuvo. Ir galiausiai atgimė Lietuva. Toks yra aušrininkų modelis. Ir iki šiol mes tuo remiamės. Kunigaikščių kultas iš ten, mums tai yra aukso amžius. Tik Daukantui ir Basanavičiui tai yra laikai iki krikšto, o Maironis patikslina – karžygių laikai su Vytautu. Bet tai viskas. O po to duobė.

Tačiau šiam modeliui reikia kažko, kas buvo, bet nebėra. Bet aš to nematau. Nerandame nei pagoniškosios civilizacijos raštų, nei mūro paminklų. Tuščia. O jeigu tuščia ir šimtą metų nieko neradome, tai gal nustokime ieškoti. Kaip dabar matyti iš V a. pr. Kr. – V a. po Kr. Europos archeologinės tipologijos, mes esame antri. Nuo galo. Savo archeologine civilizacija ar procivilizacija mes sugebam lenkti tik ugro-suomius, o nuo visų kitų, jeigu įvedama daug rodiklių, atsilieiname: nuo germanų, nuo keltų pasaulio, nuo trakų ir ilyrų pasaulio, apskritai nuo visų barbarų, kurie gyvena arčiau civilizacijų, arčiau Graikijos ar Romos. Mes esame per toli, pas mus per šalta. Tada viskas stoja į vietas: kodėl ugro-suomių kalboje tiek lietuviškų žodžių skolinių ir t. t.

Žodžiu, mokslas nepatvirtina senosios baltų civilizacijos egzistavimo, tačiau tam pasakyti reikėjo Edvardo Gudavičiaus. Nes iki jo šimtą metų lietuviai tiki Basanavičiumi. Ir kai Nerija Putinaitė pakritikavo Basanavičiaus istorines pažiūras, Landsbergis nė neskaitęs užlipo į balkoną ir kritikavo, – ne Basanavičių, o Putinaitę. Štai kaip veikia šis kodas.

Taigi aušrininkų modelį žinome, tačiau tarpukario Lietuvoje buvo ir poaušrininkų alternatyvų. Literatūroje mes kažkodėl fiksuojame, kad Kazys Binkis maištavo prieš maironišką tradiciją. Tačiau mums viskas sutelpta lietuvių literatūros vaizdinyje: ir Maironis, ir Binkis. Ir mes nebandome sakyti, kad Binkis yra blogas, o Maironis – geras, arba atvirkščiai.

Taip pat žinome, kad buvo tokie arsininkai, tačiau kas pirmojoje jų parodoje sakoma: „Mes viską pradėdame iš naujo“ („Naujoji romuva“, 1931-iejai). Tai kur penkiasdešimt metų Basanavičiaus Lietuvos? O kas yra arsininkai? Jie yra mūsų dailės pamatas. Adomas Galdikas, Viktoras Vizgirda, Antanas Samuolis – grandų grandai. Lygiai tas pats ir su Ivinskiu. 1939 m. istorikų suvažiavime jis ir sako: „Nematau jokios Lietuvos istorijos koncepcijos. Ką daro istorikai, yra kapstymasis savo kupsteliuose, nežinant, kas yra anoj kupsto pusėje“. Tai kas tada? Palaukit, ponai. Juk turim visą istorinę koncepciją, kuria tarsi remiasi visa Lietuva. Maironio pasakojimai apie lietuvių praeigą. Na, gerai, tegul tai mokyklinė knyga, bet buvo Alekno parašyta istorija, buvo Šapokos suredaguota „Lietuvos istorija“, kur tas pats Ivinskis buvo rašęs. Bet ne, Ivinskis sako: „Niekas čia nėra. Visą pradėdame iš naujo“. Ketvirtame dešimtmetyje jau taip buvo.

Dar pridurkime Mstislavo Dobužinskio pasakymą, kad trispalvė yra nesąmonė. 1936 m. viešai skelbiama, kad Lietuvos trispalvėje yra trys esminės klaidos: visų pirma, nesilaikoma heraldikos tradicijos. Žalios spalvos negali būti žalio krašto heraldikoje. Žalia spalva gali tikt tik beduinams. Dykumoje, kad pamatytų

Gintaras Znamierovskis. Tėvynės veidas. 1992. Aliejus, kartonas. Iš šiuolaikinės tapybos parodos „Nostalžy“ Šiaulių dailės galerijoje 2007 m.

karius. O iš kur Žmuidzinavičius ištraukė žalią spalvą? Iš Žemaitijos moterų sijonų. Pagal spalvų tankį suskaičiavo – žalia ir raudona. Kažkam dar niūru pasirodė, pridėjo geltoną. Va, ir mūsų heraldika. Taigi nėra tradicijos. Antra, sukomponuota blogai: negali geltona spalva būti viršuje, jeigu yra dvi heraldinės spalvos – raudona ir žalia. Geltona būtinai turi skirti heraldines spalvas, tai yra heraldikos abėcėlė. Tarp kitko, Afrikos vėliavos, kurios turi tris mūsų spalvas, heraldiškai yra teisingai padarytos, o Lietuvos – neteisingai. Todėl ir buvo siūloma keisti: turi būti raudona per vidurį ir sidabras, auksas. Tik štai dabar nebespėjome: Pietų Osetija, Cchinvalis, jau spėjo nudžiauoti per tą laiką. Pietų Osetijos vėliava yra tokia, kokia turėtų būti Lietuvos Respublikos vėliava, atitinkanti mūsų heraldines tradicijas. Tai štai, Basanavičius norėjo istorinės vėliavos, šiandien irgi svarstoma: istorinė ar tautinė? Istorinė vėliava gali būti, bet ji negali būti Respublikos vėliava.

Tai yra monarchijos vėliava. Jeigu Respublikos, tai turi būti trys spalvos. Ir vėl turime Vytį iš LDK tradicijos, trispalvę iš Augustino Voldemaro ir Antano Smetonos tradicijos. Toks tad ir yra mūsų tradicinio identiteto pagrindas.

Mūsų istorinis naratyvas tarpukariu ir buvo – kunigaikščių Lietuva. Pats LDK žemėlapis atrodo neblogai, ypač rusams tinka parodyti, jie tada truputį nervinasi, o ukrainiečiai per daug nepyksta. Bet pagal šį tradicinį naratyvą Vytauto mirtis ir yra Lietuvos kracho pradžia. Viskas. Prasideda tamsieji amžiai. Po Vytauto mirties mums nebebūtina žinoti savo istorijos. O ką ten žinoti? Ten net kunigaikščių gerų nėra. Visi lenkai, išdavikai. Tad taip ir kelijame iki pat Maironio. Bet man visą laiką kirbėdavo toks klausimas: „Palaukit, jeigu mes miegojom ir atbudome prie „Aušros“... (miegojome ar komos buvom ištikti, nes reikėjo atgimti), tai kas tada pastatė Vilnių? Patį gražumą Vilniaus, XVII–XVIII a. Kažkas juk pastatė?“ O jeigu pastatė lenkai, tai ko tada pykstame? Ir dar reikalaujame: „Jūs neškit muilą!“ Šis paradoksas man visą laiką kėlė įtarimą: kaip čia yra? Jeigu buvom kadaise kažkokie, užmigom, atbudom, o per tą laiką įkurtas Vilniaus universitetas, Baroko architektūra, Vilniaus senamiestis, visos didingosios kultūros pavidalai: nuo medinio Baroko Žemaitijoje iki stalo indų, tapybos ir dar ko nors kitko... Tai kažkas yra ne taip su mūsų tautinės tapatybės modeliu. Tada jis yra paremtas klaidingu istoriniu įvaizdžiu, juolab kad šiaip niekas nei Basanavičiaus, nei Šliūpo rimtais istorikais mokslininkais nelaiko. Tarp kitko, ukrainiečiai turi Hruševskį, baltarusiai turi Dovnar Zapolskį ir Karskį, o lenkai apskritai turi tuo metu rimčiausią istoriografiją. Šiame regione istorijos profesionalizacijos ir nacionalinių sąjūdžių santykio klausimu mes atrodome prasčiausiai.

Ir štai ant šitų klaidingų naivių vaizdinių paremta mūsų tautinė tapatybė dabar patiria keistų nuotykių: šnekant su baltarusiais, jie tyčiojasi iš mūsų, nes su tokiu modeliu tu nieko negali jiems įrodyti, juk mes miegojome. Tada jie tik pasako: „Ne lenkų Vilnius, o baltarusių. Jūs gi miegojot“. Kas kita – debatai su lenkais. Jie dabar dažnai sako: „Broliai litvinai, imkit jūs tą savo istoriją“. Bet mes: „Ne, ne, čia lenkų“. Lenkai protingesni, jie nori dialogo, jie mato mūsų istorijoje įvairesnių spalvų nei mes patys.

Čia iš principo ir prasideda Gudavičiaus istorijos sampratos revoliucija, kai Vytautas mums yra ne visko pabaiga, o tik pradžia. Visa Lietuvos istorija mums prasideda su Vytautu, nes tik jis nutiesė Lietuvai kelią į Vakarų civilizaciją. Ir mes tuo keliu einame, tegu ir sumokėdami didelę sąskaitą: mes prarandame lietuvių kalbą. Mes nueiname norvegišku, suomišku, airišku keliu. Nieko čia unikalaus. Mūsų bajorija pradeda vartoti lenkų kalbą, didžioji dalis. Iš principo jau XIX a.

pabaigoje visa bajorija kalba lenkiškai, tik neaišku, kiek kas buvo užmiršęs lietuvių kalbą.

Štai tokios yra mūsų tradicinio, kaunietiškojo modelio spragos. Modelis yra gynybinis, nes iš tikrųjų reikėjo apsiginti nuo lenkų kultūros įtakos, jis yra antilenkiškas, o kartu iš dalies ir antivakarietiškas, siauras chronologiškai ir kultūriškai. Jis yra direktyvinis, sunkiai leidžiantis kūrybą. Ko jame nėra? Jame aiškiai

Gintaras Znamierovskis. Tėvynės veidas. 1993. Aliejus, kartonas. Iš šiuolaikinės tapybos parodos „Nostalžy“ Šiaulių dailės galerijoje 2007 m.

nėra bajorų, nes bajorai yra nudžiūvusi tautos šaka, kaip sakė tautinio atgimimo veikėjai. Jame nėra verslo – kuo čia dėti žydai, kalbant apie lietuvybę. Jame iš tikrųjų nėra moterų, o jeigu ir yra, tai jos būtinai turi būti persirengusios vyrais kaip Emilija Pliaterytė, arba dirbtinai paverčiamos tautinėmis herojėmis kaip Barbora Radvilaitė, kovojanti už nepriklausomybę, į ką nieko panašaus, aišku, nebuvo. O štai ką rašė patys lietuviai 1931 m.: „Pas mus dar tiek tuščia, kad griauti nėra ko“. Tokiu atveju visa, kas yra lietuvybė, laikoma tuščia, nes kitų lietuvybės pamatų nėra.

Apie sovietmetį galime daug nekalbėti. Tada, aišku, ne Kaunas ar Vilnius, o Maskva nulėmė, kas laikytina lietuviška. Tarp kitko, sovietmečiu labai pritariama tam, kas lieka atsisakius valstybingumo idėjos, pagonybės aukštinimui, nes šis leidžia pasakyti: „O, kokio buvo Vakarų agresija. Katalikybė yra agresorė. Neša ją vokiečiai, maža to – lenkai“. Ir vokiečiai, ir lenkai yra blogi. Pagonybė gal ir neliepia sakyti, kad Maskva – gerai, bet kas belieka, kai nesama jokio santykio su lenkais ir vokiečiais? Krikščionybė pastatoma į kampa. Tai tarsi priešų atnešta religija, kuriai lietuviai visą laiką priešinosi, ir tik iš politinės valios, politinių sumetimų ją priėmė. Žodžiu, dirbtinis reikalas Lietuvos istorijoje.

Tad ir sėdime šiandien ant dviejų lietuviškos tapaty-

bės modelių. Kaip man atrodo – abu kaunietiški. Vienas yra Basanavičiaus–Daukanto, kur pagonybė – lietuvių aukso amžius, o 1387 m. yra Lietuvos nelaimių pradžia. Antras modelis yra Maironio, sakykime kitaip: Kauno požiūris į Trakus. Vilniaus čia nėra.

Kas šiandien vyksta? Kokios permainos? Kaip jau minėjau, šie modeliai neatitinka bendrosios istorijos mokslo sistemos. Tokioje situacijoje ir susiklosto fundamentinė Gudavičiaus pozicija, atmetanti šiuos modelius. Bet kas nutinka, kai mokslas griauja tapatybės modelius? Tada visa visuomenė ir šaukia: „Šalin Gudavičių! Griauna lietuvybę. Istorija juodinama. Kurgi tai matyta?“ Tik ką juodinti, jeigu Troja yra XIII a. pr. Kr., o Mindaugas – XIII a. po Kr. Ką čia bepajuodinsi, kai skirtumas – 2600 metų.

Galime paankstinti dešimt metų, gal penkiasdešimt. Napoleonas Kitkauskas sako: „Na, taip, plytų mes turime...“ O kiek? Kelios dešimtys metų anksčiau, ir neberandame plytų. Net šimtu metų nepaankstinsim, ką jau ten – penkais šimtais. Kad ir kaip kas norėjo Troją pamatyti Kernavėje, nepamatė. Dar blogiau – atkasė kapą moteriškės, kuri su Kijevo papuošalais. Tai dabar iki šiol neaišku, ar ji stačiatikė, kaip ir Vilniuje buvo, ar visos lietuvisės Traidenio laikais laikėsi bizantinių madų. Bent jau pagoniškosios Atlantidos tikrai nerasta, kad ir kaip mums būtų liūdna. Čia ir išskyla Gudavičiaus koncepcija, kurią Sigita Geda yra pavadinęs perversmu mūsų galvose, o Sigita Narbutas „Žvilgsniu į Lietuvą ne tik nuo Šatrijos, bet ir nuo Monblano“.

Štai pagrindinės jo idėjos: pasaulio istorijos modelis, pagrįstas eurocentrizmu (bet Japonija – antroji Europa); Vidurio Europos idėja; Lietuvos lenkėjimas europizacijos sąskaita; Vytauto laikų, XVI a. vidurio, XVIII a. pabaigos, I Lietuvos Respublikos, Sąjūdžio ir Nepriklausomybės atkūrimo laikai kaip „civilizaciniai šuoliai“.

O iš tų idėjų seka vienas, mano įsitikinimu, šiandien politiškai labai svarbus dalykas. Gudavičius yra mokslininkas, jis visiškai nežada kurti jokių tapatybės modelių. Štai kodėl jis negali apsiginti nuo visokių *parazitų*, kurie visaip gnaibosi, puola ir panašiai. O ką galima sukurti remiantis Gudavičiumi, mes štai ir svarstome. Bet kuriuo atveju aiškėja, kad mes vis dėlto turime teisę į Vilnių ir žymiai pagrįsčiau, negu atrodė Basanavičiui. Nes Vilnių statė lietuviai, – ne Kauno lietuviai, o Vilniaus lietuviai. Čia aš jau metaforomis kalbu. Ne tokie, kokius norėjo matyti tarpukario tautininkai, o ta bajoriškoji Lietuva, Lietuvos Didžioji Kunigaikštija kaip to meto lietuvių valstybė, kuri buvo įvairiakalbė, įvairiakilmė, įvairiakonfesinė, – ir ji sukūrė Vilnių. Tad kieno dabar Vilnius yra? Tos Lietuvos. Ir klausimas, ar Kauno Lietuva yra tiesioginė šio reikalo paveldėtoja?.. Ir ši problema yra užkoduota Va-

sario 16-osios akte. Mes atstatome „Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje“, bet nauju pagrindu – „remdamosis pripažinta tautų apsisprendimo teise“? Bet ką tada reiškia „atstatome“? Ir kaip tautos apsisprendžia? Paaikškėja, kad per kalbą. Tada iš karto atsiranda „etnografinės sienos“. Tačiau tokių sienų istorijoje nebuvo. Ir kai tik mes pasirinkome etnografinį, etnolingvistinį principą, iš karto kilo rimtų problemų su lenkais, lenkakalbe Lietuvos bajorija, netgi su baltarusiais. Broliai Luckevičiai dar 1907 m. sakė: „Mūsų, baltarusių, dar labai nedaug, ir mes dar nelabai pajėgūs, bet jeigu jūs toliau varysit šita, – vėl kartoju metaforiškai, – kaunietiška linija, turėsite problemų. Į Vilnių pretenduosim ir mes“. Po šimto metų Baltarusijoje nėra žmogaus, kuris nebūtų įsitikinęs, kad žemaičiai yra okupavę Vilnių. Kadangi jie turi 8000 tankų, idėja skamba egzotiškai, ir internete jau skaitome: „Jūs dar pamatysit, žmudzina, kaip baltarusių tankai atvažiuos į mūsų Vilnių“. Štai toks baltarusiškas modelis, su kuriuo neturi šansų polemizuoti kaunietiškas. Nes čia yra įvykusios dalybos, *skerstuvės* to senojo kultūrinio paveldo ir Vilniaus, kuriame nuo amžių pradžių yra rusų pusė, *ruskaja storona*. XIV a. pabaigos šaltiniai jau sako, kad pusė, gal mažesnė pusė, bet yra – bizantinė. Ir dar per Pirmąjį pasaulinį karą stačiatikiai sakė, kad Šv. Kazimiero bažnyčia yra pastatyta „mūsų pusėj“, tad neturėtų priklausyti katalikams. Per visą istoriją tęsiasi tas Vilniaus dualizmas.

Su baltarusiais – atskira šneka. Jų šiandien nedaug Lietuvoje, jie iš principo yra veikiami oficialiosios baltarusiškos propagandos, ir diskutuoti su jais – sudėtinga. Užtat visai kita diskusija – su Lietuvos lenkais. Šie: „Kas ką okupavo?“ O mes, kaip Kauno vyriausybė prieš karą: nenorime šnekėti su Vilniumi, mes kalbėsime su Varšuva. Iki šiol tas pats daroma: kalbama apie Vilnių su Varšuva, o ne su Vilniaus lenkais. Ir jie tada, sakyčiau, netgi ironiškai, sako: „Palaukit, juk mes suorganizavom plebiscitą, 62% „Vidurio Lietuvos“ žmonių dalyvavo plebiscite, tos Lietuvos tarybos pirmininkas Valerijonas Meištavičius, kildinantis save iš pirmojo Vilniaus vaivados Manvydo, tikrieji Lietuvos bajorai, perdavė Vilnių Lenkijai. Kuo dėti čia jūs, kauniečiai? Kas ką okupavo, pakartokit klausimą?“ Štai Vilniaus lenkų pozicija, čia tas „naujas pagrindas“ – tautų apsisprendimo principas. O kokie mūsų argumentai iš kaunietiškos varpinės? Jų nėra, nes Lietuvos bajorų tradiciją nutraukė Smetona ir Voldemaras, pasakydami tais pačiais 1907 m.: „Adomo Mickevičiaus sanklodos lietuvių mums nereikia“. Pripažino, kad jie lietuviai, bet tai kita sankloda, ir jos mums nereikia. Ir kodėl tada verkiame, kai Lietuvos lenkai, šitie Mickevičiaus *litvinai*, ima ir neina su Kaunu. Juk mes gi patys sakome, kad mums jų nereikia.

O kas gi toliau? Esu ir tokių tezių surašęs:

– Nesigailėkime ir neklauskime, kur dingio Vytauto didvalstybė; kelkime klausimą – kaip šalis be resursų tapo ryčiausia, tačiau integralia Vakarų kultūros šalimi. Vytautas – ne mūsų tapatybės kulminacija, o mūsų kelio į Europą pradžia.

– Susigražinkime į savo atmintį visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istoriją; susigražinkime Lietuvos piliečių ir patriotų patirtį, sukūrusią Lietuvos Statutą ir ankstyviausią Europoje Gegužės 3-iosios konstituciją; susigražinkime maksimumą – esame įstatymo vergai, kad būtume laisvi.

– Neieškokime lietuvių Lietuvos istorijoje, kaip siūlė Adolfas Šapoka – juk viskas šioje istorijoje priklauso ir lietuviams. Prisiminkime senosios Lietuvos „lietuvių naciją“, apjungusią įvairiakilmę, įvairiakalbę ir daugiakonfesinę bajoriją. Iš šios *natio lituana* pilietiško sampratų gali pasimokyti ir XXI amžiaus Lietuva.

– Pamatykime XIX–XX a. karų, sukilimų ir rezistencijų istoriją kaip kovą ne tik už Lietuvą ir jos Nepri-

Viktorija Šapokienė, Kęstutis Šapoka. Pasaka. 2007–2008. Popierius, aplikacija. Iš šiuolaikinės tapybos bienalės „Nostalgie“ parodos „Suklegos“ Klaipėdos parodų rūmuose

klausomybę, bet ir už Europą bei Laisvę. Mokykimės iš Lietuvos ir Europos idėjos herojų – nuo Jokūbo Jasinčio iki Juozo Lukšos-Daumanto; mokykimės iš išdavysčių – nuo Targovicos iki...

Jau mėginau šias ir panašias tezes apginti, su filosofu Marijumi Šaulausku padarėme tokią jėzuitišką diskusiją Vilniaus universitete. Jis mane „kalė“ metodologiškai: „Kaip galima naują naratyvą įrodyti, kad jis geresnis“. Aš ir sakiau: „Jis yra moksliai teisingesnis, nes yra arčiau šiuolaikinių mokslinių koncepcijų.

Viktorija Šapokienė, Kęstutis Šapoka. Karalaitės pasaka. 2007–2008. Popierius, aplikacija. Iš šiuolaikinės tapybos bienalės „Nostalgie“ parodos „Suklegos“ Klaipėdos parodų rėmuose

Jis yra politiškai naudingesnis, nes leidžia susitarti su savo tautinėmis mažumomis. Jis yra naudingesnis užsienio politikoje, nes leidžia šnekėtis su Baltarusija ir Ukraina. Ir jis yra gražesnis, nes man Vilniaus Barokas vis dėlto yra gražiau už daug ką anksčiau jo“. Štai toks modelis, bet čia aš jo neplėtosiu. Man atrodo, kaip provokacijai pasakiau pakankamai.

* * *

Kartą lankiausi Ekvadore. Man labai patiko gido kalbėjimas. Jis pasakojo: „Ekvadoro istorija buvo labai sena. Po to atėjo Inkų imperija, vėliau mus nukariavo ispanai, tada Bolivaras mus išlaisvino, paskui mes dar kažką sugriovėm ir dabar mes štai gyvename“. Bet jis visų šių laikotarpių ir skirtingų interpretacijų nepristatė kaip viena kitai prieštaraujančių, kaip nesuderinamų elementų. Tad iš Jūsų kalbėjimo man kyla pirmas klausimas, toks metodinis: ar Jūs ne per daug pabrėžiate šių koncepcijų prieštarumą? Politikų požiūriu tai gal prieštaringa, bet iš esmės – ar tai nėra viena kitą papildančios lietuviybės koncepcijos?

Ir jeigu atsirastų koks nors mūsų genijus ir parašytų tikrai sintetinę, visus šiuos dalykus apimančią istoriją, tai gal mums daug šių neišklumų ir konfliktų dingtų?

Aš nežinau, kodėl Jums susidarė toks išpūdis, kad aš priešpriešinu. Aš tik bandau atlenkti medį į kitą pusę. Tai dalykas, visiškai ignoruojamas dominuojančiuose lietuviybės modeliuose. Pirmame, daugantiškame, visiškai nėra LDK civilizacijos istorijos, maironiškame iš bėdos Vytautas, su Šapoka – gal dar iki Liublino unijos, o apie XVII–XVIII a. apskritai niekas nekalba, ten tikrai mes „užmigę“. Aš ir bandau atitaisyti šią užmigimo spragą. Manau, kad mes „atbudę“ tiesiog pasirinkome siaurą etnolingvistinį (gal kitokio ir nebuvo įmanoma) lietuviybės modelį. Ir niekas iki šiol į tuos dominuojančius modelius nebandė sugražinti visos, mano įsitikinimu, Lietuvos. Tuo ir remiasi mano bandymas kritikuoti minėtus modelius, bet iš esmės ir pagoniškoji Lietuva, ir bajoriškoji LDK, ir Kauno Lietuva yra mūsų istorijos tarpsniai. Aš visiškai pritarčiau tam Ekvadoro gidui. Suderinti nebūtų didžiulė problema. Reikia tik žiūrėti, ką iš kurio tarpsnio mes paveldėjome, ką reikia permąstyti. Ir vieną dalyką tikrai gerai žinau, – kad, kaip ir tie arsininkai, kiekviena karta (bent jau šimtmetis ar pusamžis) lietuviybę turi permąstyti iš naujo.

Sakykite, tai ką gi Jūs teigiate? Sakote: tas klaidingas, tas to nepadarė, tas nepilnas, todėl visa tai blogai... Pramiegojome ar nepramiegojome? Jeigu pramiegojome, tai pramiegojome. Bandykime pasivyti, o ne taškyme viską į šoną: „Duokit man dabar“, – su alkūnėmis, – „vietos, aš jau padarysiu...“ Ir nieko nepadarau, nieko nesiūlau. Ką siūlote?

Nieko nesiūlau. Mes tik sakome, kad viskas yra kaip Žalgirio mūšio lauke: menas, klaidos ir kvailystės. O kam man siūlyti? „Sėdžiu po šakom akacijos baltos“ ir juokiuosi iš lietuvių durnumo. Ką, bloga pozicija? Kaip uždrausite man tokios pozicijos laikytis? Kaip Jūs mane galite įpareigoti kažką siūlyti? Nors aš turiu ką siūlyti, pabaigoje parodžiau, tik dabar tyčia atsakau taip. O kodėl aš turiu siūlyti? (Nes įdomu būtų išgirsti ką nors pozityvaus.) Ogi nieko ir nežadu siūlyti. Jūs pats sau susigalvokite ką nors pozityvaus iš to, kas pas mane yra negatyvu. (Pas Jus nėra nieko negatyvaus, nes pas Jus iš vis nieko nėra.) Nieko nėra? Tai kodėl tada ginčijatės?

Ar mokslas, mokslininkai yra pajėgūs sintezei? Vienas žurnalistas Briuselyje paklausė garbingo vyskupo, kas yra Kristus? Vyskupas, žinodamas, kad esama daug skirtingų kristologinių sistemų ir nenorėdamas

sąves priskirti kuriai nors vienai, visai nieko neatsakė. Išėjo taip, kad vyskupas nežino, kas yra Kristus. Ar vyskupas pajėgus pasakyti, kas yra Kristus? Ar mokslininkas pajėgus pasakyti, kas yra lietuviybė? Ar jis pajėgus, subrendęs sintezei?

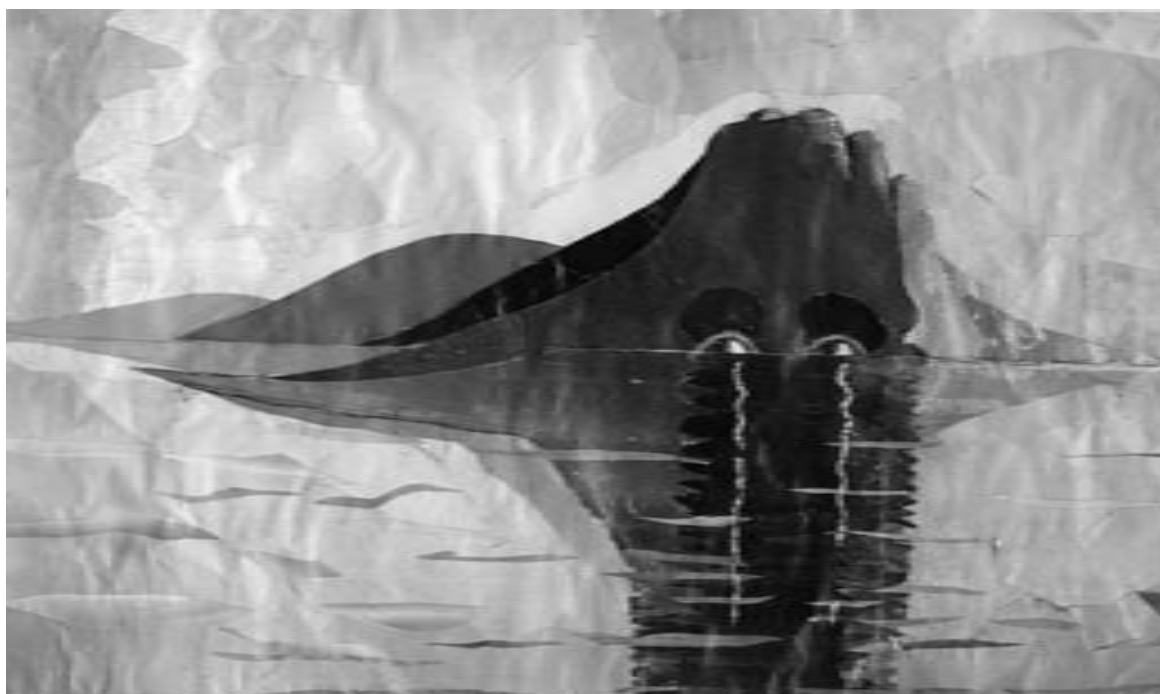
Aš nežinau, ar šioje vietoje tinka žodis „sintezė“. Sintezė yra tam tikrų mokslo rezultatų apibendrinimas. Šiuo atveju kalbama turbūt apie *projektus*. Ar mes galime pasakyti, kad kur nors yra lietuviybės sintezė? Mes galime visur šnekėti tik tam tikrus projektus. Klausime jau glūdi atsakymas: lietuviybės iš principo niekas negali primesti, lietuviybė yra tai, ką mes visi darome, tiek, kiek mes identifikuojame save su ta bendruomene. Ir viskas. Yra natūralu, kad mes kaip istorikai kritikuojame tas lietuviybės *istorines* puses, kurios neatitinka šiuolaikinio mokslinio kriterijų. Jeigu tos lietuviybės modeliuose nėra kitų alternatyvų, o tik minėti archajiški vaizdiniai, tai kažkas blogai, patys ir galvokite, ką daryti su tokia lietuviybe.

Profesoriau, mačiau, kaip Jūs per laidą „Klausimėlis“ sakėte, kad mūsų sportininkai kultivuoja daugiau tokias šakas, kurios kilusios iš Graikijos, Italijos, tokias kaip disko metimas ir t. t. Tai ir klausimas apie Palemoną. Man labai įdomi ši versija. Ar yra tikra, kad mūsų buvusių valdovų šaknys yra iš Palemono? Esu matęs net vienos dinastijos genealoginį medį, kur jį kildina save iš Palemonų dinastijos.

Jūs be reikalo manęs ten klausėtės, nes aš melavau. Laida juk buvo su humoru. Manęs paklausė, kur yra lietuviškojo sporto ištakos, aš pasakiau: „Mums labiausiai sekasi diską mesti ir graikų-romėnų imtynės, tai iš kurgi kitur bus kilęs mūsų sportas, jei ne iš ten?“ Tai išgirdus, aišku, pirmiausia prisimenama romėniška lietuvių kilmė, kurią aprašė pirmieji žymūs mūsų publicistai, tokie kaip Mykolas Lietuvis. Bet iš to nereikėtų daryti išvados, kad aš manau, jog lietuviai yra kilę iš romėnų. Tai pirma tezė. O Palemono problema iš tiesų yra mokslinė, įvairiai sprendžiama. Šiandien dominuoja nuomonė, kad vis dėlto ši kilmės teorija yra XVI a. pradžios renesansinės mąstysenos produktas, kuriuo norėta garbingą lietuvių kilmę pagrįsti, ir taškas. Ir šiaip visos tos genealogijos yra iš to laiko, XVI a. pradžios.

Ką Jūs patartumėte istorijos mokytojams? Kaip jie turi auklėti vaikus? Ką dėstyti?

Nusibodo man ką nors aiškinti. Prieš penkiolika metų bandžiau aktyviai kažką daryti, niekam čia nieko nereikia. Mūsų istorijos mokytojai yra baisiai inertiški, jie ne ugdo žmones mąstyti, o rengia nacionaliniam egzaminui. Ir tai yra avarija. Iš istorijos daromos negyvos žinios, kad tik kaip nors gauti didesnę balą, ir jokia mąstymo ten neugdoma. Tai ką aš galėčiau patarti? Ugdykite mąstyti. Meskite viską šalin, spjaukite į tas programas ir visas knygas ir pats sugalvokite. Dėsty-

Viktorija Šapokienė, Kęstutis Šapoka. Karalaitės pasaka. 2007–2008. Popierius, aplikacija. Iš šiuolaikinės tapybos bienalės „Nostalgie“ parodos „Suklegos“ Klaipėdos parodų rūmuose

kite taip, kad ugdytumėte protingus žmones, be tokių etnolingvistinių nesąmonių, ir be mano, – tarp kitko. Tik sugalvokite ką nors.

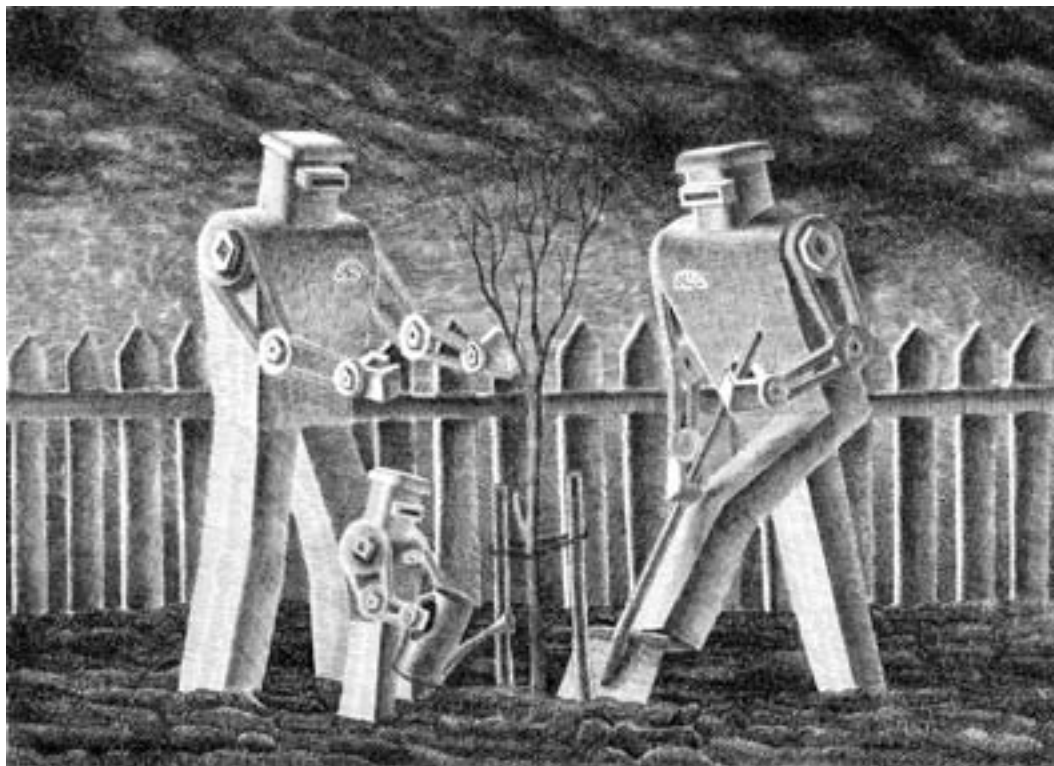
Jūs minėjote Sąjūdžio modelį. Aš dalyvavau Sąjūdyje nuo pat pradžios ir neatsimenu jokių svarstymų apie kunigaikščių kultą ar teritorines pretenzijas. Mes tada tik galvojome kaip susitvarkyti nepriklausomoje Lietuvoje, kaip atsikratyti okupacijos paveldo, kaip sutvarkyti ekonomiką. O ką matome dabar? Monopolinio verslo oligarchiją, susietą su valdžios struktūromis, kuri, siekdama maksimalaus pelno, nesirūpina tautos likimu. Taip pat didžiulį alkoholizmo lygį, socialinę atskirtį, tautinės kultūros naikinimą (net sovietiniu metu buvo daugiau liaudies meno, tik jis nebuvo autentiškas dėl savo komunistinio turinio). Jūs minėjote archajišką etnolingvistinį modelį, tačiau jei mes atsisakysime savo tautybės, savo kalbos, per penkiasdešimt ar šimtą metų Lietuvos ir lietuvių nebeliks. Lietuviai emigruos, imigruos kitataučių, perimsime anglų kalbą ir t. t. Koks modelis galėtų pagrįsti ateities prognozes, jei tęsis tos tendencijos, kurias turime dabar?

Aš manau, kad toks lietuviybės modelis, kokį Jūs išdėstėte, ir žus po penkiasdešimties metų. Ką Jūs siūlote daryti, nežinau. Tokios Lietuvos nebebus. Ar bus kitokia – neaišku. Bet tokios, kokios Jūs norite, tikrai

nebus. Tokios kaunietiškos Lietuvos nebeliks. Jūs vienareikšmiškai esate kaunietiškos Lietuvos atstovas.

Mūsų uždavinys yra, kad kalba ir etninė tapatybė išliktų.

Neišliks nei tokia kalba, nei tokia etninė tapatybė. Klausimas ir yra: ką daryti? Esama rimtų alternatyvų. Aš nenoriu šiuo atveju net ironizuoti Jūsų požiūrio. Iš tikrųjų vienas variantas ir yra toks: užsienio politikoje uždaryti ribas ties Medininkais, ką siūlo Dalia Grybauskaitė; spjauti į ukrainiečius ir baltarusius; nevažinėti pas „ubagus“, remti tas lietuviybės formas, kurios yra pasiteisinusios, t. y. kalba, tokia šiek tiek neaiški, kunigaikštiška istorija, folkloras – toks lietuviybės sąrašukas. Tačiau, kaip jau minėjau, tai visiškai netraukia jaunimo. O ką tada daro Kauno Lietuvos atstovai? Moralizuoja. O jaunimas vis tiek neklauso. Turime aiškų nesusišnekėjimą. Jau dabar yra kartų konfliktas lietuviybės vaidiniuose. Ir ką daryti? Kaunietiškoji Lietuva gali tik moralizuoti, o ar vilnietiškoji – susikurs? Aš matau, kaip ji kuriasi iš to jaunimo. Vytautas Kernagis tą aiškiai darė. Jis labai sąmoningai kūrė tradicijos tęstinumą tarp Šabaniausko ir Dolskio kartos, kai kurių sovietinės epochos estrados fenomenų ir savo autentiškos kūrybos. Esama tam tikrų bandymų, ir juo toliau, juo labiau. Atkreipkite dėmesį, Kovo 11-osios ir Vasa-

Gintaras Znamierovskis. Meilė ir darbas. 2004. Tušas, bronzuotas popierius

rio 16-osios šventės tampa jaunatviškesnės. Bandoma šį tą konstruoti jau nebe pagal kanklių, Naujaliao ir romantizmo epochos estetiką.

Amerikos lietuvių išeivija, žiūriu, užkonservavusi tuos „Jievaro tiltus“, o mums Tarybų Lietuvoje buvo visiškai kitaip. Mes per *Radio Luxembourg* klausydavomės Vakarų roko muzikos. Ir Amerikoje puoselėta lietuvių lietuviybė man visiškai svetima. Nes man lietuviybė yra tai, dėl ko aš Lietuvoje kovojau, kad ji egzistotų. Štai kodėl aš nėjau į Sajūdį. Dėl šių lietuviybės formų. Nes man Dainų šventės iki šiol atrodo *totalitarizmas*. Ar jis būtų tautinis, ar sovietinis. Nes mes esame individualistų karta. Ir kūnas man pagaugais eina nuo viso šito. Tada Dainų šventėse būdavo dar privalomos trys dainos apie Lenina. Dabar jos nuimtos, o kuo skiriasi? Ta pati lietuviybė. Man visiškai tokios lietuviybės nereikia. Man ji svetima.

Koks yra ryšys tarp tautinės tapatybės ir istorijos mokslo? Jūs savo paskaitoje teigėte, kad maironiškasis modelis yra gana antiistoriškas. Aš norėčiau, kad Jūs patikslintumėte, kur tas antiistoriškumas glūdi. Nes iš mano pusės žiūrint atrodytų, kad istorijos mokslas ir tautinė tapatybė yra tokie dalykai kaip, pavyzdžiui, mokslas ir religija, – jie turi sąlyčio taškų, bet nėra vienaip apibūdinti. Kodėl aš taip manau? Iš tikrųjų prisipažinsiu, aš esu tikrai sąlygotas maironiškojo tautinės tapatybės modelio ir man tie XVII–XVIII a. atrodo gana liūdni, nes lietuvių kalba tuo metu kentėjo. Lietuvių kalbą laikau tarsi vertybe, ir kadangi tuo metu ta vertybė kentėjo, tie amžiai man atrodo gana tamsūs. Tai iš tikrųjų Maironio modelis, bet iš kitos pusės aš neneigiu faktų. Istorija kalba apie faktus. Buvo pastatytos bažnyčios, buvo daug Baroko paminklų. Aš tik tuos faktus interpretuoju per vertybių prizmę: tai, kas man vertinga, kentėjo, o, pavyzdžiui, barokinė kultūra man mažiau vertinga. Ji kilo aukštyn, tačiau aš to nelaikau dideliu pliusu. Tad iš tikrųjų mano tapatybė yra daugiau požiūris į faktus, o ne patys faktai. Su faktais aš nesiginčiju. Ar aš turėčiau keisti savo vertybes?

Ne. Čia turbūt ne vertybių klausimas. Apskritai vertybės yra pamatiniai istorijos mokslo dalykai. Pavyzdžiui, viso XIX a. istorijos mokslo pagrindinė vertybė buvo vyriškumas, – kaip šiandien sako feministinė istoriografija. Ką tai reiškia? Jėga, galybė. Iš čia seka: valdovai, prezidentai, karaliai, karvedžiai. Feminizmas išplėtojo galingą kritiką, kad istorijoje nebūtinai vien tai yra ir kad kartais visuomenė gali gyventi visiškai kitomis vertybėmis, o istorikai jų nemato.

Tarp istorijos mokslo ir sąmonės formų – tapatybės formų, kaip dabar čia vadiname – egzistuoja Jeano Baudrillard'o sugalvotas terminas: didieji naratyvai, didieji pasakojimai. Mokslas juos kažkaip veikia, bet

nebūtinai iki galo suformuoja. Pačioje visuomenėje suformuoja tam tikri to didžiojo pasakojimo kontūrai, mokslinius aiškinimus tas didysis pasakojimas atmeta, apkarpo, apšlifuoja. Jeigu paimtume Šapokos ir Ivinskio didžiuosius pasakojimus, tai ir turėsime visiškai priešingas Lietuvos istorijos sampratas. Šapokai nuo Vytauto kalno tolesnė istorija yra leidimasis į apačią, o Ivinskiui – priešingai, iki pat XIX a. yra kilimas į viršų. Žiūrėkite, ką jis daro? Christianizacijai kiek tekstų skirta, parapijų tinklo dinamikai, krikščioniškųjų vertybių recepcijai ir t. t. Šapoka laikosi politinės valstybingumo istorijos, LDK erdvės, jeigu ji mums patinka. O jeigu mums patinka Barokas, tai čia jau problema. Tai sukurta ne tada, kada buvo didžioji galybė. Tai ir reikia turėti galvoje, kad tai skirtingos mūsų bendros praeities matymo versijos.

Abu pasakojimai yra paremti tais pačiais istoriniais faktais, tik mes pasirenkame vieną iš pasakojimų?

Taip, be abejo.

Vienas pasakoja lietuvių tautos, suprastos kaip tam tikros kalbančios bendruomenės, istoriją, kitas pasakoja europietiškos-krikščioniškos civilizacijos plitimą ir stiprėjimą Lietuvoje?

Taip.

Tai kodėl aš negalėčiau abiejų turėti?

Turbūt galima. Tik, matyt, reikia – aš galvočiau, kad tai esmingas racionalaus požiūrio reikalas – visada suvokti tų naratyvų skirtumą, o ne juos mechaniškai derinti, nesusimąstant dėl jų kilmės. Juk Ivinskis aiškiai kūrė tuo metu, kai ateitininkystė kilo. O Šapoka buvo vadinamasis tautininkiškas valstybininkas.

Šapoka irgi buvo ateitininkas...

Taip. Bet visų pirma jie iš skirtingų fakultetų. Šapoka iš humanitarinio, o Ivinskis – teologijos fakulteto. Ir, kiek suprantu, tie instituciniai skirtumai, ypač po tautininkų perversmo, labai reikėsi. Čia gal nėra esminis klausimas dėl Šapokos, kad jis ateitininkas. Aš vis tiek drįščiau ginti iki galo tą teiginį, kad Šapoka ir Ivinskis – skirtingi istorikai.

Kaip Jūs, būdamas istorikas, suprantate, kas yra tautiškumas? Štai tautiškumo etninį aspektą aprašo kaunietiškas modelis, egzistuoja valstybinis tautiškumo aspektas, o ivinskiškam tautiškumui didelę reikšmę turi jo dvasinis pagrindas, skiriama krikščioniška ir nekrikščioniška Lietuvos. Kokie dar yra aspektai, į

kuriuos žvelgdami mes galėtume suprasti, kas yra tautiškumas ir pabandyti prognozuoti, kokios mūsų lietuviško tautiškumo perspektyvos?

Pirmiausia aš norėčiau atsakyti į ankstesnį Jūsų klausimą: ar galima suderinti tuos tautiškumus? Sunkiai jie dera, kol prokuratūra persekioja Gudavičių. Apie kokią taiką galime kalbėti su tais, kurie skelbiasi tautiškumo gynėjais? Kreipiasi koks durnius į prokuratūrą ir ateina prokuroras, tyrėjas į televiziją ir suka mūsų laidas: ką Gudavičius pasakė? Gudavičius pasakė, kad lietuviai yra tinginiai. Ar mes pritariame tokiai idėjai? Lietuvybės tradicinis mitas: lietuviai – darbšti tauta. Baltarusiai irgi sako: „Mes, baltarusiai, darbšti tauta esam, ypač ten, kur to nereikia – bulves sodinti ir kasti“. Ką tik buvau susitikime su tokiais baltarusiais, – protingi buvo, šaipėsi iš to savo darbštumo mito. Gudavičius tyčia taip pasakė: „Lietuviai yra tinginiai, todėl jie nieko negali pasiekti“. Pasirodo, čia yra įžaidimas, kuopinis. Kaip negalima pasakyti, kad čigonai yra vagys, taip „lietuviai – tinginiai“ yra įžaidimas. Todėl aš matau čia ne šiaip kokį nors suderinamumą, o iš tikrųjų – naratyvų kovą.

Kitas klausimas – aš nenoriu atsakyti už visą lietuviybę, nes neišmanau visų kūrybos pavidalų. Svarbiausia, kad lietuviybė būtų suvokiama atvirai, neatmetant nei bajorų „politinės tautos“ – *natio lituana*, nei lotyniškosios, lenkiškosios ar ne gudiškosios tautinės programos. Kita įvairovės apraiška: mes nuo LDK laikų turime daugiausia konfesijų – vienuolika. Bent šiek tiek gali prilygti tik Transilvanija. Skaitykime XVI–XVIII a. Europos istoriją – niekas tiek neturi. Aš tuo didžiuojusi. Tačiau puodai pas mus vėluoja 3000 metų. Tiesiog tragedija. Mūsų maironininkai kraupsta nuo šios tezės. Negali patikėti. 3000 metų.

Keista, ką, mes nevalgę buvome visą laiką?

Pirštais valgėme iš delnų.

O kaip mes alų ir degtinę gėrėme?

Vėliau jau. Tuo metu alaus nebuvo. Ir vėlyviausi krikšto šalyse esame, vieninteliai Europoje turėjome atlikti civilizacijos šuolį. Dėl to džiaugiamės, kad Nesvyžiaus bažnyčia yra to paties laikotarpio kaip ir II Gesu bažnyčia Romoje: pastaroji 1583 m., pirmoji – 1586 m. Man tai gražu. O štai kritika, kurią skiriu mūsų patriarchams: neieškokime 100 metų ieškotos, bet taip ir nesurastos ir nesurandamos, „dingusios“ pagoniškosios baltų Atlantidos. Maironininkai paprastai klausia: „Kur dingo Vytauto Didžiojo valstybė? Kaip mes taip išbars-tėme turėtą, krepšininkų žodžiais, taškų kraitį? Patys faktai rodo: štai kokia Vytauto Lietuva, o dabar – špy-

ga tokia“. Tas klausimas, mano įsitikinimu, nelogiškas, nes Vytauto valstybės erdvėje šiandien yra susikūrusios trys valstybės, ir, ačiū Dievui, kad jos yra – ir Baltarusija, ir Ukraina. Mums reikėjo daugiau vaikų turėti, daugiau kolonizaciją plėtoti. Bet kad tinginiai esame, vaikų „nedarėme“ ir viskas. Minkštakiaušiai. Ką tad šnekėti? Žmonių neturime, resursų neturime, o verkiame.

Manau, kad lietuviybės modelis turi būti ilgos istorinės trukmės, remtis visa mūsų istorija. Šiandien vyksta didelė kova dėl Gegužės 3-iosios konstitucijos. Seimo rėksniai, – vaje, kas darosi, Ozolas vadovauja, Klumbys rėkia, paksoidai visi kartu prieš Gegužės 3-iosios konstitucijos idėją, ačiū Dievui, Landsbergis perėjo į mūsų pusę. Jeigu Landsbergis nebūtų perėjęs, tai ten ir rėktų toliau tautininkiškai visi. Dar Landsbergio šiek tiek klauso. Visos LDK istorijos, su Statutais ir Gegužės 3-iosios konstitucija neatiduodame lenkams ar bent jau per pusę dalijamės. Neieškokime lietuvių Lietuvos istorijoje, kaip kvietė Šapoka. Viskas Lietuvos istorijoje yra *ir* lietuvių, neskaidykime savo Lietuvos istorijos. Prisiminkime senosios Lietuvos bajorų *natio lituanus*. Tai, mano įsitikinimu, šiandien yra aktualija. Vilnius – vienintelė Europos sostinė, stovinti ant dviejų civilizacijų ribos. Lotyniškasis ir bizantiškasis pasaulis – iš tikrųjų fenomenas. Jeigu stovi Vilniuje prie Rūdninkų vartų, tai viskas į dešinę – Bizantija, viskas į kairę – Roma, ir taip tolyn iki pat Pilies gatvės apačios. Rotušės aikštės dešinėje yra Bizantija, Konstantinopolio erdvė, kairėje – Romos erdvė. Kokioje dar Vakarų sostinėje taip gali būti? Nei Rytuose, nei Vakaruose to nėra.

Man truputį keista, kad, kalbėdamas apie modelius, Jūs nepaminėjote dar vieno istorinės tapatybės modelio. Modelio, kurį reprezentuoja Valdovų rūmai.

Vieną modelį aš tyčia praleidau. Turėtume grįžti prie sovietinių tapatybės modelių. Bet visų pirma prisiminkime, kaip buvo. Konservatoriai kišo kiaulę brazauskininkams – paskutinę Seimo kadencijos dieną priimdami įstatymą dėl Valdovų rūmų atstatymo. Brazauskininkai pusę metų galvojo, kol suprato, kad čia juk statybos! Mes visą knygą surentėme, kuri vadinasi „Valdovų rūmų atkūrimo byla“. Mano manymu, dovanokite, bet čia ir vienoje, ir kitoje pusėje – durnių laivas. Kaip galima atstatyti namą, jeigu teturi keturis paveiksliukus? Visi meluoja, muilina smegenis. Tautininkai, Napoleono Kitkausko tipo, iš neva patriotinių paskatų meluoja, o brazauskininkai irgi meluoja: „Čia gi nieko tokio. Viską pastatysime, mes viską žinome“. Ir vieni, ir kiti sakosi viską žinantys. Jūs sakote: „Siūlykit ką nors“. Bet kai siūlai, tai niekas neklauso ir niekam nereikia. Tad pasiimkime tokiu atveju geriau Gargantua ir Pantagriuelio poziciją, ir taškas. Namas istorine tema.

Visai neseniai per televiziją mačiau, kad kažkuriose Europos valstybėse konstitucijos buvo priimtos 1200, 1300, 1400 m. Tad kaip ten su mūsų Gegužės 3-iosios konstitucija? Taip pat norėčiau apginti Dainų šventes. Netyčia nusipirkau knygą, kurioje aiškiai parašyta, kad Dainų šventės Lietuvoje – nuo XIX a., o pas latvius net keliasdešimt metų anksčiau. Jūs teigiate, kad Dainų šventės – tik sovietinė tradicija. Man atrodo, kad Dainų šventės susijusios su atgimimu.

Visa tai – kolektyvinės ideologijos. Kas yra nacionalizmas? Kolektyvizmas – reikia suburti tautą į stacioną, idant sueitų ir pasakytų: „Mes – Lietuva“. Tai suprantama nacionalizmo epochoje. Gal dabar to irgi dar reikia. Gal. Man tai svetima. Šiuo požiūriu aš iš principo esu liberalas. Mane slegia ten, kur labai daug žmonių. Manau, kad kūryba prasideda tikrai ne žmonių krūvoje, o kiekvienas atskirai turi ką nors sukurti. Antras dalykas, aišku, kad lietuviai pavėlavo Dainų švenčių lenktynėse. Pirmieji yra, jeigu neklystu, estai, kurie turėjo Dainų šventę 1869 m. Mūsų gi – 1924 m. Anksčiau būtų neleidę. Mūsų statusas Rusijoje buvo kitas po 1863 m. sukilimo. Žinome – spaudos draudimas ir visa kita. Valančiaus ir buvo pozicija: nelįskime į sukilimą, nes prasidės represijos, o estai ir latviai gana švelniai išsisuko iš tos situacijos. Tai čia dėl Dainų švenčių. O dėl konstitucijų – tokių konstitucijų ga-

lite kiek norite prirankioti. Pavyzdžiui, islandai žino, kad 1000 m. kažką buvo pasirašę ant veršio odos. Tokių visokių niekų netrūksta. Bet pasaulyje pirmoji rašytinė konstitucija aiškiai yra JAV 1787 m. Antroji – Lenkijos ir Lietuvos 1791 m. gegužės 3 d. O trečioji yra Prancūzijos – 1791 m. rugsėjį.

Bet ar verta grįžti prie tos Gegužės 3-iosios konstitucijos? Juk praktiškai ji negaliojo nė vienerių metų ir yra jau praėjusių laikų kūdikis.

Niekas nesiūlo atkurti Gegužės 3-iosios konstitucijos aprašytos santvarkos. Kalbama apie tai, kaip mes traktuojame savo paveldą. Ką šaukia lietuviai patriotai? Kad gegužės 3-ioji yra naujų Lietuvos nelaimių pradžia, bet svarbiausia, kad ir lenkai tą patį sako. Visi Lietuvos priešai visada sako tą patį, ką lietuviai patriotai. Pavyzdžiui, viena rūšis lietuvių patriotų sako: „Lietuvos nelaimių pradžia – 1387 m. krikštas“. Lenkų tam tikro sukirpimo nacionalistai irgi sako: „Nuo krikšto Lietuva yra nebe Lietuva“. Tik pastarieji teigia, kad visa Lietuva tapo lenkų. Lietuviai pripažįsta, kad tai blogai, bet juk sako tą patį. Kiti teigia, kad nuo Liublino unijos Lietuva jau nebe Lietuva. Bet juk lenkai sako tą patį: po Liublino unijos yra tik Lenkija. Lygiai tas pats dėl Gegužės 3-iosios konstitucijos. Visada visų kraštų durniai yra vienodi. Paėmę pirmą rašyti-

Gintaras Znamierovskis. Motina žemė. 2004. Tušas, bronzuotas popierius

nę konstituciją Europoje, galime sakyti pasauliui, kad mes buvome ne su kuokom, ne iš balanso laikų be civilizacijos. Mes esame nacija, kuri turi savo paveldą, yra Europos civilizacijos erdvėje ir rodome tą konstituciją. Tai yra paveldo interpretacija.

Ką pasiūlytumėte skaityti mano paaugliams vaikams?

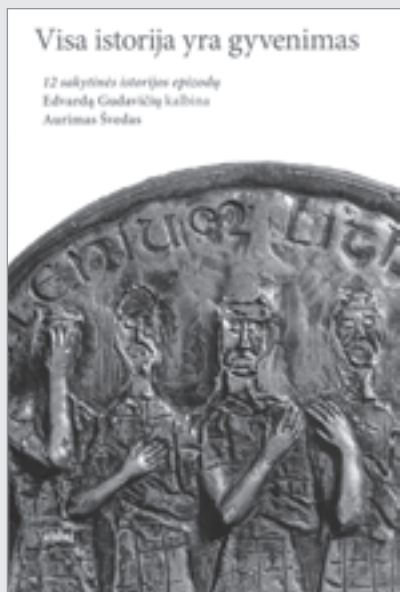
Iš istorijos, nežinau. Duokite skaityti Arno Anzenbacherio „Filosofijos įvada“. O apie istoriją mes papasakosime. Nėra čia ko skaityti.

Mano klausimas būtų apie Baroko integraciją. Skaitydamas lenkų kultūros enciklopediją, matau, kad didelė dalis ten aprašytų veikėjų yra lietuviškos kilmės. Kada ateis laikas integruoti ir kaip?

Kaip integruoti mūsų kultūrą? Reikia pamažu permąstyti mūsų istorijos koncepciją. Jeigu mes ir toliau laikysimės Smetonos linijos, kad mums nereikia Mickievičiaus sanklodos lietuvių, tai nieko ir neintegruosime. Mes toliau mylėkime tą tautinę Lietuvą, ir tokiu atveju būkime pasiruošę kariauti su lenkais. O kariauti su lenkais nelabai besinori, nes jie mūsų strateginiai partneriai. Tai kaip tada? Dantis sukandę žiūrime vie-

ni į kitus: „Och, jūs suskiai“. Irgi neišeina, nes dabar galima atrasti įvairiausių sąlyčio taškų. Pavyzdžiui, surandame Radvilas. Lietuvių tautininkai jų nepriimtų, nes jie lietuviškai nemokėjo nei bū, nei mė. Gyvi Radvilos, penkiasdešimtmečiai vyrai, atvyksta į Lietuvą. Aš jiems skaičiau paskaitą ir pavartoju žodį „senlietuviai“ (visas Voldemaro sąjūdis yra jaunalietuviai, Maironis netgi kūrė jaunalietuvių himną, bet būta ir senlietuvių). Atėjo vienas iš Radvilų ir sako: „Sukūrei mums identiteto formulę“. Kokias paskaitas aš skaitau? Kad Želigowskis yra ne okupantas, o *zdrajca*. Ir lenkai šitai priima. Želigowskis išdavė Vilnių, LDK idėją, Lietuvą ir atidavė Vilnių lenkams. Ir žinokite, praryja. Pagal šią koncepciją su kuo Želigowskis kariavo prie Širvintų ir Giedraičių? Jie sakė: „Mes, litvinai, įkretėm žemaičiams“. Bent jau retorikos prasme tai yra pilietinio karo elementai. Ne lenkų okupacija, o pilietinis karas, po kurio 1922 m. Vilnius natūraliai atiteko Lenkijai.

Turėjau tokį studentą įdomia pavarde Ryšard Gaidis, tai yra tikras lenkas iš Avižienių. Prieš dešimt metų aš jo paklausiau: „Prisipažink, kas tu toks?“ Jis ir sako: „Esu lenkas“. Po dešimties metų, dabar jis jau mokslų daktaras ir rimtas dėstytojas, aš jo vėl paklausiau ir dabar jis jau sako: „Esu litvinas“. Ne lietuvis, o litvinas. Mano įsitikinimu, tai pažanga. Integracija vyksta. ☒

AIDAI

Visa istorija yra gyvenimas

12 sakininės istorijos epizodų

Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas

Istorikas pasakoja savo gyvenimo istoriją – taip atsitinka ne dažnai. Profesorius Edvardas Gudavičius vieniems yra žmogus, priminęs lietuviams, kad jie turi praeitį – įdomią, dramatišką, kartais kontroversišką. Kitiems jis – virtuozas analitikas, iš užuominų ir nuotrupų gebantis atkurti ir įprasminti istorinius procesus.

Net tie, kuriems istorija nelabai įdomi, žino profesorių kaip žmogų „iš televizoriaus“ – iškalbų, šmaikštų, nebijantį sakyti, ką mano. Toks jis yra

ir šioje pokalbių knygoje: atviras, drašus, kritiškas.

Kas norės rasti neseno ir senesnio gyvenimo kasdienos, galės mėgautis detalėmis ir spalvomis. Kam rūpi Lietuvos kultūros istorija – susidurs su unikaliu liudijimu. Galiausiai, profesionalus praeities tyrinėtojas negalės apeiti dosniai pažertų teorinių išvalgų.

Smalsaus jaunesnės kartos istoriko Aurimo Švedo klausimai nėra atsitiktiniai. Jis – lietuvių istoriografijos ir sakininės istorijos specialistas, jau kalbinęs ne vieną mūsų kultūros darbininką.

„VIEŠPATS YRA MANO ŠVIESA“ (PS 27,1)

Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčios vitražai

Sigita Maslauskaitė

Praėjusių metų spalio 9 d. Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčioje buvo sudėti nauji vitražai (gruodžio 21 d. Telšių vyskupas Jonas Boruta aukojo šv. Mišias ir pašventino naująjį kūrinį). Po savaitės vitražų kūrėjas prof. Algirdas Dovydenas, architektas Ričardas Krištopavičius ir šio teksto autorė Sigita Maslauskaitė lankėsi Nidoje ir dalyvavo spontaniškai kilusioje diskusijoje, *kokie* galėtų būti bažnyčia puošiantys vitražai. Nidos bažnyčios vitražai – tai reljefiniai stiklo lakštai, vaizduojantys Kristaus kančios kelią. Jie yra nespalvoti ir todėl beveik nematomi. Nidos gyventojai ir svečiai, vertindami naująjį kūrinį ir klausinėdami menininko apie jiems nematytą technologiją, iškėlė ir kai kuriuos esminius klausimus, pavyzdžiui, „kas yra vitražas bažnyčioje ir kokia jo funkcija?“

Dailės žodynuose „vitražo“ sąvoka aiškinama taip: „(pran. *vitrage*, lot. *vitrum* – stiklas) monumentaliosios dekoratyvinės tapybos rūšis: ornamentinis arba siužetinis kūrinys iš spalvoto stiklo. Kuriamas pagal išankstinį projektą (eskizą, kartoną). Įstatomas į langą, duris, įtaisomas interjere. Apšviečiamas natūralia arba elektros šviesa. Spalvų ir šviesos žaismė – pagrindinė vitražo meninės išraiškos priemonė. Vitražas atsirado senovės Egipte, senovės Romoje. Suklestėjo viduramžiais¹. Iš tiesų galvojant apie vitražą, pirmiausia iškyla gotikos šedevrai ir žodis „suklestėjo“ yra mažiausia, ką mes galime apie šį meną pasakyti. Gotikos epocha nėra tik techninių išradimų metas, tada atsivėrė naujas žmogaus ir pasaulio matymas, keitėsi architektūros ir skulptūros stiliai: pagarba tikrovei, loginis aiškumas, *Sumos* struktūrą ir to meto teologinius traktatus atitinkanti racionali tvarka. Garsiojo Kliuni (*Cluny*) abato Sugerio (*Suger*, apie 1081–1151) „suprojektuota“ pirmoji šviesai atvira bažnyčia iškilo šalia Paryžiaus ir buvo skirta šv. Dionizo (*Saint Denis*, 1137–1140), Prancūzijos globėjo, garbei. Bažnyčios architektūra ir vitražai bylojo apie karališkąją abatiją kaip estetinių ir religinių

idėjų platintoją. Sugeris, vienas iš nedaugelio Viduramžiais rašęs apie meno paskirtį, pirmiausia kalbėjo apie stebuklingos ir nenutrūkstamos šviesos architektūrą. Sugerio teigimu, Dievas yra absoliuti šviesa, ji slypi kiekviename kūrinyje ir kūrinių artėja prie nesukurtojo šaltinio analogijų ir atitikimų būdu. „Kiekvienas kūrinys atskleidžia jame slypinčią šviesos dalelę pagal savo gebėjimą atsiverti tam, kas nori jį su meile priimti.“² Todėl šventovėje nebelieka sienų, tik vitražas, jis eksterjere neperregimas, o interjere sutviska visomis spalvomis kaip šviesą skleidžiantis brangakmenis. Įsitikinęs, kad „materialumas veda į nematerialumą“, Kliuni abatas teigė, kad meno dirbiniai tarnauja Dievo šviesos iš-

Algirdas Dovydenas. Kryžiaus kelio stotys. Vitražai Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčioje. 2006–2008. Reljefas stikle

¹ *Dailės žodynas*, red. Jolita Mulevičiūtė, Giedrė Jankevičiūtė, Lijana Šatavičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 452–453.

² Georges Duby, *Katedrų laikai: Menas ir visuomenė 980–1420*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 125.

aukštinimui, „suteikiant jai ametisto ar rubino spektrą, tas dangiškujų dorybių spalvas, ir tokiu būdu pašaukiant mažiau reginčias sielas „į anagginės meditacijos kelius“³. Jis pabrėžė, kad kontempliuojant žemiškąją šviesą, įmanoma pasiekti dieviškąją: „man atrodo, kad esu kažkokioje nežinomoje universalumo plotmėje, kuri nėra pelkėta žemė, bet dar ir ne dangaus tyrumas, ta-

Algirdas Dovydenas. Kryžiaus kelio stotys. Vitražai Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčioje. 2006–2008. Reljefas stikle

čiau, atrodo, čia galima būti pakylėtam virš šio žemiško pasaulio anagoginiu būdu, Dievo malonės dėka“⁴.

Vis dėlto „amžiaus žmogus“ ir šventasis – Bernardas Klervietis (1090–1153), nors ir pritardamas „Dievo – šviesos“ idėjai, tapo pagrindiniu Sugerio kritiku ir be kitų dalykų nuolat atakavo gotikos stiliaus išradėjo meninę sampratą. Šv. Bernardo suvokimas rėmėsi šv. Augustino vizija, kad menas yra Idėjos „forma“ arba kūrinioje matomo dieviškojo *ratio* atskleidimas. Todėl Bernardas siekė eliminuoti formalųjį paviršutiniškumą ir įveikti bet kokios meninės raiškos *deformis formositas*, kuri yra ne tik nenaudinga, bet ir pavojinga, nes atitraukia dėmesį nuo esmės – dieviškojo *ratio*. Ši koncepcija gali būti interpretuojama kaip ikonoklastinis perversmas, tačiau visų pirma čia matomos absoliučios esmės paieškos, to, kam visiškai nereikia jokių papuošimų ar pagražinimų, nes esminėse formose išžiūrėjimai „figūrai“ reikalingas *ratio*, kuri teologas identifikuo-

³ *Ibid.*, p. 130.

⁴ *Ibid.*, p. 134.

ja skaičiuose, modulinėse struktūrose, matematinėse programose. *Ratio* privalo apibrėžti bet kurią vizualiąją raišką nuo bažnyčios plano iki kapitelio, nuo miniatiūros iki „reformuotos giesmės“. Bernardo Klerviečio abstrakcionizmas – tai kalbėjimo būdas, kuriuo galima išreikšti „figūrą“, matomą kaip meno kūrinio priežastį ir galutinę prasmę. Sakralus pastatas yra maštomas kaip įtikinantis *exemplum*, kaip „sunkiama maldos darbui skirta dirbtuvė“, kurioje niekas neturi blaškyti ar trukdyti besimeldžiančiojo. Ši jo vizija yra išdėstyta „Apologijoje Vilhelmui“ (*Apologia ad Guillelmum*, XII skyrius). Šv. Bernardo sukurtos erdvės yra iškalbingos savo tyla, ritmu, šviesos ir šešėlių žaismu.

Matome, kad dviejų Viduramžių genijų plėtotą diskusija apie „matomą“ ir „nematomą“ – figūratyvinį ir abstraktųjį – meną tam tikru atgarsiu pasiekė ir XXI a. Lietuvos pamari. Svarstydamas šį klausimą Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčios klebonas kun. Rimvydas Adomavičius yra atsargus, diplomatiškas.

RIMVYDAS ADOMAVIČIUS: DOVANA TIKINČIŲJŲ BENDRUOMENEI

2003 m. pastatyta Nidos katalikų bažnyčia yra pirmoji katalikų bažnyčia šiame krašte. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Nidos katalikai meldėsi evangelikų liuteronų bažnyčioje. Tuometinis Neringos meras Stasys Mikelis ne tik kaip tarybos vadovas, bet ir asmeniškai rūpinosi naujos bažnyčios statyba, aktyviai ieškojo rėmėjų. 2000 m. gegužės 4 d. šviesaus atminimo Telšių vyskupas Antanas Vaičius pašventino bažnyčios ir bendruomenės namų pamatus. Bažnyčia pastatyta ją sublokovus su bendruomenės namais, šarvojimo kopolyčia, parodų sale, lauko amfiteatru. Visa tai kainavo beveik keturis milijonus litų. Bažnyčios statybai lėšos plaukė iš daugelio šaltinių. Nidiškiai jau nuo 1998 m. aukojo lėšas ir ieškojo rėmėjų. Didžiausia finansinė našta gulė ant Neringos savivaldybės. Tai retas Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo įvykis, juk dažniausiai naujos šventovės statybos ir įrengimo darbai gula ant parapijos ir vyskupijos pečių. Nidiškių architektų Ričardo Krištopavičiaus ir Algimanto Zavišos suprojektuota bažnyčia nendrinio stogu tapo visų tikinčiųjų maldos namais. Baltas bažnyčios kryžius matomas iš visų Nidos pusių.

Bažnyčia nuolat puošiama. Štai kad ir paskutinis bažnyčios erdvę papuošęs kūrinys – Algirdo Dovydeno vitražai. Jie buvo užsakyti parapijos ir miesto savivaldybės dėka. Tai graži Kalėdinė dovana tikinčiųjų bendruomenei, kuri buvo sutikta gana vieningai ir džiaugsmingai. Žinoma, galima skirtingai vertinti šį meno kūrinį. Aš, kaip parapijos klebonas, galiu paatvirauti, kad paprasti žmonės, mano parapijos tikintieji vitražo

lyg ir nemato. Jie įsivaizdavo jį kitoki: tradicinį, spalvoto stiklo, ryškiai matomą iš lauko ir vidaus, sukuriantį bažnytinę erdvę. Man taip pat reikėjo prie šio kūrinio priprasti ir į jį įsijausti. Manau, technologine prasme šis darbas yra naujoviškas – išbandyta nauja autorinė technika. Dabar man šis kūrinys patinka, sakau nuoširdžiai: jis man yra gražus, subtilus, nematytas, tik ta siūlė lange, kurios techniškai negalima buvo išvengti, man vis dar kelia minčių apie jos „pridengimą“. Žinau, kad menininkas su mano „idėjomis“ nesutinka. Profesorius Dovydenas yra šių dalykų žinovas, nes jau daugiau nei trisdešimt metų kuria vitražus architektūroje. Menas – subtili ir žinių reikalaujanti sritis.

Nidos bažnyčios vitražų kūrėjas Algirdas Dovydenas, aiškindamas savo kūrinio išskirtinumą, pirmiausia remiasi bažnyčios architektūra ir ją supančia gamta. Tačiau norėdami daugiau sužinoti apie „nematomo“ kūrinio genezę ir kūrybinį procesą, menininkui uždavėme keletą klausimų.

ALGIRDAS DOVYDĖNAS: GALIU KALBĖTI IR VISAI PAŠNIBŽDOMIS

Ką tik sukurti vitražai Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčiai Jūsų kūrybos kontekste išsiskiria ir turiniu, ir forma: sukurti naudojant Lietuvos bažnyčioms neįprastą technologiją jie bespalviai, o ikonografiją atskleidžiantis reljefas neturi vitražams įprasto švino juostelių piešinio ir greičiau primena piešinį ant kalėdaičių. Kodėl taip nutiko?

Jeigu kurdamas vitražus kitose bažnyčiose rėmiausi vaizdu⁵, t. y. tam tikro siužeto, pasakojimo pateikimu, tai čia (nors ikonografija ir egzistuoja) pagrindiniu herojumi tampa šviesa. Tai lėmė bažnyčios architektūra ir Nidos gamta. Bažnyčios architektūra yra orientuota į ją supančią gamtą ir į atvirą erdvę (vasaros metu pasikelia bažnyčios langai ir šventorius tarsi pratęsia šventovės erdvę). Be to, presbiterinėje dalyje viršutinė langų dalis turėjo likti neuždengta, vitražas galėjo padengti tik apatinę stiklinės sienos dalį, todėl mano kūrinys privalėjo rasti kontaktą bei santykį su erdve, kuri lieka visiškai švari. Jei būčiau rėmėsis spalva kaip pagrindine vizualumo priemone, būčiau perskėlęs presbiterinę architektūros dalį. Nors pradiniuose eskizuose ir sumanymuose spalva dar egzistavo, bet kūrybinio proceso eigoje jos teko atsisakyti, liko tik reljefas. Pirmiausia žiūriu ką man sako architektūra ir tik po to aš imu

⁵ Algirdas Dovydenas yra sukūręs vitražus Rainių koplyčiai (1992), Apaštališkosios nunciatūros koplyčiai (1992), Kryžių kalno vienuolyno koplyčiai (1999–2000), Santariškių Dievo Gailestingumo koplyčiai (2004), Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčiai (2006).

kalbėti. Dabar esu tokiaame amžiuje, kad galiu kalbėti ir visai pašnibždomis.

Kuo neįprasta ir reikšminga Nidos bažnyčios vitražų technologija?

Pirmiausia pasakysiu, kad tokio dydžio reljefiniai stiklo lakštai (133,5 x 83 cm) yra reti net ir Vakarų Eu-

Algirdas Dovydenas. Kryžiaus kelio stotys. Vitražai Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčioje. 2006–2008. Reljefas stikle

ropoje, nors dirbančių su tokia technologija dailininkų yra nemažai. Ypač Vokietijoje, turėdami geras technologines galimybes, menininkai mėgsta naudoti stiklo reljefus, bet jie dažniausiai apsiriboja ornamentu arba tekstu (atminkime, kad Liuteronų Bažnyčioje tekstas yra itin svarbus). Norint tokio dydžio stikle įspausti reljefą, reikalingos specialios krosnys, o jų Lietuvoje yra tik kelios. Nidos vitražams aš panaudojau patį brangiausią ir geriausią stiklą, kokį šiandien galima rasti Europos rinkoje. Jame yra volframo molibdeno, jis yra storas, gelsvas, nepaprastai gerai absorbuoja temperatūrą ir ją gerai savyje išlygina.

O kaip atsiranda reljefas?

Vokietijoje gaminamas specialus pluoštas, kuriame yra daug aliuminio oksido. Su juo reikia dirbti labai atsargiai, nes nuo grubesnio prisilietimo jis tuojau plyšta.

Paprastais gerai išgalūstais peiliukais šiame pluošte pjaustomas norimas piešinys. Darbas gana sudėtingas, reikalaujantis atidumo. Į krosnį paklojamas jau su piešiniu paruoštas audinys ir ant jo atsargiai uždedamas gerai nuplautas stiklas. Tokio dydžio stiklą deda du vyrai. Procedūra reikalauja pagarbos medžiagai ir ypatingo tikslumo. Džiaugiuosi, kad UAB „Viromis“ darbuo-

Algirdas Dovydenas. Kryžiaus kelio stotys. Vitražai Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčioje. 2006–2008. Reljefas stikle

tojai yra tikrai įgudę, dorai ir sąžiningai suvokiantys savo darbą. Nebuvo padaryta nė vienos klaidos.

Projektuodami Nidos bažnyčių architektai presbiterijoje sukomponavo 14 langų (7 kairėje ir 7 dešinėje pusėje) ir nuo pačių pradžių juos numatė kaip „Kryžiaus kelio“ stotis. Vadinasi, Jūs pakviestas ir atėjęs į Nidos bažnyčios liturginę erdvę, gavote aiškią užduotį ką vaizduoti. Kryžiaus kelio stočių ikonografija yra aiški ir kانونiška, Jums turėjo būti nesudėtinga, tačiau gal yra kažkas, ko žiūrovas gali nepastebėti, o gal rėmėtės žymiu ir garsiu pirmavaizdžiu?

Kryžiaus kelio stočių motyvas iš tiesų labai aiškus. Tačiau jei pereisime visas Vilniaus bažnyčias, tai pa-

matysime, kad meniškų Kryžiaus kelio stočių jose yra labai nedaug. Apsisprendęs naudoti minimalias išraiškos priemones, aš supratau, kad Kryžiaus kelio stočių ikonografijoje man bus svarbiausi du veikėjai: Kristus ir jo nešamas kryžius. Jų santykis yra dominuojantis. Atidžiai žiūrėjau Vytauto Kašubos (1915–1997) darbus. Šiaurės Amerikoje bažnyčioms jis yra padaręs gal šešis Kryžiaus kelio stočių variantus.

Ką pasakytumėte paprastiems žmonėms, šių bažnyčių lankantiems tikintiesiems, kurie gal ne visi žiūri Jūsų kūrinių arba laukė kažko spalvotesnio ir efektingesnio?

Mes gyvename remdamiesi savo patirtimi, turime taip pat ir vizualinę patirtį, žinome, kad vitražas turi atrodyti „taip“, o šiuo atveju jis neatrodo „taip“. Aš praktikuojantiems tikintiesiems sakyčiau: jei kūrinys iškart 90% patinka, tai nėra gerai: arba jis kažkur matytas, arba jo formalioji pusė jau išekspluotauta. Jei kūrinys padalija bendruomenę, reiškia, kad jis naujas, neįprastas, kažkuo unikalus. Manau, kad prie tokio kūrinio reikia priprasti ir tikiu, kad su laiku tų, kurie sako naujai estetikai „taip“, skaičius augs. Be to, nenorėčiau sutikti, kad parapija ir tikintieji – tai kaimo bobutės. Tos „bobutės“ yra mano amžiaus ir jaunystėje šoko tvistą. Aplinka keičiasi ir nauja estetika ateina per paprasčiausius buitinius daiktus. Aš parapijos atžvilgiu buvau sąžiningas, negalvojau, kad reikia kažkaip „suprantamiau“ nupaišyti, kad jiems būtų smagu, saldu ir pažįstama. Reikia pripažinti, kad kūrybinio proceso metu buvo bendrauta su architektu ir su kūrinio fundatoriumi – Nidos miesto savivaldybe, tačiau su parapijos bendruomene ar su jos vadais nebuvo komunikacijos. Tik montuojant vitražus (dirbome keturias dienas) teko patirti bendruomenės nuotaikas ir požiūrį į mano kūrinių. Galiu pasakyti, kad tie, kurie iš pradžių buvo skeptiškai nusiteikę, vėliau savo požiūrį pakeitė. Taip pat turėjau aktyvių užtarėjų, kuriuos gynė nuo klausinėjančių ar kritikuojančių ir aiškino šio kūrinio prasmę gražiau negu aš pats paaiškinčiau.

Bažnyčios klebonas naują kūrinių savo bažnyčioje pasitiko santūriai, bet pagarbiai. Žinoma, jam norėjosi truputį kitaip... Klebono nuotaiką praskaidrino vestuviniškai iš Kauno technologijos universiteto. Vienas šventės dalyvis ilgai žiūrėjęs vitražus pasakė: „Atrodo, kad bažnyčios langai yra apšerkšniję ir pats Dievulis savo pirštu ant jų nupiešęs“. Sutinku, kad Nidos bažnyčioje mano kūrinys yra nepastebimas. Vitražai yra presbiterinėje bažnyčios dalyje, kur yra daug svarbesnių liturgijai skirtų objektų (altorius, tabernakulis, kryžius), į kuriuos turėtų krypti tikinčiojo dėmesys. Vitražas yra antraeilis dalykas. Juk ne dėl meno žmonės ateina į bažnyčią. ❧

DRĄSA SAKYTI TIESĄ

Rasa Čepaitienė

Tenka pradėti nuo atsiprašymo. Mat šis tekstas yra senokai, daugiau nei prieš metus duoto pažado pavėluotas tesėjimas... O pasižadėjau parašyti recenziją šios knygos autoriui, su kuriuo teko garbė susipažinti pernai pavasarį Sankt Peterburge Ermitaže vykusioje miestų paveldui ir archeologijai skirtoje konferencijoje¹. Greta daugelio išties įdomių, taip pat ir „mūsų platumoms“ aktualių paveldosaugos temų aptarimo ir išimtinės ekskursijos po šiuo požiūriu problemiškausias Sankt Peterburgo vietas, bene labiausiai įstrigo paskutinytis – Aleksandro Musino – pranešimas. Mat jis – per konkrečios srities situacijos analizę – išdrįso atvirai prabilti apie dabartinės Rusijos politikos tendencijas ir tai, kas iš tiesų už jų slypi.

Tiesa, drašių ir dabartinės situacijos skaudulius „į Rytus nuo mūsų“ esančiuose kraštuose (Baltarusijoje, Ukrainoje, Rusijos Federacijoje) atskleidžiančių specialistų pasisakymų ši konferencija anaipol nestokojo. Kaip žinia, profesija įpareigoja... Tačiau čia Musino pasisakymas išties išsiskyrė gilia ir autentiška Rusijos kultūros politikos analize ir privertė atkreipti dėmesį ne tik į stačiatikybės paveldo apsaugos aktualijas, bet ir į save patį kaip asmenybę.

Aleksandras Musinas yra istorijos mokslų habilituotas daktaras, Sankt Peterburgo Materialinės kultūros instituto vyr. darbuotojas, teologijos mokslų kandidatas. Jo iniciatyva buvo atgaivintas 1879 m. įkurtasis Bažnyčios archeologijos muziejus. 1987–1990 m. jis buvo Leningrado metropolito Aleksijaus (beje, 1990 m. tapusio visos Rusijos ir Maskvos patriarchu Aleksijumi II ir, jau parengus šį tekstą spaudai, iškeliavusio į geresnįjį pasaulį...) ipodiakonas, 1990 m. iššventintas į diakonus. Toks dvejopas – Stačiatikių Bažnyčios istorijos ir archeologijos specialisto ir Bažnyčios žmogaus – statusas neabejotinai leidžia jam būti tikru kalbamųjų dalykų ekspertu.

Iš man prieinamų šaltinių apie nūdienos Rusijos pa-

veldosaugą buvau susidariusi išpūdį, kad Stačiatikių Bažnyčios paveldo apsauga, – po daugelio metų itin žiaurių persekiojimų ir patirtų milžiniškų dvasinių bei materialių nuostolių, – yra viena iš nedaugelio sričių, kur galima išvystyti akivaizdžią pažangą. Neseniai miręs autoritetingasis paveldosaugininkas ir menotyrininkas Aleksejus Komečas 2001 m. parašytoje retrospektyvioje apžvalgoje būtent po SSRS žlugimo prasidėjusį stačiatikybės atgimimą išskyrė kaip daugiausiai vilčių teikiančią aplinkybę sakralinio paveldo apsaugai bei gaivinimui². Deja, minėtas Musino pranešimas³, ir ypač jo knyga iškalbingu pavadinimu „Šaukiantys akmenys“⁴ tokią iliuziją gerokai išsklaido...

„Ši istorija prasidėjo kaip taurus polėkis, plėtojosi kaip klasikinis detektyvas, galiausiai virsdama šlykščiu farsu ir grasindama tapti nacionaline drama, nes tai istorija apie tai, ką visuomenė, Bažnyčia ir valstybė gali padaryti su rusų kultūra, siekdamas išiteikti politinei konjunktūrai, asmeninėms ambicijoms ir klaidingai suprantamam religiniam atgimimui“ (p. 3), – intriguoja jau pirmasis „Šaukiančių akmenų“ sakinytis. Aliuzija į Evangeliją knygos pavadinime (žr. *Lk* 19, 39–40), žinoma, yra daugiareikšmė, kaip ir pats joje aprašomas konfliktas. Ginčo dėl teisės valdyti ir saugoti stačiatikybės sakralinį paveldą priešistorė, sugrąžinanti mus į tragiško Rusijai XX a. pradžią, atrodo, neturėtų palikti abejonių dėl to, koks sprendimas yra vienintelis teisingas. Argi nederėtų gražinti šventovių ir kitos bažnytinės nuosavybės tiems, iš kurių visa tai buvo atimta grubia jėga valdžios, atvirai deklaravusios siekį sunaikinti religiją?

Tačiau kultūros perimamumo klausimai pasirodo besantys žymiai sudėtingesni. Dėl teisių į šį paveldą kova vyksta ne tik tarp „oficialiosios“ ir „alternatyvios“ Stačiatikių Bažnyčių, bet ir tarp pačios, formaliai nuo valstybės atskirtos Rusijos Stačiatikių Bažnyčios, kurios interesus kaip tik dažnai palaiko valdantysis reži-

¹ Sankt-Peterburgo universiteto Filosofijos fakulteto muziejininkystės katedros organizuota mokslinė-praktinė konferencija „Kultūros paminklų tyrimo, apsaugos ir restauravimo problemos“, 2007-04-24–27.

² Алексей Комеч, „Культурный ландшафт России: до основания а затем...“ in: *Наше наследие*, 2001, Nr. 56, p. 51–61.

³ Žr. Aleksandr Musin, „Stačiatikybės paveldas šiuolaikinėje Rusijoje“

je“, in: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/62377>, [2007-05-15].

⁴ Александр Мусин, *Вопиющие камни: Русская церковь и культурное наследие России на рубеже тысячелетий*, Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2006, 376 p., 5000 egz. Toliau cituojant puslapis nurodomas tekste.

mas, skiriantis jai ypatingą vaidmenį formuojant „nacionalinę idėją“ ir „suverenią demokratiją“, ir tai pačiai valstybei atstovaujančios kultūros institucijos, dažnai iš valdžios šiais klausimais nesulaukiančios deramos paramos.

Kokie dėl paveldo kovojančių „stovyklų“ argumentai? Oficialiai teigiama, kad stačiatikiai sudaro 80% visų šalies gyventojų. Tuo remdamasis Maskvos patriarchatas reikalauja visiškos nuo 1917 m. prarastų teisių į bažnytinį turtą restitucijos. Šiame kontekste kultūros paminklai tampa bene labiausiai pageidaujama bažnytinio nekilnojamojo ir kilnojamojo turto dalimi, kurio siekiama psichologiškai spaudžiant visuomenę, esą muziejiniuose rinkiniuose saugomos ir liturginiam naudojimui neprieinamos ikonos bei relikvijos „giliai įžeidžia tikinčiųjų jausmus“.

Restitucijos naudai gana stiprus argumentas galėtų būti teiginys, kad valstybinės kultūros įstaigos iš tiesų negauna pakankamai lėšų ir neturi reikiamų admi-

nistracinių išteklių tinkamai saugoti ir išlaikyti bažnytines senienes. Kita vertus, muziejinė praktika, nuo sovietinių laikų persismelkusi antireliginiais prietaisais, nėra pajėgi ir adekvačiai pateikti bei interpretuoti sakralinę kultūrą. Be to, primenama, kad šių vertybių kūrėjų ar dovanotojų valia jos buvo skirtos būtent Bažnyčiai, o ne kam nors kitam. Greta reiklųjų hierarchijos atstovų šioje stovykloje atsидuria ir didžioji dalis parapijiečių, įvairių lygių ir sričių valstybės pareigūnai, visuomenės veikėjai ir verslo elitas bei kiti mėgėjai spekuliuoti religine tema, likusiai Rusijos visuomenei šiuo klausimu liekanti iš esmės abejingai.

Kitoje barikadų pusėje stovi muziejininkai ir intelektualai, apskritai įvairūs „kultūrininkai“ – menotyrininkai, restauratoriai, istorikai, kraštotyrininkai ir t. t. Ši grupė, remdamasi profesiniu solidarumu ir veikiančiais įstatymais, visuomenės vardu siekia atstovauti pačiam kultūros paminklų reikalui. Traktuodama Rusijos Stačiatikių Bažnyčią kaip valstybinio isteblišmento sudedamąją dalį, ji pabrėžia, kad vietoj gražintinos „bažnytinės nuosavybės“ sąvokos turi būti vartojamas „valstybinės nuosavybės“ terminas, juk pastaroji tebėra „visaliaudinis turtas“, kuriuo rūpinasi valstybės institucijos. Juolab kad Maskvos patriarchato negalima laikyti vieninteliu sinodinės Bažnyčios teisių perėmėju, nes į paveldėjimo teisę pretenduoja ne tik kitos stačiatikių bažnytinės organizacijos, bet ir netikinčioji visuomenės dalis, kurios protėviai irgi kūrė šias meno ir istorijos vertybes. Dar argumentuojama, kad kultūros paminklų perdavimas religinėms bendrijoms dažnai užkerta kelią specialistams juos tirti bei saugoti. Kultūros veikėjai atkreipia dėmesį ne tik į tai, kad Bažnyčios atstovams trūksta kompetencijos, patirties bei lėšų tinkamai šių vertybių apsaugai, konservavimui ar restauravimui, bet ir į apskritai gana menką kultūrinį ir dorovinį dvasininkijos, į kurios rankas pakliūtų šios šventenybės, lygį.

Ir „bažnytininkai“, ir „muziejininkai“ kaltina vieni kitus turint savanaudiškų sumetimų ir siekiant nekontroliuojamos galios valdyti kultūros vertybes ir gauti pelną iš turizmo, savavališkai naudoti biudžetinį finansavimą, piktnaudžiauti eksponatais iš „baltojo“ ir „geltonojo“ metalo ar tiesiog kaupiti simbolinius-materialinius dividendus, kuriuos neša „imidžinių“ paminklų, keliančių asociacijas su nacionaline Rusijos istorija, valdymas. Tad kilnūs žodžiai apie būtinybę išlaikyti kultūrinę atmintį dažnai demagogiškai dengia vien siaurus grupinius, merkantilinius interesus...

Mušinas medžiagą knygai rinko jau pat 1990 m. – šio proceso pradžios. Jis pripažįsta, kad per tą laiką ne kartą keitėsi ir pati situacija, ir jo požiūris. Galiausiai keitėsi pati visuomenė ir stačiatikybė. Pasak jo, XXI a. pradžioje itin juntama, kaip neatpažįstamai per tą laiką pakito bažnytinė atmosfera. Nuo gana partneriškų,

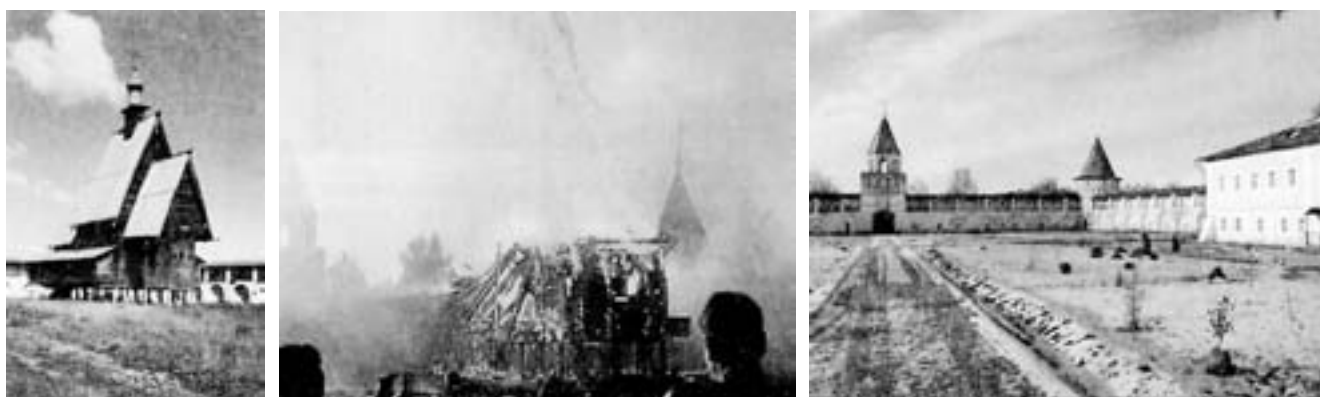
Šv. Kankinės Minos cerkvė Staraja Rusj (XV a.) ir tikinčiųjų palaikai po restauracijos 2005 m.
 Ilustracijos iš Aleksandro Musino knygos „Šaukiantys akmenys“ (Sankt-Peterburgas, 2006)

lygiateisių ir pagarbių santykių su visuomene, vyravusių kelerius metus po Sovietų Sąjungos žlugimo, Maskvos patriarchatas, akivaizdžiai palaikomas valdžios, laipsniškai perėjo prie radikalaus ir tiesioginio visuomenės spaudimo politikos, kurią konkrečioje sakralinio paveldo apsaugos srityje ir iliustruoja recenzuojamoji knyga.

Kaip rodo pastarųjų dešimtmečių patirtis, Bažnyčiai perduodant naudoti kultūros paminklus ne tik būna išformuojamos ar reorganizuojamos muziejinės kolekcijos bei struktūros, bet ir patiems paminklams – juos perstatant, iškreipiant prasmę bei funkcijas – gresia žalojimai ar net fizinis sunaikinimas (Musino knygoje aprašomas ne vienas toks atvejis). Kas gi atsitiko, kad

mą į pavienių atvejų nagrinėjimą. Tačiau iš esmės knygoje aiškiai išskiriamos ir harmoningai plėtojamos dokumentinė bei analitinė tyrimo perspektyvos.

Beje, pats autorius išvėlgė pavojų susitelkti vien tik į neigiamybių paiešką, taip iškreipiant tikrąją dalykų padėtį. Juk geri darbai ir derami sprendimai lieka nepalyginti mažiau pastebimi negu odioziniai atvejai ir skandalai. Todėl Musinas stengėsi išlaikyti situacijos analizės bei vertinimo pusiausvyrą ir, galima teigti, kad jam tai pavyko, nepaisant neslepiamo emocijų angažuotumo. Skaitant knygą buvo akivaizdu, kad nuosekli autoriaus ištikimybė tiesai, nepaisant galimų pasekmių, yra autentiškos krikščionio pozicijos tikrovės atžvilgiu išraiška. Atsižvelgiant į dabartinės Rusi-

1719 m. Spas-Veži kaime pastatyta Preobrazhenskaja cerkvė ir jos žūtis. Iliustracijos iš Aleksandro Musino knygos „Šaukiantys akmenys“ (Sankt-Peterburgas, 2006)

Rusijos Stačiatikių Bažnyčia, istorijos eigoje kūrusi paminklus ir šventenybes, šiandien nebėra suinteresuota juos išsaugoti?

Knygoje pateikiama kompleksinė šios problemos analizė Rusijos Federacijoje. Autoriui rūpėjo išskirti teigiamas bei neigiamas visuomenės, valstybės ir kultūros institucijų santykių su religinėmis organizacijomis tendencijas, taip pat užčiuopti gilumines vykstančių konfliktų priežastis ir pasiūlyti jų sprendimo kelius. Tyrimas buvo plėtojamas dviem lygmenimis – mikroistoriniu, nagrinėjant ir vertinant susiklosčiusią padėtį konkrečiose vietose ir makroistoriniu, apimančiu Bažnyčios ir kultūros santykių pokyčius ir jų reikšmę Federacijos mastu.

Pirmas sunkumas, su kuriuo susidūrė autorius, buvo (stebėtinas) šios temos tyrimų trūkumas, apskritai iliustruojantis dabartinės Rusijos politiškai neangažuotų istorinės kultūros tyrinėjimų apverktiną būklę. Kita vertus, susidurta ir su prieinamumo prie oficialiosios informacijos bei nūnai archyvuojamų duomenų, ką ir kalbėti apie akivaizdžią oficialiosios statistikos, fiksuojančios paveldo būklės kaitą, stoką. Matyt, šios aplinkybės ir sąlygojo vietomis publicistinį autoriaus toną ir kartkartėmis per daug smulkmenišką susitelki-

jos situacija, tokia pozicija verta didžiausios pagarbos (autorius įvade užsimena, kad rašant knygą daugelis jo kalbintų žmonių prašė neminėti jų vardų ir nepublikuoti kai kurių detalių, ir būtent ši tiesos ir Bažnyčios baimės atmosfera tapo papildomu akstinu rašyti).

Dėstyti Musinas pradeda iš toliau – stačiatikiškos tradicijos santykio su materialiuoju jos paveldu istorinės perspektyvos (1 skyrius), toliau pereinant prie Imperatoriškosios archeologijos komisijos ir gimininių organizacijų veiklos 1840–1917 m. apžvalgos (2 skyrius). Iš jos galima susidaryti vaizdą apie šioje srityje susiklosčiusias Bažnyčios ir suinteresuotų visuomenės grupių bendravimo tradicijas, kurias grubiai nutraukė bolševikų perversmas. Beje, Materialinės kultūros instituto, kuriame dirba Musinas, archyve saugomas ir pats Archeologinės komisijos fondas, kuris galėtų būti itin įdomus ir Lietuvos paveldosaugos istorijos tyrinėtojams ir, atrodo, dar nėra sulaukęs jų dėmesio.

Knygoje sąmoningai nebuvo siekiama išsiplėsti į skausmingų (ypač po garsiojo 1943 m. Stalino susitarimo su Bažnyčios hierarchais), nevienareikšmių komunistų valdžios ir stačiatikių hierarchijos santykių nagrinėjimą, todėl jie paliečiami tik epizodiškai, visą dėmesį sutelkus į po SSRS žlugimo prasidėjusius procesus.

Autorius pastebi, kad devinto dešimtmečio pabaigoje paleistas garsusis šūkis „cerkves – Cerkvei“ nulėmė naujosios kultūros politikos kryptį. Kai kuriems valdininkams ir inteligentijai būdingas baimės dėl kultūros paveldo likimo visuomenė priskyrė jų nenorui dalytis teise į šių paveldo objektų naudojimą. Tačiau praėjo 15 metų ir, laiku nesureguliuotas, o nūnai įsisenėjęs konfliktas tarp „bažnytininkų“ ir „muziejininkų“ įgavo naują pobūdį.

Knygos autorius išskyrė keletą stačiatikių hierarchijos santykių su dabartine pasaulietine valdžia etapų: 1) 1988–1994 m. – populistinės restitucijos metas, 2) 1995–2000 m. – kontroliuojamos restitucijos metas, 3) 2001–2006 m. – ideologinės ir ekonominės restitucijos bandymai. Kaip pastebi Musinas, ypač pastaruju metu, greta svajonių apie naują vieningą didžiavalstybinę ideologiją, imtas rėsti ir ekonominis mechanizmas, Stačiatikių Bažnyčiai leisiantis privatizuoti kultūros turtus. Situacijoje, kai iš esmės liaujamasi kontroliuoti religinių organizacijų ekonominė veikla, jų sąjunga su biurokratais ir verslo struktūromis leidžia iš esmės pervesti Bažnyčios disponuojamą turtą į „pilkosios ekonomikos“ sektorių. Taip su laiku atsiranda galimybė kurti elitinio poilsio vietas, kaip jau atsitiko Valaame, kontroliuoti turistinius srautus, savavališkai naudoti muziejinius fondus, galiausiai net „plauti pinigus“ per dvigubą religinių organizacijų buhalteriją ir mokesčių lengvatas (p. 334), iš esmės užkirtus galimybę visuomenei bei kultūrininkams kaip nors paveikti šiuos procesus.

Tai tik keletas iš daugelio knygoje pateikiamų siužetų, kaip šiuolaikinė Rusija pilietinės visuomenės sąskaita sukūrė mechanizmą per istorinio paveldo panaudą spręsti kagėbizuoto politinio elito problemas. Pastebėtina, kad tam tikrą vaidmenį paskiriant Maskvos patriarchato žinion federacinio lygmens kultūros paminklus atliko tiesiogiai su Prezidento administracija susijusios struktūros, kaip, pavyzdžiui, atsitiko su Ipatjevo vienuolynu Kostromoje ar restauruojant Iversko vienuolyną Valdajuje.

Nors teologiškai ir liturgiškai žiūrint šventenybės kopija savo sakraline reikšme prilygsta originalui, patriarchatas reikalauja būtent autentiškų istorinių relikvijų. Šie reikalavimai atskleidžia ketinimus užvaldyti patį istorijos ir kultūros suvokimą. Todėl įvairiomis dingstimis Maskvos patriarchato bažnytinės struktūros daugeliu atvejų ne tik nevykdo moksliskai pagrįstų ir įstatymu nustatytų reikalavimų, susijusių su kultūros paveldo objektų apsauga, bet ir savavališkai juos pritaiko savo reikmėms. Ir nėra kam adekvačiai ir efektyviai reaguoti į gausius kultūros paminklų netekties ar perdurbimo faktus.

Autorius daro tokią bendriausią išvadą – krikščioniškosios kultūros vertybių perdavimas Rusijos Stačiatikių

kių Bažnyčiai yra išskirtinės ir privilegijuotos jos padėties valstybėje kryptingo kūrimo neatsiejama dalis. Šį procesą galima net traktuoti kaip vieną iš oligarchinės privatizacijos etapų (p. 332). 1988–1994 m. Maskvos patriarchatas dar neturėjo išskirtinio statuso visuomenėje, o nuo 1995 m. buvo pradėta vykdyti sisteminga politika, siekiant ne tik atsikratyti valstybinės kultūros paveldo apsaugos naštos, bet ir įtraukti stačiatikybę į naujosios nacionalinės ideologijos kūrimo orbitą, suteikiant jai savito visuomeninių problemų psichoterapeuto vaidmenį.

Taigi, nors knygoje daugiausia vietos skiriama kultūros politikai, ypatingo autoriaus rūpesčio sulaukia ir vidinės, bažnytinės susiklosčiusios situacijos priežastys, jo įvardijamos gelminėmis religinės ir teologinės sąmonės mutacijomis. Pasak Musino, stačiatikiškos tradicijos „euroremontas“ tampa veiksminga priemone Tradicijai transformuoti ir jai panaudoti šiuolaikinėje idėjų kovoje. Tad po tradicijos priedanga Bažnyčiai ir visuomenei siūloma visiškai nauja „stačiatikybės redakcija“, mažai ką bendro turinti su XIX ir XX a. sandūros taurumu bei dvasine kultūra arba su krikščionišku Senosios Rusios patyrimu. Natūralus Tradicijos perinterpretavimo procesas, kryptingai pasitelkus šiuolaikinę kalbą, išvirsta pačios tradicijos pakaitalu. Todėl, užuot skiepijus į tikinčiųjų sąmonę tradicines krikščioniškos kultūros formas ir maldingumo formas, imamas formuoti parapijiečių „vartotojiškas santykis su šventove“, reikalaujant, kad ji visuomet būtų prieinama „dievobaimingai eksploatacijai“ siekiant patenkinti „religines reikmes“. Šitaip klaidingas dvasinių ir materialinių dalykų priešpriešinimas veda prie atsainaus požiūrio į šventovės „materialųjį kūną“ ir jo išsaugojimą.

Knygoje aptariamoms sakralinio paveldo priklausomybės ir apsaugos peripetijos šiandienos Rusijoje iškelia ne tik kolektyvinės atminties perdavimo, bažnytinės ir kultūrinės tradicijos gyvastingumo, istorinės praeities suvokimo problemas. Autorius nekart pabrėžia, kad būtent praeities liekanos, vadinamos Bažnyčiai svarbiu „relikvijų“ vardu, užtikrina mums teisingą ir tikrą istorijos pažinimą, o štai pastangos „sušiuolaikinti“ paminklus, pritaikyti juos primityviai suprantamiems dabarties poreikiams, visiškai atima iš mūsų šią galimybę. Žmonės liaujasi gebėję skirti seną nuo naujo, kartu netekdami istorinės krikščionybės vystimosi perspektyvos. Tokiomis įžvalgomis knygos autorius sugestijuoja tam tikrą „sąmokslą“ tarp kagėbizuoto politinio ir bažnytinio elitų, kurio aukomis ir tampa kultūros vertybės.

Tačiau būtų neteisinga šį konfliktą suvesti vien į konvergenciją tarp šiuolaikinės politinės kultūros ir mutuojančių stačiatikiškų vertybių. Žymiai rimtesnė problema yra, viena vertus, tarp Bažnyčios ir valstybės ir, kita vertus, tarp Bažnyčios ir profesionalių paveldosau-

gininkų susiklosčiusi korupcinė sistema. Tokia korupcija pagrįsta ir tam tikrai principais, ir neprincipingu. Pastarasis pastebimas įprastame biurokratams požiūryje į bažnytines struktūras kaip sudedamąją politinio elito dalį (*sic!*), kuriai tiesiog reikia padėti apeiti įstatymus. Tačiau žymiai pavojingesnė yra kitokio pobūdžio korupcija, susijusi su profesionalų įsitikinimais. 70 ateistinio persekiojimo metų tampa pretekstu Bažnyčios elitui sudaryti lengvatines sąlygas pažeidinėti įstatymus ir naikinti paminklus. Kartu sakoma, kad reikia „atsistoti į Bažnyčios padėti“, „reikia jai pagelbėti“ ir t. t. Šitaip Bažnyčiai padaroma meškos paslauga, kuo pasinaudoja nesąžiningi dvasininkai. Ką ir kalbėti apie situacijas, kai specialistas prisistato kaip stačiatikis, profesinę sąžinę iškeičiantis į „batiuškos palaiminimą“. Taip susiklosto patikimi vyskupijos kaip užsakovo ir konkrečių rangovo tandemai, kaip kad atsitiko Novgorode, kur tokiu rangovu tapo *Inžstroj*.

Šioje situacijoje didžiausią nerimą kelia Rusijos visuotinės istorijos ir kultūros paminklų apsaugos draugijos (VRIKPAD) specialistų, kurie šiaip gana seniai ir vaisingai bendradarbiauja su religinėmis organizacijomis, pozicija. Musinas knygoje pateikia ne vieno, švelniai tariant, abejotino jų sprendimo, leidusio pertvarkyti ar net nugriauti konkrečius bažnytinius pastatus, pavyzdį. Atvira korupcija ar profesinė nekompetencija (arba abi kartu)? Keletas labiausiai pritrenkiančių tendencingų ekspertizių, parengtų klaidingai suvokiamų Bažnyčios interesų naudai, pavyzdžių – istorija apie

Patriarchato biurokratai neslepia, kad viena paminklų statuso pakeitimo iš „naudojamų“ į „nuosavus“ prižasčių yra garsusis „šeimininko jausmas“, turintis užkirsti kelią valstybinėms institucijoms ir specialistams apskritai kištis į bažnytinio ūkio tvarkymo reikalus.

Ne paslaptis, kad per pastaruosius 15 metų Maskvos patriarchato vadovybė itin retai pasisakydavo konkrečių kultūros paveldo objektų apsaugos klausimais. Jeigu taip ir nutikdavo, tai nebent siekiant diskredituoti kultūros įstaigas, administruojančias konkrečius paminklus, – kaip kad 2004 m. atsitiko su Kostromos Hipatijaus vienuolyno gynybiniais įrenginiais ir archijerėjaus sodu.

Abejingumas ir nenoras veltis į konfliktus su valdžios šulais – gana suprantamas. Tačiau šio abejingumo priežastys slypi kur kas giliau. Vienas būdingų Peterburgui atvejų – visiška vyskupijos tylą dėl numatomos *Gazprom* bokšto statybos. Siūlomas projektas, taip ir besiveržiantis „neklusnią galvą“ iškelti „virš Aleksandro stulpo“, ne tik pažeidžia egzistuojantį pastatų aukštumo reglamentą. Vizualiai užgoždamas kaip tik priešais kitoje Nevos pusėje esančio Smolnio soboro kupolus, jis pažeidžia ir nusistovėjusią tradiciją, ribojančią pastatų aukštį miesto centre ne tiek žemiškojo valdovo rūmų stogu, kiek čia esančios Dangaus Viešpaties šventovės kraigu. Aišku, būtų keista, jeigu pasaulietinė valstybė reglamentuodama statybas remtųsi panašaus pobūdžio argumentais. Juk jau imperijoje priimtas „Statybų statutas“ pastatų aukštumą siejo

Gazprom dangoraižio projektas Sankt Peterburge. www.save-spb.ru

Aleksandro Svirskio netikras relikvijas, teismo medicinos eksperto Sergejaus Nikitino bandymas rekonstruoti Andrejaus Rubliovo išvaizdą, Vatikane patriarchato užsakyta Kazanės Dievo Motinos ikonos ekspertizė ir visiška specialistų tylą dėl Tichvinskio ikonos, kuri buvo atvežta į Rusiją iš Čikagos.

Taip būtini interesų derinimai virsta tiesiog susitaikėliškumu. Autoriaus teigimu, rengiamos masinės bažnytinių paminklų privatizacijos, t. y. atidavimo bažnytiniams bendrijoms kontekste, tokia paveldo apsaugos institucijų ir profesionalų pozicija visiškai nepriimtina.

ne tiek su šventovių vertikalemis, kiek su gatvių pločiu (198 skyrius). Tačiau stačiatikių balsas ginant vietines tradicijas, Musino nuomone, galėjo užimti garbingą vietą protestuojančių Peterburgo inteligentų chore, tik štai jo nebuvo...

Šį tylėjimą galima būtų aiškinti įprastu servilizmu patriarchato, kuriam *Gazprom* ir valstybės valdžia yra pagrindiniai materialinės ir politinės naudos šaltiniai. Tačiau į problemą galima pažvelgti ir iš kultūrologinės pusės. Remiantis Bažnyčios istorijos archetipais, į šio dangoraižio statybos projektą prie Nevos krantų ga-

lima žiūrėti ir kaip į ikonoklazmo veiksmą, siekiantį sunaikinti patį šventojo Petro miesto vaizdinį. Ikonoklazmas visuomet buvo imperatoriškoji erezija, kurioje noriai dalyvaudavo provincijos dvasininkija. Tačiau skirtingais amžiais ji kildavo dėl skirtingų istorinių priežasčių. Šiuo atveju Musinas siūlo jų ieškoti giluminiam ir nesąmoningame priešišku pačiam miestui – aukštosios europinės kultūros inkliuzui.

Viena iš pagrindinių šios istorijos veikiančių asmenų, pristatydama minėtą projektą, pasakė: „miestiečiai turi jaustis laimingi, kad pas juos ateina tokia kompanija“. Pagal Freudą, pasakyta – prasitarta. Tokia pozicija priešpriešina šiuos žmones miestui ir miestiečių bendruomenei, atskleidžia juose išsiskitusį priešiškuumą jo kultūriniam pavidalui, kuris neatitinka jų „kultūros“ lygio. Tūlas Bažnyčios vadovas kilęs nuo Viničios, vienas Peterburgo vyskupas kilęs iš Aktiubinsko, kitas – gimęs Kenesos aule, mokėsi Odesoje ir į Peterburgą pirmąkart atvyko būdamas 45 metų (!), kai buvo čia paskirtas. Tai būtų galima aiškinti individualaus pobūdžio problemomis, prisimenant žymią Michailo Lermontovo eilutes: „И что за диво? ... издалека... /

Su šiais plakatais Kostromos gyventojaiėjo ginti Šv. Ipatijaus vienuolyno, buvusio muziejaus. Ilustracijos iš Aleksandro Musino knygos „Šaukiantys akmenys“ (Sankt-Peterburgas, 2006)

На ловлю счастья и чинов / Зброшен к нам по воле рока; / Смеясь, он дерзко презирал / Земли чужой язык и нравы“ ir t. t. Tačiau problema, deja, ne paskiri asmenys, o ryškus miesto kultūrinio fono pokytis, dėl migracinių procesų įvykusi jo dvasinės vadovybės provincializacija.

Sankt Peterburgo kultūrinės terpės kaitą gerai jautė ir miesto poetė Jelena Švarc:

⁵ „Черная пасха“, in: Сочинения Елены Шварц, т. 2: Кинфия. Желания. Хокку. Сочинения Арно Царта. Маленькие поэмы. Труды и дни Лавинии, Санкт-Петербург, 2002, p. 79–80.

Я думала – не я одна, –
Что Петербург, нам родина, – особая страна,
Он запад, вброшенный в восток,
И окружен, и одинок,

[...]

Но рухнула духовная стена –
Россия хлынула – дурна, темна, пьяна.
Где ж родина? И поняла я вдруг:
Давно Россию затаплил Петербург.⁵

Šiandien griovimas tęsiasi, ir Rusijos kultūros sostinės bažnytinė hierarchija savo požiūriu į vykstančius procesus prie to prisideda.

Savo knygą autorius baigė ne klausimu „ką daryti?“, o „kas vyksta?“ Tačiau niekas neatšaukė ir pirmojo klausimo. Visų pirma, visuomenė turi suvokti, kad susiklosčiusios praktikos šaknys yra klaidingai suprasti pačios Bažnyčios interesai. Reikalo esmė – egzistuojanti priešprieša tarp aukštosios bažnytinės vadovybės, dvasininkijos ir parapijiečių sistema. Tinkamas elgesys šiomis sąlygomis galėtų sulėtinti paminklų naikinimo procesą ir pakreipti jų restauravimą reikiama linkme. Dar vienas svarbus dalykas – apeliuoti reikėtų ne tik tiesiogiai į dvasininkus, bet į pačias parapijų bendruomenes. Būtent bendruomeniškumo tradicijų pažeidimas šiandienėje Bažnyčios praktikoje veda į valdytojų ir archijerėjų savivalę paminklų restauracijoje, į individualaus skonio (ar, veikia, neskoninumo) diktatą. Musino atlikta analizė rodo, kad XIX–XX a. sandūroje būtent parapijų bendruomenių pozicija buvo senovės išsaugojimo garantija, kylant priešpriešoms su atvykėliais dvasininkais.

Žinoma, būtina orientuotis ir į pačioje Bažnyčioje egzistuojančias sveikas jėgas. Čia nekalbama vien apie „tėvus menotyrininkus“. Kad ir kaip būtų paradoksalu, būtent dvasinio luomo atstovai, kadaise susiję su restauravimu ir menotyra, kaip antai Aleksandras Saltykovas, Borisas Michailovas, Aleksandras (Fiodorovas), buvo išvėlę į rimčiausias konfliktines situacijas, kuriose demonstravo tiesiog odiozinį elgesį.

Galiausiai iš esmės nevykusiems bandymams priitaikyti kultūros paminklus šiuolaikiniams poreikiams būtina priešpriešinti šiuolaikinės paveldošvietos priemonės bei Bažnyčios viešą žodį, kad nusistovėjusios architektūrinės ir meninės stačiatikių kultūros formos yra Šventosios Tradicijos – vienos iš fundamentaliausių krikščioniškojo gyvenimo sąvokų – dalis. Todėl išlikusių Tradicijos formų naikinimas ar perdirbimas yra ne tik valstybės įstatymų leidybos bei socialinių normų pažeidimas, bet ir krikščioniškosios atminties naikinimas bei bažnytinės Tradicijos išdavystė.

Musino nuomone, ši problema yra svarbi anaipol

ne vien rafinuotiems ir išsilavinusiems senovės mylėtojams. Tradicijos ir Šv. Rašto santykio kontekste ji tampa svarbi visiems krikščionims. Nepaisant tūkstantmetės tradicijos, Šv. Raštas visuomet išlieka pamatiniu tikėjimo šaltiniu, leidžiančiu pasitikrinti, ar, prisitaikant prie konkrečios epochos aktualijų, nebuvo nukrypta nuo Dvasios. Panašiai ir kultūros vertybės. Materialiu savo pavidalu įkūnydamos Tradiciją, jos irgi tampa savitu matu, leidžiančiu tinkamai įvertinti dabartinių bažnytinių praktikų turinį bei reikšmę žiūrint per Bažnyčios istorijos prizmę. Todėl bandymai grubiai palenkti senovę dabarties reikmėms prilygsta siekiui atimti iš Bažnyčios šį svarbų navigacinį instrumentą plaukiant per istorijos jūrą.

Paveldosaugoje įprastas terminas „pritaikymas“ šiame kontekste gali įgauti siaubingą skambesį, išreiškiantį Tradicijos pajungimą nūdienos dvasininkų ir papirijiečių įgeidžiams ir kaprizams. „Šiandien bažnyčių remontas taip menkai bepanašus į sužalotų šventovių tikrąjį atkūrimą, kaip ir nūdienos bažnytinis gyvenimas – į autentiškos krikščioniškosios tradicijos atgavimą. Abu jie orientuoti kurti naujadarą-simuliakrą, imituojantį ir simuliuojantį dvasinį gyvenimą ir prastumiantį į visuomenę naują Rusijos stačiatikybės

redakcija“ (p. 339), – knygos pabaigoje atvirai sako jos autorius.

Musinas karčiai pastebi, kad parodomasis rūpestis žmonėmis paminklų sąskaita anksčiau ar vėliau atveda į situaciją, kai paniekinami patys žmonės. Šia prasme akmenys ir knygos turi panašų likimą – *po jų naikinimo seka genocidas*. Todėl paminklų, padedančių formuoti kolektyvinę atmintį, likimas toks svarbus, nes būtent jie padeda žmonėms išlikti žmonėmis.

Jau parašius šią recenziją atskriejo žinia – dabartinė Rusijos prezidentienė, palaikoma, kaip paaiškėjo dar vėliau, paskutines žemiškosios kelionės savaites gyvenančio patriarcho Aleksijaus II, išreiškė pageidavimą Rubliovo „Trejybę“ – vieną didžiausių stačiatikybės brangenybių ir UNESCO Pasaulio paveldo objektą – iš Tretjakovo galerijos laikinai perkelti į Troico-Sergijevo laurą, idant ji galėtų būtin naudojama pamaldų metu. Tai sukėlė audringą muziejinių, susirūpinusių, kiek ši nelaukta „kelionė“ gali pakenkti trapijai ikonai, reakcija⁶. Tad „Šaukiančių akmenų“ epopėja tęsiasi... ❧

⁶ „„Троица“ Рублева расколола музейное сообщество надвое“, in: <http://www.rian.ru/culture/20081120/155536098.html>, [2008-11-21].

MIRTIS LDK KULTŪROJE XVI–XVIII A.

Mindaugas Paknys

Mirtis nuo seniausių laikų buvo įprasminama ir „jaukinama“ įvairiai. Kiekviena kultūra turi savitas formas žmogaus žemiško gyvenimo baigčiai pagerbti, jo buvimui tarp gyvųjų įamžinti, jo pomirtiniam keliui palengvinti.

Ši knyga – pirmas nuoseklus bandymas aprašyti mirties jaukinimo ir įprasminimo būdus LDK. Kaip buvo rengiamasi mirčiai? Kaip išlydimas mirusysis? Kokios yra jo atminimo formos? Galiausiai – kaip buvo regimas pats gyvenimas iš mirties perspektyvos?

Mindaugas Paknys – kultūros ir dailės istorikas – atsakymų į šiuos klausimus ieško jau daugelį metų, o pirmoji jo publikacija mirties sampratos tema paskelbta 1995 metais.

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Patriarchas Kirilas: atsargus Rusijos katalikų optimizmas

RŪTA TUMĖNAITĖ

Sausio 27 d. naujuoju Rusijos Stačiatikių Bažnyčios patriarchy išrinktas Kaliningrado ir Smolensko metropolitas Kirilas, laikinai vadovavęs Bažnyčiai po Aleksijaus II mirties gruodžio 5 d. Patriarchas Kirilas (tikrasis vardas Vladimiras Gundiajevas) gimė 1946 m. gruodžio 20 d. tuometiniame Leningrade. 1969 m. išventintas į kunigus, dėstė Leningrado Teologijos akademijoje ir buvo asmeninis Leningrado ir Minsko metropolito Nikodimo (garsėjusio Vatikano II Susirinkimo studijomis) sekretorius. 1971 m. būsimasis patriarchas pradėjo atstovauti Rusijos Stačiatikių Bažnyčiai Pasaulio Bažnyčių Tarybos susitikimuose, o praėjusio amžiaus aštunto devinto dešimtmečių sandūroje dalyvavo oficialiuose susitikimuose su Romos Katalikų Bažnyčios atstovais. 1975 m. paskirtas Leningrado Teologijos akademijos rektoriumi, po metų tapo Vyborgo vyskupu ir Leningrado vyskupu pagalbininku, netrukus gavo arkivyskupo šventimus, o 1984 m. buvo perkeltas į Smolenską. 1989 m. lapkritį Rusijos Stačiatikių Bažnyčios Šventasis sinodas paskyrė jį Bažnytinių ryšių su užsieniu skyriaus vadovu, o dar po dvejų metų suteikė metropolito titulą. Šias pareigas Kirilas ėjo iki pat išrinkimo naujuoju Rusijos stačiatikių vadovu.

Katalikų Bažnyčios vadovai šiltai pasveikino naują patriarchą. Popiežius Benediktas XVI (iki tol tris kartus

susitikęs su Kirilu) reiškė viltį, kad Aleksijaus įpėdinis „sieks tos bendrystės pilnatvės, kuri yra katalikų ir

16-asis Maskvos ir visos Rusijos patriarchas Kirilas

stačiatikių bendradarbiavimo bei dialogo tikslas“. Vyriausiasis Vatikano ekumeninių reikalų pareigūnas kardinolas Walteris Kasperis džiaugėsi, kad „turėsime patriarchą, su kuriuo mus daugybę metų sieja broliški santykiai“, o Maskvos katalikų arkivyskupas Paolo Pezzi interviu Vatikano radijui teigė, jog Rusijos katalikai yra labai palankiai nusiteikę naujojo patriarcho atžvilgiu. „Bažnyčia, turėda-

ma šį patriarchą, bus gera ir kitiems. Mūsų santykiai su metropolitu Kirilu, dabar jau patriarchy, teikia vilties, kad bus tęsiamas dialogas, bendra veikla, suintensyvės maldos už pilnutinę vienybę“, – teigia arkivyskupas Pezzi, neatmetantis galimybes, jog valdant Kirilui pagaliau įvyks ilgai lauktas Katalikų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovų susitikimas. Kita vertus, dar 2007 m. gruodį tuometinis metropolitas Kirilas viešai ragino Vatikaną pažeminti keturių katalikiškų vyskupijų Rusijoje statusą iki „apaštalinų administratūrų“, kokios egzistavo iki 2002 m. „Mes niekada jų nepripažinsime ir visada ginčysime katalikiškų vyskupijų buvimą Rusijos teritorijoje“, – sakė jis naujų agentūrai *Interfax*.

Gal todėl eiliniai Rusijos katalikai į naują stačiatikių vadovą žvelgia su „atsargiu optimizmu“. Taip interviu katalikų radijo „Mažajai studijai“ teigė buvęs katalikiško savaitraščio *Svet Evangelija* vyriausiasis redaktorius, Maskvos Valstybinio universiteto žurnalistikos katedros dėstytojas Viktoras Chrulis.

Ar naujojo Rusijos Stačiatikių Bažnyčios patriarcho rinkimuose būta bent kokio netikėtumo momento, ar metropolitas Kirilas jau iš anksto buvo aiškus laimėtojas?

Kirilas buvo aiškus favoritas dar iki patriarcho Aleksijaus mirties, tai ryškiausia figūra tarp visų Rusijos Stačiatikių Bažnyčios metropolitų. Kai jį išrinko laikinuoju patriarchy, faktiškai viskas tapo aišku, nes jis įgavo tiek resursų savo kandidatūrai propaguoti, kad jei ir būtų atsiradęs tikras konkurentas, situacija būtų buvusi nelygi. Jis viską teisingai darė, kalbėjo gerai, tvarkingai, išmintingai, tad nieko nuostabaus, kad jį išrinko dviem trečdaliais balsų. Aš pats stebėjau rinkimų procedūrą spaudos centre

ir galiu pasakyti, kad tai buvo atvira ir sąžininga procedūra. Mes, Rusijos katalikai, visiškai gerbiame laisvą seseriškos Bažnyčios pasirinkimą. Mums tik norėtusi, kad toji seseriška Bažnyčia gerbtų laisvą katalikų pasirinkimą čia, Rusijoje, o to nėra.

Ar tikėtės, kad patriarchu išrinkus Kirilą, keisis Stačiatikių Bažnyčios dialogas su katalikais tiek santykių su Vatikanu, tiek su katalikais Rusijoje lygmenyse?

Labai gerai, kad atskyrėte šiuos du lygmenis, nes iš principo yra labai svarbu juos atskirti, mat dialogai šiuose lygmenyse vyksta visai atskirai, o kartais net visiškai priešingai vienas kitam. Jei dabar Vatikanas visą laiką kartoja, kad santykiai su stačiatikiškais gerėja, o to ženklais laiko pavyzdžiui nuncijaus Maskvoje apdovanojimą stačiatikių ordinu, dažnus vyskupų ir kardinolų apsilankymus, piligrimų iš Italijos ir Prancūzijos ir kitų šalių keliones čia, į šventąją Rusiją, tai, žvelgiant iš eilinių katalikų pozicijų, padėtis atrodo visai kitaip. Mano požiūriu, santykiai pastaraisiais metais smarkiai pablogėjo. Tai pirmiausia susiję su tuo, jog faktiškai Katalikų Bažnyčia čia apskritai nustojo plėtotis. Jei anksčiau mes stengėmės išsiryti sklypus, statydinti bažnyčias ir kurti parapijas vietose, tai dabar procesas pasisuko atbuline eiga. Štai paskutinė, mums labai nemaloni naujiena, įvykusi su mūsų hierarchų, Maskvos arkivyskupo žinia. Mes turime nedidelę bendruomenę Archangelske, kur keletą šimtmečių gyvavo katalikiška parapija. Dabar ji atsikūrė, tačiau idant galėtų normaliai vystytis, reikalinga maldos vieta ir nuolatinis kunigas. Kiek žinau, jau buvo paskirtas žemės sklypas labai nedidelei, maždaug 100 vietų bažnyčiai, Maskvos arkivyskupas ten nuvyko, bet po pokalbio su vietos stačiatikių vyskupu nusprendė bažnyčios nebestatyti. Aišku, kad apie

šį sprendimą tuojau pat pergalingai pranešė stačiatikių žiniasklaida. Jau nekalbu apie tai, kad katalikiškos žiniasklaidos priemonių Rusijoje praktiškai nebėra, vyskupų konferencijos internetinis puslapis jau nežinia kiek laiko rekonstruojamas, išeina keletas nedidelių žurnalų, kurie, aišku, neaprupina katalikų visa informacija. Yra keletas privačių, neformalių projektų, kurių dėka katalikai susižino, kas vyksta Rusijoje.

Tai gi ateities perspektyvos nelabai šviesios...

Išrinktajam patriarchui linkiu kuo didžiausios sėkmės ir Dievo palaimos, mes, Rusijos katalikai, tikrai nuširdžiai už jį meldžiamės. Juk jis čia niekuo dėtas, čia kalba eina apie Katalikų Bažnyčios vidaus sprendimus, Vatikano, mūsų vyskupų, nuncijaus sprendimus. Štai kur problema, todėl akmens į stačiatikių daržą aš tikrai nemėsiu. Kalbant apie Kirilą, jei ir būčiau nusiteikęs optimistiškai, tai mano optimizmas būtų labai atsargus. Juk būtent metropolitas Kirilas yra tos santykių su Katalikų Bažnyčia politikos architektas, kuri buvo vykdoma patriarcho Aleksijaus laikais. Tai suvaržymo politika, varymo į getą politika, aiškus noras, kad Katalikų Bažnyčia neužsiimtų evangelijos skelbimu, o rūpintis tik vadinamųjų etninių katalikų – lietuvių, lenkų, vokiečių ir pan. – dvasiniais poreikiais. O tai, kaip suprantate, prieštarauja pačiai krikščionybės esmei, pagal kurią nėra nei žydo, nei graiko. Šia prasme metropolitas Kirilas pasiekė stulbinamos sėkmės, faktiškai visa, ko jis siekė santykiuose su katalikais, buvo įgyvendinta. Gali būti, kad bus šioks toks atlydis ir pagerėjimas, nes dabar katalikai daugeliu atžvilgiu yra pavaldūs Rusijos Stačiatikių Bažnyčiai, – ne kanonine, bet realaus poveikio prasme. Jau pats Maskvos arkivyskupo vizitas į Archangelską

pas tenykštį stačiatikių vyskupą pasitarti, ar statyti katalikų bažnyčia, yra ženklas, kad mes dėl visko klausiamo Rusijos Stačiatikių Bažnyčios leidimo.

Kaip klostysis Rusijos Stačiatikių Bažnyčios santykiai su valstybe? Ar tas suartėjimas su valdžios struktūromis, toks akivaizdus pastarąjį dešimtmetį, vyks ir toliau?

Tai jau visiškai kita sritis. Manau, kad taip, nes akivaizdu, kad metropolitas Kirilas gavo Kremliaus palaiminimą siekti patriarcho posto. Kad buvo palaiminimas ir palaikymas, matėsi iš visos priešrinkiminės informacijos. O kiek Rusijos Stačiatikių Bažnyčiai seksis paveikti valstybės reikalus, tai klausimas, nes Bažnyčios ir valstybės santykiuose esama tam tikrų „konfliktinių zonų“. Pavyzdžiui, Rusijos Stačiatikių Bažnyčia nori, kad mokyklose būtų dėstomas dalykas, pavadintas „Stačiatikiškos kultūros pagrindai“. Dėl to protestuoja žmogaus teisių gynėjai, musulmonai, kitų religijų atstovai ir laisvamaniai. Švietimo ministerija, motyvuodama tuo, kad Bažnyčia atskirta nuo valstybės, kad pagal Konstituciją Rusija yra pasaulietinė valstybė, kol kas tokiam žingsniui nepritaria. Nors, žinoma, pažeidžiant Konstituciją ir įstatymus, daugelyje Rusijos regionų biudžeto lėšomis statomos stačiatikių bažnyčios, Bažnyčia skverbiasi į valstybės gyvenimo audinį ir kitais pavidalais, bet nelabai norėčiau tai komentuoti, nes katalikų tai praktiškai nevaržo ir beveik neliečia. Pavyzdžiui, jų (stačiatikių) kapelionus įleidžia į kalėjimus, mūsų – neįleidžia, juos įleidžia į ligonines, mūsų – neįleidžia, bet jeigu kokiam mirštančiam katalikui reikia sakramentų, tai galima susitarti, kad pas jį ateitų katalikų kunigas. Žvelgiant iš mūsų varpinės, pasakyčiau taip: geriau jau tegu valstybei darys įtaką Bažnyčia, bet ne mafija. ❧

Šiuolaikinio meno rinka – „antroji tulpių karštligė“?

KOTRYNA VALIUKEVIČIŪTĖ

Ar šiuolaikinio meno rinkos finansinė sėkmė yra taip pat lengvai pažeidžiama, kaip ir nekilnojamojo turto rinkos burbulio išpūstos kainos? Intriguojanti Beno Lewiso ir Jonathano Fordo esė *Prospect* žurnale (2008-ųjų gruodis) apie šiuolaikinio meno karštligę bando įrodyti, kad stebinamai aukštos šiuolaikinio meno kūrinių kainos dar nereiškia, jog menas išgyvena aukso amžių. Autorių nuomone, meno rinka tapo klasikinio investavimo pavyzdžiu, kuris turi aiškia pradžia, vystymąsi ir paskutinę fazę – burbulio sprogią. Įrodinėdami šį teiginį jie remiasi Charleso Kindlebergerio finansinių euforijų modeliu, o pačią meno rinką sulygina su XVII a. olandų tulpių manija – tai „antroji tulpių karštligė“.

Spalvingosios tulpių manijos istorija prasideda su žmogumi, vardu Conradas Guestneris, atvežusiu pirmuosius tulpių svogūnėlius iš Konstantinopolio. Olandijoje tulpės buvo sukryžmintos ir virto kulto objektu, turtingųjų statuso simboliu. Tulpių svogūnėlių kainos kilo kaip ant mielių ir tų laikų spekuliantai susižavėjo galimu uždarbiu. Greitai tulpės paplito tarp vidurinėsios klasės. Ir staiga visi pradėjo domėtis svogūnėliais. Juokingiausia, kad didesnė dalis žmonių nė neketino jų sodinti! Per 1636-ųjų žiemą tul-

pių karštligė pasiekė apogėjų. Vienos rūšies svogūnėlis, kuris prieš metus buvo pirktas už 95 guldenus, buvo parduotas už 900 guldenų (suma, tris kartus viršijanti mažo namo kainą). Žmonės įkeisdavo savo žemę, namus, galvijus, santaupas vien tik tam, kad įsigytų „auksinį“ svogūnėlį. 1637 m.

Tulpės. XVI–XVII a. Spalvota graviūra. Iliustracijos iš Nicolas Barkerio knygos *Hortus Eystettensis: The Bishop's Garden and Besler's magnificent book* (London, 1995). LNB Meno skyriaus fondai

vasario 3 d. tulpių rinka bankrutavo. Nebuvo jokios priežasties pulti į paniką – išskyrus tai, jog artėjo pavasaris, kai svogūnėliai bus iškasti, suveda-

mos sąskaitos, o žaidimas tęsis toliau. Ši karštligė kvepia tulpių elegancija. Nežinia, kuo kvepia šiuolaikinio meno rinkos karštligė.

Knygoje *Manias, Panics and Crashes* Charlesas Kindlebergeris teigia, jog manijos dažniausiai prasideda su „naujovės atsiradimu“, kuris sužadina spekuliacinius interesus. Paskata gali būti visiškai naujas investicijų objektas arba padidėjęs esamo objekto pelningumas.

Šiuolaikinio meno rinkoje „naujovės atsiradimo“ kelią parodė Charlesas Saatchi ir Rubellų šeima. Dešimtame dešimtmetyje Saatchi sugalvojo strategiją, kurią kiti vėliau bandė kartoti. Jis supirko jaunų menininkų darbus ir įsteigė privatų muziejų, kur darbus eksponuodavo arba skolindavo viešiesiems muziejams. Bendradarbiaudamas su „žvaigždėmis“ ar demonstruodamas neįprastus ir šokiruojančius kūrinius, jis sumaniai naudojo žinias-

klaidos dėmesiu, – tai padėjo parduoti dalį kolekcijos darbų aukcionuose aukštomis kainomis. Dalis pajamų buvo investuotos naujai atrandamų menininkų darbams pirkti. 1997-ųjų metų Saatchi renginys *Sensation* puikiai parodė, kaip atkreipti dėmesį ir tapti skonio arbitru šiuolaikinio meno rinkoje (žr. virtualią galeriją: www.saatchi-gallery.co.uk/video-tour.htm).

Šiuolaikinio meno kūrinių kainos pradėjo kilti kaip ant mielių. Madingo ir tiek pat sąmojingo italų kilmės menininko Maurizio Cattelano sukurta kybančio ant lubų iškimšto arklio skulptūra „Troccio baladė“ 1996 m. buvo parduota aukcione už 2 milijonus dolerių. Skulptūros vertė per du metus išaugo dešimt kartų! Gerhardo Richterio tapybos darbų vertė padidėjo keturgubai nuo 2000 iki 2004 m. Pirkėjai aukcionuose mokėjo nuo 1 iki 3 milijonų dolerių už Hirsto,

Warholo, Basquiat'o, Koonso darbus. Kinų menininkas Zhang Xiaogang galėjo džiaugtis savo darbų vertės augimu nuo tūkstančio iki šešių milijonų dolerių (1999–2008); JAV menininko Richardo Prince'o darbų vertė pakilo 60–80 kartų (2003–2008). Vokiečių kilmės menininkas Anselmas Reyle 2003 m. buvo beveik nežinomas, tad viena iš jo tapybos darbų galėjote nusipirkti už 14 000 eurų. Šiandien jo studijoje dirba 60 asistentų, o kiekvienas darbas parduodamas po 200 000 eurų.

2004 m. jau tapo aišku, jog šiuolaikinio meno bumas – pakeliui. *Armory show*, Niujorko šiuolaikinio meno mados tendencijų mugėje, per keturias dienas meno dirbinių buvo parduota už 43 milijonus dolerių, beveik dvigubai daugiau negu ankstesniais metais.

2006 m. šiuolaikinio meno euforija ižengė į antrąją Kindlebergerio įvardytą fazę – išsisklaidymą arba difuziją. Kylančios kainos masinio mažiau patyrusių meno žinovus įsitraukti į žaidimą, pritraukė naujus pinigus.

Naujaisiais investuotojais vadinama naujoji Vakarų pasaulio turtuolių klasė ir Azijos milijardieriai, prisijungę prie europiečių pirkėjų. Remiantis *Forbes* žurnalu, milijardierių skaičius pasaulyje nuo 2000 m. kasmet išauga 2%. Šių meno naujokų pasiekti rekordai: 2008 m. liepą Romanas Abramovičius sumokėjo 86 milijonus dolerių už airių dailininko Franciso Bacono „Triptiką“ (1976), o Kataro karališkoji šeima, anksčiau garsėjusi islamiško meno kolekcionavimu, už 73 milijonus dolerių įsigijo iš Latvijos kilusio Marko Rothko darbą.

Kai tik tokie žmonės pradėjo kolekcionuoti šiuolaikinį meną, kainos pradėjo dar labiau kilti. Sparčiai išpopuliarėjo naujos meno mugės, pvz., *Art Basel Miami Beach* (JAV) ir

Frieze Londone. Didžiojoje Britanijoje tie, kurie nori išleisti tūkstančius, o ne milijonus, perka išgarsėjusio savo grafiti „gatvės“ menininko Banksy (www.banksy.co.uk) darbus. Vaizdai, kurie anksčiau buvo reprodukuojami ant arbatos puodelių, marškinėlių ar plakatų, dabar perkami ir parduodami kaip riboto tiražo spaudiniai ar piešiniai. 2003 m. Banksy pagamintą vieną iš penkiasdešimt Kate Moss atvaizdų, parodijuojantį Warholo Marilyn Monroe stilių, galėjote įsigyti už 1500 svarų. 2008 m. vasarį vienas iš jų buvo pardavinėjamas jau už 96 000 svarų.

Investavimo strategiją ir meno kolekcionavimą naujieji milijardieriai susiejo į vieną visumą. Jie nori kolekcionuoti šiuolaikinį meną iš dalies todėl, kad jis jiems patinka, kad tai yra

cija. Menas tapo naujuoju turtu – panašiu į akcijas ar naftą. Amy Capelazzo, viena iš *Christie's* aukcionų tinklo šiuolaikinio meno dalies vadovių, 2007 m. pastebėjo: „Kas daugiau belieka, kai jau esi nusipirkęs ketvirtą namą ir lėktuvą?“ Maža to, meno vadybininkų propaganda buvo pasiekusi absurdo teatro lygį: prasidėjus pasaulinei finansų krizei, jie pradėjo visus įtikinėti, kad, kitoms investicijoms tapus labai rizikingomis, „kapitalas bus investuojamas į meną“.

Kylantį meno darbų alkį reikėjo numalšinti. Kadangi senųjų meistrų darbų kiekis pasaulyje ribotas, karštligė apėmė dabar gyvenančių menininkų, tokių kaip Hirstas, Koonsas, Prince'as ir Murakami darbus, – taip atsiranda vadinamasis „naujasis turtas“, kuris tenkina augančius poreikius. Naujosios šiuolaikinio meno žvaigždės gamino dešimtis vienas į kitą panašių darbų. Prieš penkis metus meno pasaulyje buvo neišsivaizduojama, jog poros metų senumo darbas būtų parduodamas aukcionuose. Rugsėjo mėnesį *Sotheby* aukcione buvo parduota daugiau nei 200 Hirsto darbų! Ekonomikos istorikas Edwardas Chancelloras neseniai pastebėjo: „Didesnė šiuolaikinio meno dalis yra paprasčiausiai bevertė. Tai ne Ticiano ar kurio nors kito senojo meistro darbai, kurių yra tik keletas ir kurie savo vertės nepraras. Tai panašiau į supersudėtinus finansinius instrumentus, kurių vertė tapo artima nuliui finansų krizės akivaizdoje“.

Paskutinė burbulo fazė Kindlebergerio modelyje apibūdinama kaip besaikis skolinimasis, kuris yra nukreipiamas į spekuliacijas ir investicijas kylančiose įvairaus turto rinkose – taip dar labiau didinant kainas. Benas Lewisas ir Jonathanas Fordas teigia, jog šiuolaikinio meno rinka artėja prie savo apogėjaus – burbulo sprogo.

Tulpės. XVI–XVII a. Spalvota graviūra. Iliustracijos iš Nicolas Barkerio knygos *Hortus Eystettensis: The Bishop's Garden and Besler's magnificent book* (London, 1995). LNB Meno skyriaus fondai

statuso simbolis, o iš dalies dėl to, kad didesnė dalis senųjų meistrų darbų yra muziejuose. Galiausiai – todėl, jog jiems atrodė, kad tai patikima investi-

Šiuolaikinio meno kolekcionavimo manija ypač suvešėjo paskutiniuosiais metais. Praėjusių metų pirmąjį pusmetį apie 1000 menininkų sumušė aukcionų rekordus. Tačiau kyla įtarimų, jog pardavėjai ir suinteresuoti kolekcionieriai stengėsi dirbtinai kelti ir palaikyti kainas. Jeigu tai tiesa, jie turi krūvą pervertintų darbų, kuriems išigyti yra paėmę didžiules paskolas.

Skaidrumo stoka trukdo aiškiai matyti, kas vyksta iš tikrųjų. Štai vienas iš pavyzdžių. 2007 m. rugpjūčio 30 d. Hirsto komercijos vadovas Frankas Dunphy ir šio aukciono dyleris viešai pareiškė, jog jie pardavė Hirsto sukurtą, deimantais inkrustuotą kaukolę už „50 milijonų svarų – visą prašomą kainą“ – aukščiausią kada nors mokėtą sumą už gyvo autoriaus darbą. Tačiau po metų *Time* žurnalui Dunphy prasitarė, jog jie trise (su pačiu Hirstu ir jo vadybininku Jay Joplingu) valdo „kaukolės“ kontrolinį paketą, tai yra jis siekia 50% (o gali net iki 100%). Akcijų biržoje būtų reikalaujama atskleisti tokį sandėrį, siekiant išvengti nesažiningo kainų kėlimo. Tačiau meno rinka yra nereguliuojama.

Netrukus išaiškėjo, jog *Sotheby* tinklo aukcionai per praėjusius me-

tus prarado tris ketvirtadalius savo akcijų vertės. Paskutinysis šiuolaikinio meno aukcionų etapas Londone nepasisekė. Spalį *Phillips de Pury* aukciono pardavimai sudarė

nai įgijo daug skolų, kurios susidarė teikiant garantijas meno dirbinių pardavėjams – norėdami prisivilioti pardavėjus jie garantuodavo tam tikrą kūrinio kainą. *Phillips de Pury*

buvo išgelbėtas nuo bankroto – jį nusipirko prabangos prekių kompanija *Mercury*. Lapkritį *Sotheby* aukcionų tinklas paskelbė, jog jis iki metų pabaigos yra išdalijęs apie 250 milijonų dolerių „garantijų“. *Christie's* aukcionų tinklas paėmė paskolą ir spalį ir nutraukė skolinimo procedūras savo klientams.

Lewisas ir Fordas neabejotinai mano, jog mes pasiekėme aukščiausią išprotėjimo dėl „auksinių svogūnėlių“ tašką šiuolaikinio meno rinkoje. Viena iš emocijų, stumianti į priekį meno rinkos augimą, yra savimyliškas tikėjimas mūsų gyvenamo amžiaus turtingumu ir didingumu. Atrodo, jog perkame įstabius meno kūrinius. Tačiau, kaip ir tų olandų pirklių su savo tulpėmis, naujųjų turtuolių pamišimas dėl šiuolaikinio meno veikiausiai bus laikomas amžiaus tuštybės ir kvailybės įsikūnijimu.

Galima drąsiai pasakyti, jog mūsų šiuolaikinio meno karštligė savo spalvingumu nenusileidžia XVII a. tulpių manijai. ☒

Tulpės. XVI–XVII a. Spalvota graviūra. Iliustracijos iš Nicolas Barkerio knygos *Hortus Eystettensis: The Bishop's Garden and Besler's magnificent book* (London, 1995). LNB Meno skyriaus fondai

tik 5 milijonus svarų – ketvirtadalį planuotų minimalių pardavimų, o *Christie's* aukcionuose beveik pusė vertybių nebuvo parduota. Aukcio-

XXI amžiaus istorija

Postmodernios politikos modeliavimas

EGIDIJUS VAREIKIS

Amžius prasideda ir baigiasi nebūtinai pagal tradicinį kalendorių. Yra sakančių, kad XX amžius buvo labai trumpas – prasidėjo Pirmuoju pasauliniu karu ir baigėsi komunizmo žlugimu, tad truko net mažiau negu 80 metų. Yra sakančių, kad XXI amžius iš tikrųjų prasidėjo sugriuvus dvipolei saugumo sistemai bei sumenkus didžiųjų valstybių atsakomybei; yra sakančių, kad prasidėjo rugsėjo vienuoliktąją, pažymėdamas terorizmo epochos pradžią. Kad ir kaip nutartume, pabandykime parašyti XXI amžiaus istoriją protingai nusiteikę. Galima prognozuoti ekonominę-socialinę ar net emocinę raidą. Ateities planavimas tampa vis svarbesne politologijos šaka, daugėja respektabilių leidinių, skirtų dar tik prasidėjusiam šimtmečiui. Nebūtinai visada pataikoma į dešimtąją, tačiau tendencijas numatyti galima. XXI a. istorijos tendencijoms (visų pirma politinėms) ir bus skirtos šių metų apžvalgos.

Pradėkime nuo postmoderno, kuris vis labiau įtakoja politinius sprendimus. Postmodernas – ne tiek matomas, kiek jaučiamas globalizacijos palydovas – šiandien jau tapo kasdienės politikos dalimi. Modernas buvo daugiausia siejamas su Apšvietos epocha, kurios „šventas tikslas“ buvo politikoje sukurti moksliskai pagrįstą administravimą. Moderno epocha sukūrė tradicinių partinių ideologijų apibrėžimus. Tokioje modernioje politikoje rimtai atrodo būti konservatoriūmi ar liberalu, bet kokia nors tautos prisikėlimo partija yra mažų mažiausiai nesisteminė. Moderno atidaryta Pandoros skrynia – mokslo ir technikos

pažanga – stimuliuo bendrą netikėjimą dvasinėmis ir etinėmis vertybėmis (suprask, pasakėlėmis), politikos racionalizaciją, galiausiai net „depolitizaciją“. Savotiškai pasitvirtino Franciso Fukuyamos teiginiai, kad skirtingos politinės partijos modernybei pasiekus apogėjų bus viso labo skirtingi biudžeto formavimo būdai. Politikai tapo iš tiesų svarbiausiais šalių buhalteriais, o žodis „pragmatizmas“ daug svarbesnis už žodį „ideologiškas“.

Postmodernas atima iš politinių ideologijų paskutinius jų moksliskumo likučius. Politologams lieka sutikti su tuo, kad politikoje atsiranda vis didesnis ideologinis nesistemiškumas, fragmentacija, nihilizmas, apatija ir inercija. Tikslioji buhalterija sumišo su tiesiog menine išmone. Politikas – buhalteris ir tuo pat metu menininkas. Nors gyvenimas didele dalimi priklauso nuo mokslo, gyventi meno pasaulyje tapo kur kas įdomiau, tad nenuostabu, kad menininkai gerokai populiariesni už mokslininkus. Mokslo paskirtis yra „lengvinti gyvenimą“, ir mokslas stropiai šią užduotį vykde. Postmodernas – nuomonės epocha, tačiau nuomonė yra daugiau šalia politinių sprendimų, o ne juose, ir nuomonė kaip menas – įdomesnė.

Demokratija, laisvoji rinka ir žmogaus teisės – taip pat moderno produktas. Vidurio Europa buvo bene paskutinis regionas, įsiliejęs į aukšto išsivystymo šalių grupę, pasinaudodamas modernia teorija, kad demokratijos, rinkos ekonomikos ir žmo-

gaus teisių derinys yra tai, kas galiausiai garantuoja tradicinę žmogišką gerovę.

Jei ateiname į postmoderną, turime suvokti, kad visi trys minėti dalykai nebėra vertybės ar bent jau pagrindinės vertybės.

Šiandien nesunku paskaičiuoti, kad daugumos šalių ekonominio augimo rodikliai menkai koreliuoja su jų demokratijos lygiu. Žymiai geriau koreliuoja su globalizacija, kuri šiaip jau nėra jokia demokratijos išvestinė ar analogas. Dauguma Azijos ir Lotynų Amerikos šalių išitinkusios, kad ekonominę gerovę galiausiai lemia laimingai išsidėstę resursai, jų panaudojimas ir technologijos. Dvi didžiausios pasaulio valstybės – Indija ir Kinija – konkuruoja, kuri sukurs didesnę ir sėkmingesnę ekonomiką, viena orientuojasi į gamybą, kita – į paslaugas, ir daugumai žemės gyventojų visai nesvarbu, kad viena iš jų laikoma demokratine, o kita ne. Vis dažniau išitinkiname, kad demokratija vis dar deklaruojama, bet vis mažiau jos siekiama. Pripažįstama, kad tai nebe gera ekonomikos vystymo prielaida, o brangus bei rizikingas malonumas.

Netruksta įrodymų, kad rinkos ekonomika darosi vis labiau negeidžiama ir net pavojinga. Pasauliui, kur rinkos pusiausvyros niekada nebuvo, laisvoji rinka reiškia ne lygias galimybes visiems, o beveik atvirkščiai – geresnes galimybes pirmaujantiems. Tad laisvoji rinka postmoderno vertinimu yra neteisinga ir nesąžininga, jos sklaida didina skirtumus tarp regionų ir sukelia visas mums neblogai pažįstamas problemas – nelegalią migraciją, ksenofobiją, rasizmą...

Dar aiškesnis yra paradoksalus žmogaus teisių klausimas. Moderno požiūriu laisvas žmogus turi visas teis-

ses, netgi tas, kurios, švelniai kalbant, nesusijusios su biologine prigimtimi ir etnine tradicija. Kaip jau minėta, modernas nuvainikuoja moralę, tad tokie dalykai kaip eutanazijos legalizavimas, žmogaus klo-

navimas yra natūrali žmogaus teisė, o ją varžo tik premodernios pasakėlės.

Šiandien išgyvename prieštaravimą tarp modernio deklaruojamo gėrio – visišku teisiu viskam, ir postmodernio deklaruojamo gėrio – padoraus gyvenimo apsaugos, tarkime, teisės sąžiningai dirbti ir padoriai užsidirbti. Yra netgi manančių, kad Samuelio Huntingtono prognozuotas civilizacijų konfliktas yra išties kivirčas dėl žmogaus teisių ir žmogiškosios prigimties esmės.

Akivaizdžiai postmodernizuojasi ir tarptautinės politinės organizacijos. Užuoat besilaikiusios modernio laikais aiškiai suformuotų narystės reikalavimų, tokios organizacijos kaip NATO, ESBO, Europos Taryba, ne šalina iš savo gretų tvarkos nesilaikančias šalis, o „švelnina“ narystės sąlygas. Šiemet turėtų pradėti veikti nauja ES Rytų kaimynystės programa, skirta buvusioms sovietinėms respublikoms (tarp jų ir Baltarusijai), kurių situacija nėra iš tolo neatitinka demokratijos kriterijaus.

Mums bene labiausiai įdomu, kas, tvirtėjant postmodernui, laukia ES ir kartu Lietuvos. Besivienijanti Europa išties yra geras modelis teoriniams svarstymams. Pirma, tai modernio produktas, bandantis harmonizuoti demokratiją, rinkos ekonomiką ir žmogaus teises. Antra, tai sparčiai kintantis politikos reiškiny. Trečia, Europos integracija priėjo stadiją, kai ji nebeišsitenka XX a. politikos tvarkos rėmuose, tradiciniuose valstybių, valstybių grupių, sąjungų apibrėžimuose, tad ji turi greitai surasti naują (gal postmodernų) identitetą.

Beveik kiekvienas tyrėjas mano, kad iš esmės yra tik dvi galimybės: arba Europa tampa federacija, arba ji subyra į nacionalines valstybes, tarytum parodydama, kad integracijos projektas žlugo. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju išivaizduojama, kad XX a. modernus požiūris į valstybę ir politinę bendruomenę nepasikeis. O jis keičiasi.

Įdomus ES raidos indikatorius yra Turkija. ES kaip modernus ekonomikos projektas neturėtų kreipti dėmesio į Turkijos islamiškumą ir derėtis dėl *acquis*, tačiau pagrindinis klausimas – priimti ar nepriimti Turkiją – yra islamo ir Turkijos dydžio faktorius.

Neofederalistai teigia, kad postmoderni Europos raida yra numatoma visiškai lengvai. Paprastai kalbant, kokios nors bendrosios Europos vertybės, nutolusios nuo konkrečios tradicinės politikos, taps vienijančiomis – mes tapsime nebe danai ar švedai, bet europiečiai, ir pasauliui bus vis vien, kokie mes danai ar švedai, svarbu, kad krikščionys. Tai bus faktorius, vienijantis mus ne etniniu, bet veikiau kultūriniu ar net tikėjimo ir svajonių pagrindu.

Taip manyti yra pagrindo. Musulmonus mes patys suprantame kaip daugiau ar mažiau vienalytę masę, mums nesvarbu, sirai jie ar jordaniečiai. Taigi vienas iš modelių sako, kad turi būti daugiau Europos. Tai visiškai įmanoma, jei teigsime, kad, pavyzdžiui, demokratijos deficito problema yra dabartinių institucijų, o ne Europos kaip idėjos problema.

Iki šiol ES stengėsi per jėgą negriauti valstybių. Maastrichto sutartis nieku gyvu nesukūrė Europos-valstybės. Jos nesukūrė ir jokios kitos sutartys, įskaitant Lisabonos, tačiau, matyt, ne sutartys sukurs naujas vertybes. Europos integraciją reikia vykdyti ne sunkiai ratifikuojamomis sutartimis, o paprastais žmonėms patraukliais europietiškais pasiūlymais. Kitaip kalbant, mažiau taukšti apie sudėtingą ir nesuprantamą Europos ateitį, o įgyvendinti tai, ko žmonėms reikia, kas susiję su jų kasdienybe. Būtent tada paaiškės, kad tikrai verta būti europiečiais, o ne vaikytis kokio nors danų-švedų identiteto.

Ne vien identifikuoti, bet ir populiariai postmoderniai pateikti Europos idėjas yra politikų sėkmės laidas. Nacionalizmas visada rėmėsi ne ekono-

mika, o pasakomis, Europos idėja turėjo būti racionali arba labai moderni. Vienu metu ji nacionalizmą nurungė, tačiau turėtų nurungti ir toliau, tik jau postmoderniai. Tokios Europos pasaka, pasak Jürgeno Habermaso, turi remtis arba sugebėjimu papasakoti, kad laimingesnis yra europietis negu švedas, arba rasti dar kokią naują „skrandžių“ vienijimo idėją.

Tačiau yra ir kitas scenarijus, teigiantis, kad nacionalistams užteks energijos suskaldyti Europą ir įrodyti, kad ne skirtumų nuo musulmonų aiškinimasis, o gilinimasis, kodėl švedai geriau negu danai, liks politikos prioritetu. Tai gal ir žavū, bet tai reiškia, kad Europos integracija nepavyko, mes ir vėl suskaldyti ir maži, o juk XXI a. grėsmės lengviau atremti mums – europiečiams, – nei atskirai paimtoms kontinento tautoms.

Mums gresia klimato kaita, mums gresia islamo konsolidacija (ne Sirija ar Jordanija), grėsmė kyla iš Afrikos (ne Nigerijos, Etiopijos ar Malio). Tad ir atsakas gali būti tik europinis ar euroatlantinis. Grėsmės, o ne ekonominė nauda gali tapti svarbiausiu Europą vienijančiu faktoriumi. ES juk didele dalimi sukūrė Sovietų grėsmę, tad ir postmodernią Europą-valstybę šį kartą kurs jau globali grėsmė. Jei susivienyti nepavyks, pasikartos ne tautiškumo triumfas, o veikiau Romos istorija, kurią postmodernas išivaizduoja kaip savižudišką sotumą ir tingumą ginti privilegijas.

Galima sakyti, kad Jeanas Monnet buvo tas politikos alchemikas, kuris suvokė, kad jei tautinis interesas sutaps su europiniu, dauguma žmonių parems Europos integraciją ir net Europos interesų pirmenybę. Parems emociškai. Tai, matyt, svarbiausia.

Ar neatrodo, pažvelgus į Lietuvą, kad postmodernios politikos era jau čia pat – politika blaškosi tarp beširdės buhalterijos ir... pramogų pasaulio. Ir atrodo, kad daugiau sprendimų dėl mūsų ateities įvyks lyriku, o ne fizikų galvose. ❧

Freidheimas, Peisachas, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945: Naujas požiūris į dramatišką istorijos tarpinį*, Vilnius: Politika, 2008, 702 p.

Sklaidydamas ir skaitinėdamas iš bibliotekos pasiimtą tomelį (knygynų lentynose – dar prie naujienų, bet negi mokėti 65 Lt už... žr. toliau, ką?), niekaip negalėjau išvyti iš galvos šiurpinančių klausimų: ar gali bolshevikas būti sąžiningas? Ar gali 16-osios „lietuviškos“ divizijos veteranas būti savo karo tyrinėtojas? Tai egzistenciniai klausimai, mat knyga – reto šiai leidyklai brandumo. Freidheimas rašo ne iš inercijos, o siekdamas duoti atkirtį beįsigalinčiam *rezuiniškam* „revizionizmui“ Lietuvos istoriografijoje, – nuo Gudavičiaus ir Jegelevičiaus iki Truskos ir... ne, šepečių jis, ačiū Dievui, nežino. Negali sakyti, kad (beje, nuosekliai, metodiškai, ir tik pereinant prie *partizanščinos* ir Holokausto – nebe santūriai) čia pasakojama istorija – kiaurai komunistinė. Autorius pripažįsta ir slaptuosius protokolus, ir grasinimus jėga 1940-ųjų birželį, o pasakojamos istorijos centras – ne tik Maskva, bet ir Kaunas. Ir vis dėlto: (faktinės) spragos, (pasiskolintos) klastotės, (ideologinės) melagystės liejasi kiekviename puslapyje, todėl neprofesionalams pirkti, skaityti ar cituoti – nepatartina.

Nerijus Šepetyš

Kehlmann, Daniel, *Pasaulio matavimas*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2007, 248 p.

Pasitelkdamas dviejų vokiečių mokslininkų Friedricho Gauso ir Alexandro fon Humboldto biografijas, autorius įtaigiai aprašo XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios mokslo „revoliuciją“, negrįžtamai pakeitusią šiuolaikinį pasaulį. Bjauraus būdo užsispyręs namisėda genijus Gausas ir tikras Apšvietos

„produktas“, pažinimo aistros per gyvenimą genamas Humboldtas (jo kelionė į Pietų Ameriką laikoma pirmąja „moksline ekspedicija“) vaizduojami ne tik be patoso, bet neretai ir su tokia ironija, kad (su malonumu knygą perskaičius) norisi dar kartą susimąstyti apie mokslo pažangą ir žmogaus genialumo prigimtį.

Saulius Drazdauskas

Leroy, Gilles, *Alabama song*, iš prancūzų k. vertė Akvilė Melkūnaitė, Vilnius: Tyto alba, 2008, 187 p., 1500 egz.

Visose iki šiol rašytose Franciso S. Fitzgeraldo biografijose ir amžininkų prisiminimuose Zeldą vaizduota kaip visiškai beprotė, ligonė ir pavyduolė; viena vertus, ji tik statistė šalia įžymybės, kita vertus, tik ji drąsiai kaltinta dėl abiejų ritimosi žemyn. Šiame pasakojime gražuolės iš Alabamos paveikslas yra panašiai „perspaustas“, tiesa, į priešingą pusę: turime Zeldą – menininkę šešėlyje, visiškai ir kone sąmoningai suvaržytą vyro. Apskritai romanai neblogas; gražu, kad ir lietuviškai išleistas taip spėriai. Kažin ko Goncourt'ų vardas lietuviui nereiškia, nedaugelis jį atpažįsta kaip geros literatūros kriterijų. Vis dėlto, malonu pasvajoti, kad ateityje kuri nors viena leidykla Goncourt'ų premijos vardu paženklintas knygas „prisijaukins“ ir pradės leisti kaip seriją.

Rūta Lazauskaitė

Sabalaiuskaitė, Kristina, *Silva rerum*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2008, 288 p., 2000 egz.

Ko gero, geriausias pastarųjų keleto metų istorinis romanas. Gal ir dėl šiuolaikinės anglosaksų literatūros įtakos, autorė paneigė galimus įtarimus, kad populiariems žurnalams ir interneto svetainėms tekstus rašantieji kelia pavojų lietuvių literatūrai. Įtaigus pasakojimo barokinis stilius, tiesiog

verčiantis skaitytoją „vizualizuoti“ XVII a. Lietuvą, su kaupu atperka kai kuriuos trūkumus: „trilerinės“ romano užuomazgos paskandintos dvarininko tualete, o ir ištrauktos nebeįjudina veiksmo; užtat per pagrindinių herojų charakterius subtiliai mėginama atrasti „modernybės“ užuomazgas (santykio su Katalikų Bažnyčia kaita, feminizmo radimasis, „tikrosios lytinės orientacijos“ atradimas).

Paulius Volverstas

Thiede, Carsten Peter, *Petras: Bažnyčios Uola naujoje šviesoje*, iš vokiečių k. vertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2008, 144 p.

Literatūrologas, istorikas, archeologas, papirusologas, autoritetingiausias Negyvosios jūros rankraščių ekspertas, Jėzaus kryžiaus lentelės identifikuojuojas, anglikonų karo kapelionas... visų prieš penketą metų pas Viešpatį iškeliauvusio autoriaus pareigų ir nuopelnų nė neišvardysi. Populiariai, bet su sunkiai nuslepia erudicija parašytoje knygelėje gyvai ir nepaprastai užtikrintai tapomas Petro, jo pašaukimo, mokinytės ir ganytojiškos veiklos paveikslas: „Simonas Petras buvo žvejys, kartu su savo broliu vadovavo nedidelei samdomų darbuotojų turėjusiai įmonei, gyveno daugiakalbėje, tarptautinės dvasios paženklintoje aplinkoje, tuo laiku, kai sutiko Jėzų, Kafarnaume turėjo namą su prieškiemiu pusiaukelėje tarp sinagogos ir ežero, kelis šimtus metrų nuo romėnų kareivinių“ (p. 27). Apmaudu tik, kad nuosekliai apologetinis pasakojimas modernizuoja: atrodydamas „visai kaip mes“, Petras praranda taip traukiantį dramatiškumą, – ir racionalizuoja: Uola nebuvo išsigandęs, sutrikęs ir nuolat abejojantis. Tačiau geresnės istorijos apie „pirmąjį tarp lygių“ lietuviškai neturime.

Nerijus Šepetyš